

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών:
Πολεοδομία – Χωροταξία
Αθήνα, Ιούνιος 2016

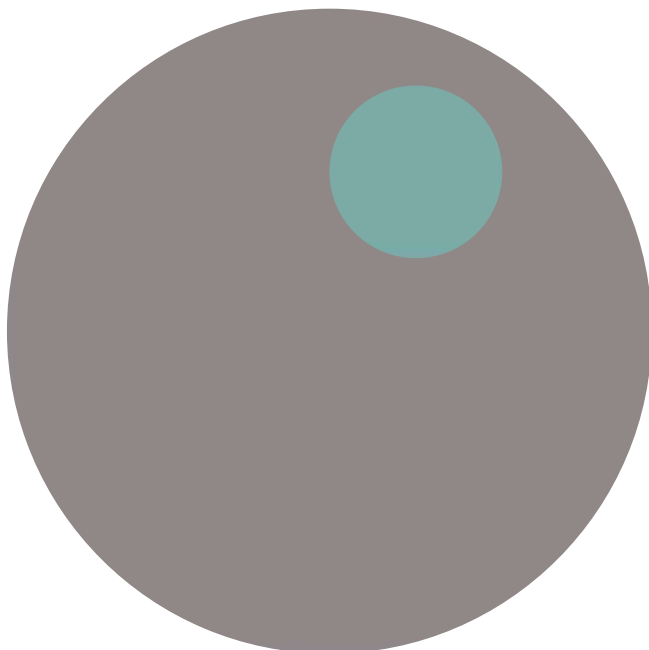
Διπλωματική Εργασία

Εκτοπισμός εντός ορίων

για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης

Όνομα: ΠΙΤΤΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Επ. Καθηγητής : ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία δομείται σε τρία βασικά κεφάλαια χωρισμένα στις τρεις διαφορετικές χωρικές κλίμακες που αφορούν στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και που αναφέρονται τελικά σε τρεις χρονικές περιόδους βασισμένες σε τομές – αλλαγή κατεύθυνσης - της ελληνικής μειονοτικής πολιτικής. Κοινός τόπος ανά τα χρόνια είναι πως η ύπαρξη της μειονότητας στο ελληνικό έδαφος αποτελεί πρόβλημα και η λύση είναι ο εκτοπισμός της με μέτρα που θα την εξοντώσουν ώστε να εγκαταλείψει τη χώρα. Η στρατηγική αυτή αποτυγχάνει για λόγους που σχετίζονται με την πολιτική στάση και παρεμβατικότητα της τουρκικής ηγεσίας, με την ελληνική μειονοτική πολιτική και οικονομία αλλά και με τη συγκρότηση ισχυρών δεσμών στο εσωτερικό της μειονότητας που προβάλλει αντίσταση στον εκτοπισμό της. Οι προσπάθειες διάσπασής και αφομοίωσής της στην ελληνική κοινωνία δεν έχουν ούτε αυτές υψηλά ποσοστά επιτυχίας και η μειονότητα παραμένει στο ελληνικό έδαφος διατηρώντας τα πολιτισμικά της στοιχεία. Έτσι, η ελληνική στρατηγική στοχεύει στην προλεταριοποίηση της μειονότητας προκειμένου να είναι χρήσιμη αλλά και ελεγχόμενη από το ελληνικό κράτος. Για να συμβεί αυτό, προϋπόθεση αποτελεί η αστικοποίησή της και η αξιοποίησή της ως φτηνό εργατικό δυναμικό της χώρας. Η εργασία «παρακολουθεί» αυτή τη προσπάθεια και την αντίδραση της μειονότητας σε αυτήν, εστιάζοντας στις χωρικές μεταβολές αυτής της διαδικασίας. Το θεωρητικό πλαίσιο κάθε κεφαλαίου έρχεται να επαληθεύσει τις υποθέσεις εργασίας αποδεικνύοντας πως η μειονοτική πολιτική του ελληνικού κράτους αποτελεί μέρος του καπιταλιστικού συστήματος και των παγκόσμιων πρακτικών.

ABSTRACT

This project is structured in three basic chapters divided in the three different spatial scales that concern the Muslim minority of Thrace and that eventually refer to three time periods based on sections - change of direction – of the Greek minority policy. Commonplace through the years has been that the existence of the minority in the Greek territory constitutes a problem and that the solution is its displacement with measures that will exterminate it and force it to leave the country. This strategy fails for reasons that relate to the political stance and interventionism of the Turkish leadership, with the Greek minority policy and economy but also by the establishment of strong links within the minority that resists its displacement. The efforts to disintegrate it and assimilate it to the Greek society have neither high success rates and the Minority remains in Greek territory preserving its cultural elements. Thus, the Greek strategy aims to the proletarianization of the minority in order for it to be useful and also controlled by the Greek state. For that to happen, a prerequisite is its urbanization and exploitation as cheap labor force for the country. This study/project “follows” this effort and the minority’s reaction to it, focusing on the spatial changes in this procedure. The theoretical framework of each chapters comes to verify the case assumptions, proving that the Greek state minority strategy constitutes part of the capitalist system and the global practices.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΜΕΡΟΣ 'Α // ΤΑ ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ	7
A.1. Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΕΘΝΟΤΗΤΩΝ	7
A.2. Η «ΕΘΝΟΚΑΘΑΡΣΗ» ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ – ΚΡΑΤΟΥΣ	11
Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ	11
Ο ΜΗ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	11
ΟΙ ΈΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ	12
Η ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΘΡΑΚΗΣ	13
ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ	15
ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	15
A.3. ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΕΘΝΟΤΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ Η ΧΩΡΙΚΗ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ	17
ΠΟΜΑΚΟΙ	17
ΑΘΙΓΓΑΝΟΙ	19
ΤΟΥΡΚΟΓΕΝΕΙΣ	22
A.4. Η ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΗ ΔΙΑΜΑΧΗ	23
ΕΠΙΤΗΡΟΥΜΕΝΗ ΖΩΝΗ	25
ΜΕΡΟΣ Β' // ΕΝΤΟΣ ΣΥΝΟΡΩΝ - Η ΚΛΙΜΑΚΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ	28
B.1. Η ΝΕΑ ΓΡΑΜΜΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ 1967 – 1974	28
ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟ ΚΛΙΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	28
«Έξ' ΑΝΑΤΟΛΗΣ» ΑΠΕΙΛΗ	29
B.2. Ο ΕΚΤΟΠΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ	31
ΤΑ ΚΑΤΑΣΤΑΛΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ	31
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	32
ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ	33
ΕΡΓΑΣΙΑ	34
B.3. Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ	34
ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ ΚΑΙ Η ΛΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ	35
ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟ ΧΩΡΟ	36
1990 - Η ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ _ΙΣΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΙΣΟΠΟΛΙΤΕΙΑ	37
B.4. ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ	39
Η ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	41
B.5. Η ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ	44
ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΙΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΖΩΝΕΣ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ	44
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	46
ΜΕΡΟΣ Γ' // Η ΚΛΙΜΑΚΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ	48

Γ.1. ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ... Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ	48
Γ.2. Ο ΕΡΓΑΤΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ «ΓΚΑΖΟΧΩΡΙΟΥ»	51
Γ.3. Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΓΚΑΖΙ	54
Η «ΕΙΣΒΟΛΗ» ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ	56
Γ.4. Η ΑΜΥΝΑ :ΦΟΒΟΣ, ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ, ΣΥΣΠΕΙΡΩΣΗ, ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	58
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ...	61
Γ.5. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΠΡΟΪΟΝ: ΧΩΡΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΓΚΑΖΙ	63
Γ.6. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΤΟ ΓΚΑΖΙ	67
Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ	67
ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΛΑΣΗΣ ΣΤΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ	69
ΝΕΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ	69
ΝΕΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ	71
ΕΡΓΑΣΙΑ	73
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	75
ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ	76
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	78
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	80
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	83

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία μελετάει το ζήτημα της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, εστιάζοντας στις κρατικές πολιτικές οι οποίες φρόντιζαν μέσα στα χρόνια για την εκδίωξή της από το ελληνικό έδαφος. Βασική υπόθεση αποτελεί πως η πολιτικές που εφαρμόστηκαν απέτυχαν να εκπληρώσουν αυτό το στόχο και η μειονότητα χρησιμοποιήθηκε ως το απαραίτητο ανθρώπινο δυναμικό σε μια αναπτυσσόμενη καπιταλιστική οικονομία. Αποτέλεσε δηλαδή τον μετανάστη, τον πρόσφυγα, τον φτωχό, τον ξένο και τον ανεπιθύμητο ανάλογα με τις ανάγκες της εγχώριας πολιτικής σκηνής και οικονομίας. Η θρησκευτική πίστη και η διαφορετική γλώσσα είναι αρκετά για να συντελέσουν σε αυτό. Η επιλογή της συγκεκριμένης ομάδας, προκειμένου να αναδειχθούν οι παραπάνω πρακτικές, πέρα από το προσωπικό ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός πως η ομάδα αυτή βρίσκεται στο ελληνικό έδαφος από την αρχική συγκρότηση του ελληνικού έθνους και έχει συμβάλει σε όλα τα στάδια της αναπτυξιακής διαδικασίας της χώρας.

Ο τίτλος της εργασίας και το οξύμωρο σχήμα που περιέχει αποτελεί και τον κορμό όσων αναφέρονται παρακάτω. Ο τίτλος της εργασίας σχετίζεται με την βασική υπόθεση εργασίας που αναφέρθηκε δηλαδή με την αποτυχία της ελληνικής πολιτικής να διώξει τη μειονότητα από τη χώρα. Τα όρια επομένως του τίτλου αναφέρονται κατ' αρχήν στα σύνορα της ελληνικής επικράτειας. Η ένταξη της μειονότητας σε αυτήν δεν σημαίνει όμως πως αποτελούσε ισότιμο μέρος του ελληνικού έθνους. Αντίθετα, η ύπαρξη της εντός των ελληνικών συνόρων δημιουργούσε ανασφάλεια και γι' αυτό ήταν απαραίτητος ο έλεγχος και η χειραγώγηση της. Δευτερευόντως τα όρια αναφέρονται στους θεσμικούς και κοινωνικούς περιορισμούς που υπέστη η μειονότητα προκειμένου να είναι ελεγχόμενη, περιορίζοντας τον κίνδυνο αμφισβήτησης των συνόρων της. Οι περιορισμοί αυτοί με τη σειρά τους απομόνωσαν και χωρικά τη μειονότητα εντός της ελληνικής επικράτειας. Η συνέχεια είναι η ελεγχόμενη διαδρομή της μειονότητας μέσα σε όρια χωρικά και κοινωνικά που διαρκώς αναπαράγονται και διαχέονται. Η διαδικασία αυτή στρέφεται τελικά εναντίον του αρχικού στόχου του ελληνικού κράτους γιατί η μειονότητα μετά από σχεδόν ένα αιώνα παραμένει εντός των ελληνικών συνόρων χωρίς να έχει καν αφομοιωθεί στην ελληνική κοινωνία.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία βασικά κεφάλαια κάθε ένα από τα οποία ουσιαστικά αναφέρεται στις διαφορετικές έννοιες του ορίου που αναφέρθηκαν παραπάνω και είναι ενταγμένο στη χωρική κλίμακα που το αφορά. Κάθε κεφάλαιο πλαισιώνεται με θεωρητικές έννοιες οι οποίες αφενός επιβεβαιώνουν τις υποθέσεις και αφετέρου εντάσσουν το παράδειγμα της μειονότητας σε ένα γενικότερο πλαίσιο διεθνών πρακτικών που εξυπηρετεί το καπιταλιστικό σύστημα.

Το **πρώτο κεφάλαιο** εξετάζει το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συγκροτείται η μειονότητα και το ρόλο της στην **διακρατική διαμάχη**. Προϋπόθεση στο σημείο αυτό, αποτελεί το ζήτημα της ομοιογένειας στο εσωτερικό των **εθνών - κρατών** και εφόσον η Ελλάδα δεν καλύπτει αυτή την προϋπόθεση έρχεται αντιμέτωπη με ένα πρόβλημα. Τόσο η γεωγραφική θέση που είναι εγκατεστημένη η μειονότητα – η Θράκη – όσο και τα ταυτοτικά της χαρακτηριστικά καθιστούν διάτρητα τα σύνορα του ελληνικού κράτους. Έτσι, η κρατική

πολιτική που αφορά στη μειονότητα εξαρτάται από τις σχέσεις των τριών κρατών (Ελλάδα, Τουρκία, Βουλγαρία).

Τα **δεύτερο κεφάλαιο**, εντάσσεται στην μεταπολεμική περίοδο που έχει εξασφαλιστεί ειρήνη αλλά η μειονότητα παραμένει εγκατεστημένη σε ελληνικό έδαφος. Το πρόβλημα επομένως εξακολουθεί να υπάρχει και για να επιλυθεί ακολουθείται η πολιτική **της εξόντωσης και διάσπασης**, αφού η αφομοίωση της στην ελληνική κοινωνία δεν είναι εφικτή. Η διαδικασία αυτή γίνεται μέσα από τη προσπάθεια **αστικοποίησης** της μειονότητας η οποία συνεπάγεται και την αξιοποίηση της ως φτηνό εργατικό δυναμικό της στην αναπτυξιακή διαδικασία της περιόδου. Η περίοδος χαρακτηρίζεται από μέτρα και περιορισμούς που θυμίζουν πρακτικές των αναπτυγμένων κρατών του προηγούμενου αιώνα, στη προσπάθεια μετακίνησης εργατικών μαζών από τον αγροτικό χώρο στα αστικά κέντρα.

Το **τρίτο κεφάλαιο** εστιάζει σε ένα τμήμα της μειονότητας που μετακινήθηκε μέσα από τη πολιτική του κράτους στα αστικά κέντρα και εγκαταστάθηκε στο Γκαζοχώρι. Στη **κλίμακα της πόλης** το φαινόμενο της φτωχοποίησης της μειονότητας που προωθείται από νωρίτερα, αγριεύει. Η μειονότητα αποτελεί τη χαμηλότερη βαθμίδα εργατικού δυναμικού και αδυνατεί να παρακολουθήσει τους ρυθμούς ανάπτυξης των κοινωνικών στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας. Η αντίδραση της μειονοτικής ομάδας είναι η **συσπείρωσή** της που έρχεται όμως αντιμέτωπη με τα κερδοσκοπικά συμφέροντα της αγοράς.

Κοινός τόπος των τριών κεφαλαίων είναι ο συσχετισμός της μειονότητας με την καπιταλιστική ανάπτυξη της χώρας και η σχέση αυτή δείχνει να λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα.

ΜΕΡΟΣ 'Α || ΤΑ ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ

Αρχική και κύρια χρονική τομή για το ζήτημα της μουσουλμανικής μειονότητας αποτελεί η δημιουργία του ελληνικού έθνους – κράτους και το βαρύ ιδεολογικό και ηθικό φορτίο που έχει η έννοια αυτή στο χρονικό πλαίσιο που εμφανίζεται. Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η διαδικασία μετάβασης από τις πολυεθντικές αυτοκρατορίες και τη φεουδαρχία στα σύγχρονα περιφραγμένα καπιταλιστικά έθνη κράτη θα γίνει μια προσπάθεια συνοπτικής και σχηματικής περιγραφής της μετάβασης αυτής. Αφετηρία της διαδρομής αυτής αποτελεί ο Διαφωτισμός και η Γαλλική επανάσταση που ανάγουν σε κυρίαρχες αξίες την **ελευθερία και την ισότητα** επηρεάζοντας τους καταπιεσμένους πληθυσμούς να διαμορφώσουν το όραμα της ανεξαρτησίας.

Μέσα από το παρακάτω θεωρητικό πλαίσιο που περιγράφει τη δημιουργία των εθνικών κρατών γίνεται σαφές πως το όραμα του Ρήγα Βελεστινλή δεν θα μπορούσε να υπάρξει μέσα στο ευρωπαϊκό καπιταλιστικό πλαίσιο που είχε διαμορφωθεί. Το όραμα του Ρήγα προετοίμασε πολιτικά και ιδεολογικά την επανάσταση του 1821, η οποία τελικά ήταν το πρώτο εθνικό κίνημα του 19^{ου} αιώνα. Ο Ρήγας Φεραίος – Βελεστινλής, οραματίζονταν μετεπαναστατικά, ένα πολυεθνικό - διαβαλκανικό, δημοκρατικό, φιλελεύθερο και ελληνικό κράτος. Το πολυεθνικό κράτος του Ρήγα θα ήταν ένα κράτος δικαίου, διατηρώντας την πολυεθνική συνύπαρξη του οθωμανικού κράτους αλλάζοντας όμως τα νομιμοπολιτικά πλαίσια, αντικαθιστώντας την δεσποτική εξουσία των σουλτάνων από μια δημοκρατική εξουσία που θα την ασκούσε ο λαός της χώρας ανεξαρτήτως εθνότητας, θρησκείας και γλώσσας. Τα στοιχεία μέσα από τα οποία θα προέκυπτε η «συνοχή» των διαφορετικών πληθυσμών ήταν η ελληνική παιδεία και η πολιτική ιδεολογία καθώς και οι δημοκρατικές αρχές του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης. Αντίθετα όμως, τα βασικά κριτήρια για τη δημιουργία εθνικής συνείδησης και συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων, αποτέλεσαν η γλώσσα, η θρησκεία και η πολιτική οντότητα.

A.1. Η αρχή των εθνοτήτων

Προκειμένου να υπάρξει το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο για την απαίτηση ανεξαρτητοποίησης ενός έθνους θα πρέπει να υπάρχει πρώτα η επιθυμία απελευθέρωσης. Απελευθέρωση από μια αυτοκρατορία ή πολυεθνική κρατική οντότητα, μέσα στην οποία η εθνική ομάδα που θέλει να απελευθερωθεί βρίσκεται σε ένα καταπιεστικό πλαίσιο. Η ανάπτυξη μιας ενιαίας εθνικής συνείδησης είναι το στοιχείο εκείνο που θα συσπειρώσει τον καταπιεσμένο λαό και στο όνομα της ελευθερίας θα μπορέσει να ξεγεγηθεί απέναντι στον εχθρό. Σε κάθε περίπτωση για να υπάρξει η κοινή αίσθηση της ομάδας με κοινό εθνικό συμφέρον είναι ανάγκη να είναι ξεκάθαρα τα κοινά στοιχεία που διαφοροποιούν την ομάδα αυτή από κάποια άλλη και η κοινή γλώσσα και θρησκεία αποτελούν τα βασικά όπλα για τη δημιουργία ενός έθνους. Χρειάζεται δηλαδή, να είναι διαρκώς παρόν το ξένο, το αντεθνικό - είτε αυτό βρίσκεται εκτός του εθνικού κράτους είτε βρίσκεται στο εσωτερικό

του.¹ Στο όνομα της ελευθερίας και της ισότητας, η εξέγερση κατά των τυράννων μετατρέπεται σε ιερό δικαίωμα και νομιμοποιείται η ηθική της βίας. Αυτό το αίσθημα είναι που μετατρέπει σε πράξη συνθήματα τύπου «Ελευθερία ή θάνατος».

Ο Διαφωτισμός και οι επαναστάσεις στα τέλη του 18^{ου} και αρχές 19^{ου} αιώνα (όπως γαλλική, ελληνική κλπ) αλλάζουν τελείως το νοηματικό περιεχόμενο της έννοιας του έθνους και η διαδικασία ομογενοποίησης γίνεται μια πολύ ισχυρή δύναμη μετασχηματισμού². Η **ομοιογένεια** εμφανίζεται ως προϋπόθεση για την ελευθερία και την ισότητα και ταυτίζεται με το εθνικό. Κατ' επέκταση προκύπτει πως ένα δημοκρατικό κράτος, το οποίο βρίσκεται στην εθνική ομοιότητα των πολιτών του τις προϋποθέσεις της δημοκρατίας του, ανταποκρίνεται στην λεγόμενη **αρχή των εθνοτήτων** σύμφωνα με την οποία ένα έθνος σχηματίζει ένα κράτος και ένα κράτος περιλαμβάνει ένα έθνος. Παράλληλα, τα όρια του έθνους πρέπει να συμπίπτουν με τα όρια του κράτους κάτι που συνεπάγεται πως πληθυσμοί διαφορετικού έθνους από αυτό που αποτελεί την πλειονότητα ενός κράτους δικαιούνται να αποσχιστούν. Παράλληλα πληθυσμοί που ανήκουν στο ίδιο έθνος δικαιούνται να ιδρύσουν ενιαίο κράτος. Με βάση την αρχή των εθνοτήτων, κυρίαρχο στοιχείο για την δημιουργία ενός κράτους αποτελεί η **εθνική ομοιογένεια** στο εσωτερικό του, ενώ ένα κράτος το οποίο δεν χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια θεωρείται πως δεν έχει εξασφαλίσει ειρήνη και επομένως έρχεται αντιμέτωπη με ένα «πρόβλημα». Το πρόβλημα επιλύεται ειρηνικά είτε με απόσχιση, είτε με αφομοίωση στο κυρίαρχο έθνος ή βιαιότερα, με την εξάλειψη του ξένου τμήματος με καταπίεση, εκτοπισμό και ανάλογα δραστηκά μέτρα³.

Η διαδικασία διαμόρφωσης των εθνών – κρατών, στηρίζεται ιδεολογικά και ηθικά σε μια παρομοίωση. Στην περιγραφή της πατρίδας - από τους διανοούμενους της εποχής των εθνικισμών του 19^{ου} αιώνα - ως «μητέρα» αλυσοδεμένη που τα «παιδιά» της πολεμάνε να την ελευθερώσουν. Η παρομοίωση αυτή αποκτάει μεγάλη δύναμη καθώς νομιμοποιεί τις εθνικές διεκδικήσεις και τα επεκτατικά οράματα που υπηρετούν «Μεγάλες Ιδέες»⁴. Έτσι, η προϋπάρχουσα ανάμειξη πληθυσμών - στα πλαίσια των πολυεθνικών αυτοκρατοριών – οφείλει να ταξινομηθεί, εισχωρώντας κάθε εθνική ομάδα στο έθνος – κράτος που ανήκει ή με την επέκταση του έθνους – κράτους προκειμένου να συμπεριλάβει τους εθνικούς του «αδελφούς» στα όρια της. Η ρευστότητα παράλληλα των εθνικών συνόρων ισχυροποιεί την ανάγκη ομοιογένειας προκειμένου αυτά να προστατευτούν από τις αντίστοιχες επεκτατικές πολιτικές, των γειτονικών εθνών κρατών. Δικαιολογείται έτσι η μετατροπή της εθνικής πολιτισμικής ομοιογένειας σε κοινωνική πολιτική και πολιτική προτεραιότητα. Σ' αυτές τις μεθόδους **εξασφάλισης της εθνικής ομοιογένειας** προστίθενται επομένως και οι **συνέπειες της** οι οποίες σχετίζονται με την **εδαφική κυριαρχία και τα διακρατικά σύνορα. Τα εθνικά σύνορα** περιφρουρούν ουσιαστικά την εδαφική κυριαρχία και την εθνική ομοιογένεια.

Η διαδικασία εθνικής συγκρότησης συνδέεται με τα υπάρχοντα σύνορα. Μέσα στα σύνορα, δηλαδή, που αρχικά υπάρχει ένας πληθυσμός εθνικά ασαφής, όπως τα βασίλεια

¹ Δημούλης, Δ., Ο Καρλ Σμιττ, τα έθνη, οι πόλεμοι και οι «απούσες» τάξεις /Θέσεις Τ.50, 1995

² Μηλιός, Γ., Μια παρατήρηση για την εγγενή «τάση ολοκληρωτισμού» του (κάθε) έθνους / Θέσεις τ.41, 1992.

³ Carl Schmitt, Για την «εθνική δημοκρατία», περ. Θέσεις, τ.50, 1995 – αποσπ. από το βιβλίο «Verfassungslehre», 1η εκδ. 1928

⁴ Φραγκουδάκη, Α., Η εθνική ταυτότητα, το έθνος και ο πατριωτισμός, Κλειδιά και Αντικλειδιά, 2004

και οι αυτοκρατορίες, γεννιέται και αναπτύσσεται η απαίτηση για ένα σύγχρονο έθνος. *Ανατροπή του «παλιού τυραννικού καθεστώτος» και/ή μετασχηματισμός του σε σύγχρονο συνταγματικό (εθνικό) κράτος*⁵. Το καπιταλιστικό κράτος θέτει τα σύνορα συγκροτώντας αυτό που είναι μέσα, το λαό-έθνος, διότι ομοιογενοποιεί το παρελθόν και το μέλλον όσων περικλείει. Η ομοιογενοποίηση του έθνους επιτυγχάνεται με την παραχάραξη και το σβήσιμο του παρελθόντος του διαφορετικού και τη διαμόρφωση μιας ιδιαίτερης σχέσης ανάμεσα στην ιστορία και το έδαφος. Η εθνική ιστορία που κατασκευάζει ένα έθνος αποτελεί και το εργαλείο για τη διεκδίκηση του εδάφους που κατέχει ή διεκδικεί. Το έθνος, γίνεται έτσι ιστορικότητα ενός εδάφους και εδαφικοποίηση μιας ιστορίας⁶.

Στην καθαρότητα του παρελθόντος είναι που πρέπει να στηριχθεί η εθνοποιητική δράση προκειμένου να κατοχυρώσει ένα κράτος την εδαφική κυριαρχία του στο μέλλον. Το έδαφος μετατρέπεται σε εθνικό διακύβευμα έτσι που να μην χωράει πληθυσμιακές ομάδες διαφορετικής εθνότητας. Οι διαφορετικοί πληθυσμοί που υπάρχουν στο εθνικό έδαφος πρέπει είτε να ομογενοποιηθούν, είτε να εκτοπιστούν. Διαφορετικά ζουν ως κυριαρχούμενη μειονότητα χωρίς να μπορούν να διεκδικήσουν οτιδήποτε από το εθνικό έδαφος. Η εθνοποίηση δηλαδή, αναγκαστικά περιλαμβάνει τη διάκριση του διαφορετικού και είναι θέμα συσχετισμού δυνάμεων πόσο βίαια θα εκδηλωθεί αυτή η τάση. Μέσα από τη διαδικασία αυτή αναπτύσσεται το αίσθημα της υπεροχής ενός έθνους απέναντι στο «άλλο». Η διάκριση και η βία ως αποτελέσματα της εθνικής διαδικασίας και η «δημοκρατία» που τη συνοδεύει ως μέσο εξουσίας, εκδίωξης και σχεδόν εξολόθρευσης των «άλλων» καθιστά σαφές ότι το έθνος είναι μια ενότητα τεχνητή, μια ενότητα ιστορικά κατασκευασμένη μέσα από την κρατική δράση. Δείχνει δηλαδή ότι το έθνος δε χαρακτηρίζεται από τη φυσικότητα και αιωνιότητα που του αποδίδει η εθνική ιδεολογία και όπως διατυπώθηκε το 1936 δείχνει ότι «το έθνος δεν είναι η αιτία αλλά το αποτέλεσμα του κράτους. Το κράτος δημιουργεί το έθνος και όχι το έθνος το κράτος»⁷. Αυτό εκφράζει έμμεσα και ο Carl Schmitt: «η αρχή των εθνοτήτων» δεν αποτελεί συνέπεια μιας προδεδομένης «εθνικής» διαφοράς των πληθυσμών, αλλά έναν πολιτικό στόχο, ο οποίος επιδιώκεται κατά κύριο λόγο με βίαια μέσα: με πολέμους και μαζικούς διωγμούς.

Ο εθνικισμός επομένως έχει σαν λογική συνέπεια τον ρατσισμό απέναντι στον διαφορετικό, ως κοινωνική σχέση αποκλεισμού και ενσωμάτωσης, τόσο στο εσωτερικό ενός κράτους όσο και προς τα έξω. Αυτό είναι που εξηγεί γιατί γίνονται τόσες προσπάθειες – βίαιες και ιδεολογικές για την αναδρομική συγκρότηση μιας «εθνικής ιστορίας»⁸. Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη των Carl Schmitt και Friedrich Hegel που αξίζει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό, πως *«το κράτος συνδέεται αιτιακά με τον πόλεμο και η αιώνια ειρήνη δεν θα επέλθει με τη δημιουργία θεσμικών μηχανισμών εξειρήνευσης, τους οποίους θα διαχειρίζονται τα κράτη ως καλοί γείτονες, αλλά μόνον με την κατάργηση των κρατών. Δηλαδή με την εξάλειψη των ιστορικών μορφωμάτων που συντηρούν τα κράτη και την αντιπαλότητα τους»*.

⁵ Μηλιός, Γ., Εξουσία, Έθνος, Εθνικισμός

⁶ Πουλιαντζας, Ν., Το έθνος, το κράτος και ο σοσιαλισμός, Εκδ. Θεμέλιο, γ' έκδοση, 2001

⁷ Δημούλης, Δ., Ο Καρλ Σμιττ, τα έθνη, οι πόλεμοι και οι «απούσες» τάξεις /Θέσεις Τ.50, 1995

⁸ Balibar, E., Έρευνες πάνω στον εθνικισμό και τον ρατσισμό, μτφρ.Καναβάρος, περ. Θέσεις, τ.25, 1988

Η έννοια του έθνους όπως αναλύθηκε παραπάνω στηρίζεται επομένως σε μια ιδεολογική και πολιτιστική αντίληψη που έχουν οι άνθρωποι με κοινή γλώσσα, ιστορία, θρησκεία. Μια κοινή αντίληψη του ανήκειν σε μια κοινότητα ίδιων συμφερόντων η οποία αναδύεται στο φαντασιακό των ανθρώπων μέσα από τη δημιουργία της εθνικής συνείδησης. Μέσα από τη λογική αυτή όμως θα ήταν σαν να ξεχνάμε την **ταξική συγκρότηση ενός κράτους**. Η περίοδος των εθνών είναι παράλληλα, η περίοδος γέννησης του καπιταλισμού και διαμόρφωσης τόσο της βιομηχανικής αστικής τάξης όσο και του βιομηχανικού προλεταριάτου και το έθνος απεικονίζει την ενότητα των ανταγωνιστικών τάξεων που υπάρχουν σε μια κοινωνία.⁹ Η κυρίαρχη τάξη, ως εργαλείο άμβλυσης των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων, θα χρησιμοποιήσει την ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης η οποία θα υπερκαλύψει την ταξική.

Η διαδικασία της εθνογένεσης, επομένως συμπίπτει με τη διαδικασία συγκρότησης και ανάπτυξης του κεφαλαίου και των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Η διαδικασία της εξέγερσης προκειμένου να συγκροτηθεί ένα οριοθετημένο έθνος, κράτος, συσπειρώνει όντως πληθυσμό από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις απέναντι στον εχθρό. Η σύγκρουση δηλαδή ανάμεσα στο εθνικό συμφέρον και στα ξένα εθνικά συμφέροντα. Δημιουργεί όμως μια νέα συνθήκη, όπου ο απελευθερωμένος λαός υποτάσσεται ως ένα ενιαίο σύνολο στους κανόνες της (νέας) ταξικής κυριαρχίας και εξουσίας. Μέσα από την τάση ελευθερίας που αποτελεί την αφετηρία για την συγκρότηση του έθνους δημιουργείται μια αντίφαση, εφόσον περιέχει και μια αδυσώπητη τάση ολοκληρωτισμού¹⁰. Την τάση για υπαγωγή στο έθνος που «απελευθερώνεται», που τείνει να κυριαρχήσει σε ένα έδαφος και να το μετατρέψει σε εθνική-κρατική επικράτεια, όλων των πληθυσμών που τυχαίνει να ζουν σ' αυτήν. Υπαγωγή όλων σε μια κεντρική νομοθεσία, ενοποίηση της αγοράς και ομογενοποίηση στο εσωτερικό της εθνικής επικράτειας. Το έθνος συνδέεται με ένα ολόκληρο θεσμικό πλαίσιο και με τη λειτουργία του, δηλαδή αποτελεί στοιχείο της λειτουργίας του κράτους. Το κράτος αποτελεί το κέντρο άσκησης της ταξικής εξουσίας της κυρίαρχης τάξης πάνω στις κυριαρχούμενες. Εμφανίζεται όμως σαν ένας ουδέτερος μηχανισμός που «διευθύνει» μια «κοινωνία ίσων και ελεύθερων ατόμων», εκφράζοντας υποτίθεται, τα «κοινά συμφέροντα» των ατόμων –που ανήκουν σε ένα συγκεκριμένο έθνος. Έτσι το έθνος από μια ιδέα γίνεται ο *καπιταλιστικός τρόπος* ηγεμονίας της άρχουσας τάξης σε ολόκληρη την κοινωνία. Κράτος, έθνος και κεφάλαιο αποτελούν όψεις μιας και της αυτής ταξικής εξουσίας: του καπιταλισμού¹¹.

⁹ Μηλιός, Εξουσία, Έθνος, Εθνικισμός

¹⁰ Μηλιός, Γ., Εξουσία, Έθνος, Εθνικισμός.

¹¹ Μηλιός, Γ., Εξουσία, Έθνος, Εθνικισμός.

A.2. Η «εθνοκάθαρση» του ελληνικού έθνους – κράτους

Ο Eric Hobsbawm στο βιβλίο του *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα* αποκαλώντας τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες «φυλακές των εθνών» θεωρεί ότι οι «καταπιεσμένοι λαοί» που ήθελαν να απελευθερωθούν, με τη συγκρότηση των κρατών αντικαταστάθηκαν με τις «καταπιεσμένες μειονότητες».¹² Στην προσπάθεια δημιουργίας μιας ηπείρου προσεκτικά διαχωρισμένης σε συμπαγή εδαφικά κράτη, ο μαζικός εκτοπισμός ή η εξόντωση των μειονοτήτων ήταν προϋπόθεση. Ο Hobsbawm αναφέρει πως οι διαδικασίες εκκαθάρισης πρωτοεμφανίστηκαν στα νότια όρια της Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και μετά, καθώς οι Τούρκοι άρχισαν τη μαζική γενοκτονία των Αρμενίων το 1915 και μετά με τον Ελληνο-τουρκικό πόλεμο του 1922 και την εκδίωξη των προσφύγων από τη Μ.Ασία.

Η Συνθήκη της Λωζάννης

Το σημαντικότερο όμως παράδειγμα για αυτές τις μεθόδους βρίσκεται στην ελληνοτουρκική **Σύμβαση της Λωζάννης** που ήρθε μετά από μια σειρά πολεμικών επιχειρήσεων του 1^{ου} Παγκοσμίου πολέμου και των Βαλκανικών, προκειμένου να βάλει τέλος στον πόλεμο, να οριστικοποιήσει τα σύνορά της, να αποκαταστήσει τις σχέσεις της με τις γειτονικές χώρες και να εξασφαλίσει την εσωτερική εθνική ομοιογένεια. Ενώ μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Ελλάδα ήταν ένα πολυεθνικό κράτος, με τη συνθήκη του Νεϊγύ το 1919 και τη συνθήκη της Λωζάννης το 1923, με εθελούσια ή υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών αντίστοιχα, γίνεται ένα ομοιογενές εθνικά κράτος. Ενώ στις δύο χώρες μέχρι το 1923 η συνύπαρξη θρησκειών, γλωσσών και εθνοτικών ταυτοτήτων αποτελούσε ένα φυσιολογικό και καθημερινό φαινόμενο μετά την ανταλλαγή επικράτησε η ιδεολογία της μονογλωσσικής, μονοθρησκευτικής και μονοεθνικής κουλτούρας η οποία απαξιώνει τις πολυπολιτισμικές πραγματικότητες και αποσιωπά το ίδιο της το παρελθόν. Η συνθήκη της Λωζάννης με την υποχρέωση της ανταλλαγής, αποτέλεσε ουσιαστικά την βιαιότερη μέθοδο προκειμένου επιτευχθεί η απαραίτητη «εθνική ομοιογένεια»¹³. Φέρει το χαρακτήρα «εθνοκάθαρσης», με το νέο ελληνικό έθνος – κράτος, να αποτελείται από πολίτες χριστιανούς, έλληνες στη καταγωγή που μιλούν την ελληνική γλώσσα.

Ο μη ανταλλάξιμος πληθυσμός

Η διαδικασία της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών επιβλήθηκε για πρώτη φορά στην ιστορία του Διεθνούς Δικαίου. Η εξαίρεση συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων και αναγνώριση τους ως μειονότητα είναι και η τελευταία φορά που αποδέχονται οι δύο χώρες –Ελλάδα και Τουρκία - επίσημα την ύπαρξη μειονοτήτων. Η συνθήκη της Λωζάννης το 1923 ανάμεσα στην Ελλάδα, τις «Μεγάλες Δυνάμεις» και την Τουρκία, σηματοδοτεί αφενός τη λήξη του πολέμου και αφετέρου διαμόρφωσε ένα συγκεκριμένο

¹² Hobsbawm, E., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Εκδ. Καρδαμิตσα, Αθήνα, 1994

¹³ Χριστόπουλος Δ.(επιμ.) 2008. Το ανομολόγητο ζήτημα των μειονοτήτων στην ελληνική έννομη τάξη, ΚΕΜΟ- εκδ. Κριτική

θεσμικό πλαίσιο για τους πληθυσμούς που εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή δίνοντάς τους την επίσημη ταυτότητα της μειονότητας. Το κριτήριο που καθόρισε αν είναι ανταλλάξιμοι ή όχι οι πληθυσμοί που αφορούσε η συνθήκη της Λωζάννης, ήταν η θρησκευτική πίστη, κάτι που μπορεί να αναζητηθεί στις θεσμικές δομές και στα πολιτισμικά κατάλοιπα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναδεικνύεται έτσι η θρησκεία σε κεντρικό στοιχείο προσδιορισμού της μειονότητας ανεξάρτητα από τη γλώσσα, την κοινωνική οργάνωση, το σύστημα αξιών κλπ. Έτσι, η συγκρότηση της μειονότητας φέρει τον θρησκευτικό προσδιορισμό και θεσμοθετείται η μουσουλμανική μειονότητα Θράκης και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης. Ανάμεσα στις δύο μειονότητες εφαρμόστηκε η αρχή της αμοιβαιότητας και οι δύο χώρες χρησιμοποίησαν τις μειονότητες από το σημείο αυτό και έπειτα ως «όμηρους» και ως μέσω εκβιασμού στις μεταξύ τους σχέσεις.

Παρακάτω γίνεται μια συνοπτική περιγραφή του ιστορικού της μειονότητας των Ελλήνων στη Κωνσταντινούπολη το οποίο σχετίζεται με την ελληνική μειονοτική πολιτική που ακολούθησε το ελληνικό κράτος. Η χωρική κατανομή των μειονοτήτων στις δύο χώρες αντίστοιχα και η κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση λειτούργησε καταλυτικά στην εξέλιξη τους.

Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης

Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης υπολογίζονται το 1924, μερικούς μήνες μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης σε 298.000 άτομα. Στη φάση αυτή πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας είναι ο Κεμάλ Ατατούρκ (πατέρας των Τούρκων), ο οποίος ουσιαστικά, ανέλαβε πραξικοπηματικά μια διαμελισμένη Οθωμανική αυτοκρατορία, και κατόρθωσε να τη μετατρέψει σε κράτος δυτικού προτύπου ονομάζοντάς το Τουρκία. Οι μεταρρυθμίσεις του είχαν σκοπό να μετατρέψουν την Τουρκία σε σύγχρονη ευρωπαϊκή χώρα βασισμένη στα δυτικά πρότυπα και πλήρως απελευθερωμένη από την θρησκεία. Στην παλιά πολυεθνική πρωτεύουσα της Οθ. Αυτοκρατορίας είχαν παραμείνει Εβραίοι και Αρμένιοι. Σε αυτές τις μειονότητες ο Ατατούρκ βρήκε σύμμαχο για τις μεταρρυθμίσεις του. Ήταν εκσυγχρονιστές και παράλληλα κρατούσαν την οικονομία και το εμπόριο. Οι Έλληνες για δύο σχεδόν δεκαετίες ευημερούσαν, ζώντας στο κέντρο της πόλης με μια σχετική ελευθερία.

Στις αρχές του 2^{ου} Π.Π. στρατολογούνται οι μειονότητες προκειμένου να αναλάβουν οι Τούρκοι την οικονομία και το εμπόριο. Το 1942 εφαρμόζεται ο **κεφαλικός φόρος** υπ' αρ. 4530 ο οποίος καταργήθηκε δύο χρόνια μετά. Αποτέλεσε το εξοντωτικότερο μέτρο κατά της ομογένειας. Σύμφωνα μ' αυτόν το νόμο, οι τουρκικές αρχές, με αυθαίρετο τρόπο, όρισαν για τους μειονοτικούς φόρο που έφθανε να είναι διπλάσιος ή και τριπλάσιος της συνολικής αξίας της περιουσίας τους. Σε περίπτωση που ο φορολογούμενος δεν κατέβαλλε το φόρο εντός δεκαπέντε ημερών, οι έφοροι είχαν δικαίωμα να κατάσχουν κάθε κινητή και ακίνητη περιουσία του. Αργοπορία τριάντα ημερών σήμαινε τον εκτοπισμό των 'οφειλετών' σε ειδικά στρατόπεδα και εκτέλεση καταναγκαστικών έργων. Αποτέλεσμα αυτού του νόμου υπήρξε η δήμευση πολλών περιουσιών ή η πώλησή τους σε Τούρκους έναντι ευτελέστατων ποσών. Επίσης, πάρα πολλοί Έλληνες οδηγήθηκαν στην Ανατολία για καταναγκαστικά έργα. Πολλοί από αυτούς πέθαναν από τις κακουχίες, ενώ όσοι σώθηκαν

επέστρεψαν σε άθλια κατάσταση στις αρχές του 1944. Γενικώς, η τουρκική κυβέρνηση, με τα μέτρα που έλαβε εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως έπληξε καίρια τους κοινωνικούς, πολιτικούς, πολιτιστικούς και οικονομικούς θεσμούς της ελληνικής μειονότητας.

Μετά το 1947, η ελληνική ομογένεια αναδιοργανώνεται και ανακάμπτει, εκμεταλλευόμενη μια αναπάντεχη χαλάρωση των ασφυκτικών όρων και συνθηκών της πολιτικής ζωής στην Τουρκία. Στον οικονομικό τομέα επίσης σημείωσε πρόοδο όπου κατόρθωσε να ανακτήσει ακόμη και περιουσίες που της είχαν αφαιρεθεί με το κεφαλικό φόρο, και να αναδειχθούν ξανά σε σημαντικότερο οικονομικό παράγοντα της οικονομικής ζωής της Κωνσταντινουπόλεως. Αυτές οι εξελίξεις δεν ήταν ευχάριστες για την τουρκική κυβέρνηση που πλέον ήθελε απαλλαγεί από τις μειονότητες να προκειμένου να αναλάβουν Τούρκοι την οικονομία της χώρας.

Πράγματι, με το τέλος του πολέμου το γραφείο μειονοτήτων του κυβερνώντος κόμματος είχε ετοιμάσει μία απόρρητη αναφορά. Μέχρι την 500^η επέτειο από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, δηλαδή μέχρι το 1953 η Πόλη έπρεπε να έχει καθαρίσει από τους Έλληνες. Αιτία αποτέλεσε το Κυπριακό αλλά αφορμή ήταν η καταστροφή του σπιτιού του Κεμάλ στη Θεσσαλονίκη. «Οι θάρβαροι εχθροί έβαλαν βόμβα στο σπίτι του πατέρα μας».

Στις 6 Σεπτεμβρίου του 1955 ξεκίνησε το πογκρόμ κατά της ελληνικής μειονότητας με στόχο τη συρρίκνωσή της. Καταστράφηκαν εκκλησίες, εμπορικά καταστήματα, μηχανουργεία, εργοστάσια, κλπ. Από το 1957 και μετά οι Έλληνες της Πόλης αρχίζουν να ξαναχτίζουν τις περιουσίες τους με αποζημιώσεις από την τουρκική κυβέρνηση. Το 1963 με αφορμή το Κυπριακό άρχισαν εκβιασμοί της ελληνικής κυβέρνησης από την τουρκική πως αν δεν γίνουν δεκτά τα αιτήματα της για το κυπριακό θα απελάσει 12.000 Έλληνες της πόλης. Αυτοί που τελικά απελάστηκαν μπορούσαν να πάρουν μέχρι 20 κιλά προσωπικά αντικείμενα και 200 λίρες. Επίλογο στη μειονότητα της Πόλης έβαλε η ελληνική χούντα που το 1974 εισέβαλε στη Κύπρο προκαλώντας την τουρκική εισβολή με επεκτάσεις και αντίποινα στους Έλληνες της Πόλης. Παρακάτω θα φανεί η επίδραση των παραπάνω γεγονότων στην ελληνική μειονοτική πολιτική.

Η μουσουλμανική μειονότητα Θράκης

Αντίθετα με τους Έλληνες της Πόλης που ήταν εγκατεστημένοι στο οικονομικό κέντρο και τη μεγαλύτερη πόλη της Τουρκίας, η μουσουλμανική μειονότητα που επιλέχθηκε να εξαιρεθεί από την ανταλλαγή πληθυσμών και να παραμείνει στην Ελλάδα ήταν εγκατεστημένη στη Θράκη, σε μια νέα και αμφιλεγόμενη ακόμα ελληνική περιοχή. Η Θράκη αποτελεί νευραλγικό σημείο της παγκόσμιας πολιτικής λόγω της γεωγραφικής της θέσης. Αποτελεί το χερσαίο συνδετικό κρίκο ανάμεσα στη Μαύρη Θάλασσα και στη Μεσόγειο και αποτελεί το σύνδεσμο ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση. Με τη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης οριοθετήθηκε η ελληνική Θράκη η οποία θα αποτελέσει το βορειοανατολικό συνοριακό χώρο του ελληνικού κράτους με γείτονες τη Βουλγαρία και την Τουρκία. Λόγω της στρατηγικής της θέσης η Θράκη θα αποτελέσει πεδίο διαμάχης των τριών κρατών.

Πριν από τη Συνθήκη της Λωζάννης οι περισσότερες πηγές συμφωνούν στο γεγονός πως στη Θράκη, οι μουσουλμάνοι επικρατούσαν αριθμητικά έναντι του χριστιανικού

πληθυσμού. Η εξαίρεση της μουσουλμανικής μειονότητας επομένως δεν άλλαξε τα πληθυσμιακά ποσοστά των μουσουλμάνων και η ελληνική ηγεσία έκρινε πως προκειμένου να εξασφαλίσει την κυριαρχία της στην ελληνική Θράκη χρειαζόταν ενίσχυση της ελληνικής φυσιολογίας της περιοχής. Οι πρόσφυγες ήταν αυτοί που ανέτρεψαν τους αριθμητικούς συσχετισμούς. Έτσι, ενώ οι μουσουλμάνοι το 1920 αποτελούσε το 65% του πληθυσμού της Θράκης μετά τη συνθήκη της Λωζάννης και τον εποικισμό από Έλληνες ορθοδόξους αποτελούσαν το 39% του συνολικού πληθυσμού¹⁴.

Σε αντίθεση με τη μειονότητα που έμεινε στην Τουρκία, η μειονότητα της Θράκης αποτελούνταν από χαμηλά οικονομικά και κοινωνικά στρώματα. Όσοι μουσουλμάνοι βρίσκονταν στη Θράκη και άνηκαν σε υψηλότερα κοινωνικά στρώματα, μετά την Συνθήκη της Λωζάννης, μετανάστευσαν στη Τουρκία. Στην Ελλάδα παρέμεινε η φτωχή εργατική τάξη των πόλεων, το τμήμα της μειονότητας που δεν είχε σχέση με τη Τουρκία (Πομάκοι και Αθίγγανοι) και όσοι είχαν καλλιεργήσιμη γη. Η ταξική δομή επομένως της μειονότητας σε ένα νεοσύστατο, καπιταλιστικό έθνος κράτος, ήταν ένας ακόμη λόγος της καταπιεστικής πολιτικής του ελληνικού κράτους και εκεί ενδεχομένως να οφείλεται και η επιλογή των μουσουλμάνων της Θράκης ως μη ανταλλάξιμος πληθυσμός μεταξύ των δύο χωρών. Για την Τουρκία αποτελούσαν πληθυσμό που θα χρειαζόταν έντονη κρατική παρέμβαση για την εγκατάστασή τους εκεί, ενώ για την Ελλάδα αποτελούσε εύκολα χειραγωγήσιμο πληθυσμό.

Η απομονωμένη και νευραλγική θέση της Θράκης

¹⁴ Τρουμπέτα, Σ., Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων, ΚΕΜΟ- εκδ. Κριτική, 2001

Το θρησκευτικό κριτήριο

Η χρήση του θρησκευτικού κριτηρίου δημιουργεί μια θεσμική διαφοροποίηση στα πλαίσια συγκρότησης ενός εθνικού κράτους και στη προσπάθεια επιβολής μιας ενιαίας πια εθνικής συνείδησης. Η σχέση μεταξύ εθνικής ταυτότητας και θρησκείας μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ταυτίζει το μουσουλμανικό με το τουρκικό και η συγκρότηση της μουσουλμανικής μειονότητας στα πλαίσια του ελληνικού κράτους θα αποτελέσει σημαντικό στοιχείο για τον τρόπο που οι πολιτικές επιλογές επιδρούν στη διαμόρφωση των συνειδήσεων.

Οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή του θρησκευτικού κριτηρίου ως βασικό στοιχείο για τη συγκρότηση μειονοτήτων στις δύο χώρες - και όχι του εθνικού, γλωσσικού κλπ. μπορούν να αναζητηθούν στις συνθήκες που επικρατούσαν στο Βαλκανικό χώρο κατά την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αφενός η επικράτηση μιας εθνικιστικής τάσης δεν άφηνε περιθώρια εθνικών μειονοτήτων στην τουρκική και την ελληνική επικράτεια και αφετέρου η θρησκεία αποτελούσε πεδίο σύγκλισης και συνεκτικό κρίκο ανάμεσα στα κράτη. Η σχέση ανάμεσα στη θρησκεία και στην εθνική συνείδηση μπορεί να είναι πολύ στενή. Η θρησκεία είναι μια αρχαία και δοκιμασμένη μέθοδος διαμόρφωσης σχέσεων κοινότητας μέσω μιας κοινής πρακτικής, συνδέοντας ανθρώπους που διαφορετικά δε θα είχαν και πολλά κοινά. Συνήθως μια θρησκεία δεν χρησιμοποιείται από κάποιο «έθνος» σαν ταυτοτικό του χαρακτηριστικό, αλλά περισσότερο για να διαχωριστεί από κάποιον άλλον, από ένα γειτονικό έθνος. Η Ελλάδα εξαλλου αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα με τους Τούρκους ως αιώνιους εχθρούς, αλλά τους Σέρβους ως αδέρφια μας». ¹⁵

Η ύπαρξη επομένως μιας θρησκευτικής ομάδας αντίστοιχων πεποιθήσεων με της Τουρκίας κοντά στα σύνορα των δύο χωρών, εξασφάλιζε συμμάχους στο εξωτερικό με βάση την αντίληψη πως «η δυναμική ικανότητα της θρησκείας να αντανακλά πολιτικές διαμάχες και να τις μετουσιώνει σε ιδεολογικά σύμβολα δεν είχε εξαντληθεί» ¹⁶. Η συνθήκη της Λωζάννης, έτσι κι αλλιώς, επέβαλε στη μουσουλμανική μειονότητα που κατοικούσε στη Θράκη μια θεσμική σχέση με το τουρκικό κράτος, προσδιορίζοντας το τελευταίο ως εθνικό τους κέντρο.

Το γλωσσικό κριτήριο και η εκπαιδευτική πολιτική

Η γλώσσα αποτελεί το βασικότερο κριτήριο διαχωρισμού ενός λαού από έναν άλλο και το βασικότερο μέσο πρόσβασης και κοινωνικής ένταξης. Η άγνοια της γλώσσας ενός άλλου πληθυσμού αποτελεί το πιο προφανές εμπόδιο στην επικοινωνία, και άρα την πιο προφανή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες. Για τον λόγο αυτό, κατά τον σχηματισμό των κρατών η εκπαίδευση έγινε ένας από τους μοχλούς που ανέδειξαν τη γλώσσα σε πρωταρχική συνθήκη εθνικότητας. Την ίδια στιγμή που συσπείρωνε κάποιους κατοίκους, αποξένωνε κάποιους άλλους – όσους δεν άνηκαν ή δεν

¹⁵ Hobsbawm, E., Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994

¹⁶ Τρουμπέτα, Σ., Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων, ΚΕΜΟ- εκδ. Κριτική, 2001

επιθυμούσαν να ανήκουν στο έθνος που ταυτιζόταν με το κράτος. Εν ολίγοις, συνέβαλλε στον ορισμό όσων εθνοτήτων αποκλείονταν από την επίσημη εθνότητα, διαχωρίζοντας τις κοινότητες εκείνες που για οποιονδήποτε λόγο πρόβαλλαν αντιστάσεις στην επίσημη γλώσσα και ιδεολογία¹⁷. Ένα εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα υπό τον έλεγχο του κράτους απαιτούσε μια εθνική γλώσσα εκπαίδευσης. Ταυτόχρονα στη φάση αυτή, που η τηλεόραση δεν έχει μπει ακόμα στα σπίτια, το κράτος μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα μπορούσε να διδάξει σε όλα τα παιδιά πώς να γίνουν καλοί υπήκοοι και πολίτες και να λειτουργήσει προπαγανδιστικά για τους σκοπούς του. Παράλληλα στα πλαίσια των νέων κρατών εθνών η φύση της δημόσιας και ιδιωτικής διοίκησης απαιτούσε στοιχειώδη μαζική εκπαίδευση ή τουλάχιστον ικανότητα γραφής και ανάγνωσης¹⁸.

Το ζήτημα της γλώσσας αποτελεί μέχρι σήμερα ιδιαίτερα ευαίσθητο θέμα σχετικά με τη μουσουλμανική μειονότητα και το ελληνικό κράτος, άμεσα ταυτισμένο με τη σκοπιμότητα της μειονοτικής πολιτικής. Η εκπαιδευτική μειονοτική πολιτική αποτέλεσε βασικό μέσο αποκλεισμού της μειονότητας και παράλληλα καθόρισε τη σχέση της μειονότητας με το τουρκικό κράτος ακόμα και για τις πληθυσμιακές ομάδες της μειονότητας που δεν είχαν αρχικά άλλη σχέση με την Τουρκία παρά μόνο το θρήσκευμα. Στο πεδίο της εκπαίδευσης, διακρίνεται η πρόθεση της γενικότερης μειονοτικής πολιτικής που ακολούθησε το ελληνικό κράτος και αποτέλεσε εργαλείο για τον εκτοπισμό της ενώ όσους παρέμειναν τους κράτησε σε χαμηλό μορφωτικό επίπεδο προκειμένου να είναι εύκολη η χειραγώγησή τους και δυσκολότερη η κοινωνική και οικονομική τους ανέλιξη. *«Όλα είναι θέμα εκπαίδευσης. Αν έχεις προχωράς καλά, αλλιώς είσαι πρόβατο. Κι εδώ μας θέλουν πρόβατα».* Δημοσιογράφος της μειονότητας.

Η εκπαιδευτική μειονοτική πολιτική ουσιαστικά αναπαράγει τον κοινωνικό αποκλεισμό που βιώνει η μειονότητα και έχει αποτελέσει πεδίο προβληματισμού διαφορετικών ειδικοτήτων (ιστορικών, εκπαιδευτικών, πολιτικών, κοινωνιολόγων, κλπ). Στην εργασία αυτή, το εκπαιδευτικό πεδίο θα μας απασχολήσει στο πλαίσιο που σχετίζεται με ζητήματα χωροκοινωνικού αποκλεισμού και οι μετακινήσεων των μελών της μειονότητας, χωρίς να επεκταθούμε σε κοινωνιολογικές αναλύσεις.

¹⁷ Hobsbawm, E., Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994

¹⁸ Hobsbawm, E., Η εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2012.

A.3. Οι τρεις εθνοτικές ομάδες της μουσουλμανικής μειονότητας και η χωρική τους κατανομή στη Θράκη

Η κοινή θρησκευτική πίστη δεν αρκούσε για να συνενώσει τις διαφορετικές κοινότητες των μουσουλμάνων στο επίπεδο της κοινωνικής ζωής και οργάνωσης. Οι τρεις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες της μειονότητας - παρά τις προσπάθειες ομογενοποίησης τους - διατηρούν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους και χωρικά διαφοροποιούνται μεταξύ τους ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο της κάθε μιας ενώ παράλληλα η μουσουλμανική μειονότητα στο σύνολό της, παραμένει διαχωρισμένη χωρικά από τα μέλη της πλειονότητας. Εντοπίζονται σε διαφορετικές χωρικές ενότητες και με διαφορετική χωρική και κοινωνική οργάνωση. Αναφέρομαι στους Τουρκογενείς, τους Πομάκους και τους Αθίγγανους που συνιστούν τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης αλλά αποτελούν εντελώς διαφορετικές εθνοτικές ομάδες, σχετικά με τη γλώσσα και τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά. Η θρησκεία αποτέλεσε κύριο στοιχείο προσδιορισμού της ταυτότητας των ατόμων ή ομάδων και έθεσε κάτω από το ίδιο θεσμικό σχήμα τις ομάδες αυτές οι οποίες δεν είχαν άλλο κοινό σημείο. Η καταχώρησή τους σε μια κοινή μειονοτική ομάδα άλλοτε διευκόλυνε και άλλοτε δυσκόλεψε τους σκοπούς του ελληνικού κράτους αλλά σίγουρα λειτούργησε κατασταλτικά για τις πληθυσμιακές αυτές ομάδες οι οποίες τελικά ελέγχονταν από την τουρκική ηγεσία.

Πομάκοι

Οι **Πομάκοι** αποτελούν την ομάδα που ζει στις ορεινές περιοχές, στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης στα σύνορα της Ελλάδας με τη Βουλγαρία. Είναι Έλληνες μουσουλμάνοι, μιλάνε πομάκικα, μία βουλγάρικη διάλεκτο με τουρκικές και ελληνικές επιρροές αλλά η μουσουλμανική τους θρησκεία αποτέλεσε βασικό στοιχείο ένταξης των Πομάκων στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η εθνική τους ταυτότητα αποτέλεσε γεωπολιτικό ζήτημα μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Βουλγαρίας λόγω της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους. Τα αντιφατικά χαρακτηριστικά των κατοίκων των περιοχών αυτών σε σχέση με το πρότυπο του Έλληνα πολίτη και οι ομοιότητες με τον πληθυσμό που βρίσκεται από την άλλη πλευρά δημιούργησαν την αίσθηση πως τα σύνορα είναι διαπερατά. Στο όνομα της ασφάλειας τα σύνορα ενισχύονται και η περιοχή παραμένει κατά κάποιο τρόπο ανάμεσα στα δύο κράτη. Οι Πομάκοι χαρακτηρίζονται στη φάση αυτή «φρουροί των συνόρων»¹⁹. Καθοριστικό ρόλο για την μελέτη της συγκεκριμένης ομάδας, είναι η περίοδος που η ορεινή περιοχή των Πομάκων χαρακτηρίζεται Επιτηρούμενη Στρατιωτική Ζώνη με το Ν.376 της 18/12/1936 «Περί μέτρων ασφαλείας και οχυρών θέσεων και παραμένει υπό το καθεστώς αυτό μέχρι το 1996.

Οι συνθήκες που επικρατούν στην Επιτηρούμενη Ζώνη θα περιγραφούν παρακάτω. Η εικόνα πάντως της περιοχής των Πομάκων που έχει διαμορφωθεί υπό αυτό το καθεστώς διαφέρει εντελώς από άλλες ορεινές περιοχές της Ελλάδας ακόμα κι αν αυτές βρίσκονται σε συνοριακούς τόπους. Η υποβάθμιση της περιοχής και οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης αποτέλεσαν απόρροια του στρατιωτικού καθεστώτος αλλά και άλλων μέτρων που ίσχυαν

¹⁹ Κωστόπουλος, Τ., 2009, Το Μακεδονικό της Θράκης, ΚΕΜΟ 1, εκδ. Βιβλιόραμα

για το σύνολο της μειονότητας σχετικά με τους κοινωνικούς περιορισμούς που θα αναλυθεί επίσης παρακάτω.

Η οικονομία των Πομάκων, μπορεί να χαρακτηριστεί ως «οικονομία αυτοκατανάλωσης μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ στη συνέχεια άρχισαν και σταδιακά εντάθηκαν, οι διαδικασίες ενσωμάτωσης στην καπιταλιστική αγορά»²⁰. Οι Πομάκοι ασχολούνται με την καλλιέργεια καπνού που αποτελεί την κατεξοχήν παραδοσιακή οικονομική τους δραστηριότητα και έχει επηρεάσει ιδιαίτερα την πολεοδομική οργάνωση των χωριών. Καλλιεργούν παράλληλα, χωρίς γεωργικά μηχανήματα διάφορα οπωροκηπευτικά τα οποία πολλές φορές μεταφέρουν και πουλούν στο παζάρι της Ξάνθης ενώ ασχολούνται σε μικρό βαθμό με την κτηνοτροφία. Η έλλειψη συγκοινωνιακών υποδομών, ως αποτέλεσμα της υποβάθμισης συνολικά της περιοχής, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση μιας οικονομικής στασιμότητας για πολλές δεκαετίες στην περιοχή.

Κατοικίες στην ορεινή περιοχή των Πομάκων – Στο βάθος διακρίνονται τα ξηρανήτρια στην ταράτσα που απλώνουν το καπνό προσωπικό αρχείο

Οι Πομάκοι δεν μετανάστευσαν μαζικά το 1960 - όπως συνέβη στην υπόλοιπη αγροτική και κυρίως ορεινή Ελλάδα. Μια πρώτη αιτία μετακίνησης υπήρξε όμως το πλήγμα που δέχτηκε η κτηνοτροφία τη δεκαετία του 60 λόγω *εκτεταμένης αναδάσωσης και απαγόρευσης της βοσκής*. Οι άντρες σε ορισμένες περιπτώσεις κατέβαιναν στα αστικά κέντρα και συγκεκριμένα στη Ξάνθη για εργασία και επέστρεφαν ξανά στα χωριά τους. Αρχικά «η μετακίνηση αυτή έχει χαρακτήρα περιστασιακό και εποχιακό αλλά στη πορεία

²⁰ Κ. Λαλένης, Ι. Φραγκόπουλος, Ι. Κιοσσές, Σ. Κηπουρός. : Εθνο-πολιτισμική ετερότητα, κοινωνικές δομές και πολεοδομική οργάνωση στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης. Γεωγραφίες, τ.20. 2012

λαμβάνει διαστάσεις φαινομένου μαζικής αγροτικής εξόδου²¹». Άρχισαν να εγκαθίσταται στα αστικά κέντρα της Θράκης, από το 1974 και ύστερα. Οι Πομάκοι αποτέλεσαν φτηνό εργατικό δυναμικό που ήταν απαραίτητο για την ανάπτυξη την περίοδο της έντονης ανοικοδόμησης αλλά και της ανάπτυξης της βιομηχανίας και εργάζονταν ως εργάτες στις οικοδομές και στα εργοστάσια της περιοχής.

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι δυνατότητα άσκησης κάποιου άλλου επαγγέλματος εκτός του πρωτογενή και δευτερογενή τομέα ήταν περιορισμένες. Αυτό συνέβαινε λόγω έλλειψης μορφωτικού επιπέδου αλλά και εξ' αιτίας της πολιτικής. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού από τη δεκαετία του 1960 και μετά εργάζεται περιστασιακά σε ναυπηγεία στο εξωτερικό – κυρίως στη Γερμανία – εξοικονομώντας μεγάλα ποσά. Οι δυσκολίες όμως που αντιμετωπίζουν σχετικά με το ιδιοκτησιακό καθεστώς στην Ελλάδα οδηγεί άτομα από τη μειονότητα που είχαν κεφάλαιο προς επένδυση να το επενδύσουν σε γη κυρίως στην Τουρκία.

Υπό τις συνθήκες αυτές γίνεται σαφές πως ο πληθυσμός που ζει εντός των ορίων της επιτηρούμενης ζώνης έζησε για εξήντα χρόνια σε καθεστώς σημαντικών περιορισμών και ελέγχων με προεκτάσεις ακραίας κοινωνικής αδικίας. Η αποξένωση από την κυρίαρχη κοινότητα που είναι το έθνος, ισοδυναμεί με άνισους όρους συμμετοχής στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα. Δηλαδή μια δομική ανισότητα, ένα είδος απαρτχάιντ.

Αθίγγανοι

Οι **Αθίγγανοι** με την ιδιότητα τους να είναι μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας, αποτελούν μια ομάδα με έντονη διαφοροποίηση στο εσωτερικό της σε σχέση με τα ιδιαίτερα πολιτισμικά τους στοιχεία, την κουλτούρα τους, τα ήθη και τις αξίες τους καθώς και την κοινωνική τους οργάνωση. Ορισμένοι εγκαταστάθηκαν στη Θράκη αμέσως μετά τον 2^ο Π.Π. αλλά ενσωματώθηκαν στη μουσουλμανική μειονότητα, κάτι που παραμένει αδιευκρίνιστο γιατί υπήρχαν περιπτώσεις πλανόβιων ομάδων που διέθεταν άδεια παραμονής αλλοδαπού. Σχετικά πάντως με τους Αθίγγανους της μουσουλμανικής μειονότητας που βρέθηκαν στη Θράκη το 1923, θα μπορούσαν να διαχωριστούν σε αυτούς που αποδέχτηκαν την ισλαμική θρησκεία παράλληλα με έναν γενικότερο εκτουρκισμό κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αντικατέστησαν τη γλώσσα τους με την τουρκική και σε αυτούς που διατήρησαν τη γλώσσα και τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά. Η ιδεολογική και κοινωνική πόλωση μεταξύ των διαφορετικών αθιγγανικών ομάδων εμφανίζεται και στον οικιστικό διαχωρισμό μεταξύ τους. Ο ρόλος της ομάδας αυτής στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και το ενδιαφέρον της Τουρκίας για αυτούς οφείλεται στην αριθμητική τους παρουσία που ήταν έντονη στον ελλαδικό χώρο. Η ομάδα αυτή υποτιμάται από την υπόλοιπη μειονότητα ως υποδεέστερη κοινωνικά αλλά είναι αναγκαία προκειμένου να εμφανίζονται αυξημένα τα ποσοστά της μουσουλμανικής μειονότητας που ζει στη Θράκη ενώ από την τουρκική ηγεσία γίνεται προσπάθεια να

²¹ Σεβαστή Τρουμπέτα. 2001. Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων, ΚΕΜΟ- εκδ.Κριτική

καλλιεργηθεί η τουρκική συνείδηση, μέσα από την αίσθηση πως ανήκει σε μια ενιαία κοινότητα προκειμένου να κατευθύνεται από τα κοινά της συμφέροντά της.

Ορισμένοι οικισμοί που κατοικούν Αθίγγανοι, προϋπήρχαν της ανταλλαγής πληθυσμών και άλλοι έχουν δημιουργηθεί τα τελευταία χρόνια, ενώ όλοι οι οικισμοί βρίσκονται στις περιφέρειες των αστικών κέντρων. Ως προς τους τσιγγάνικους οικισμούς, το χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η απουσία πολιτικής από την πλευρά του κράτους, καθώς είτε αφορούν συνοικησίες εκτός σχεδίου πόλεως σε δημόσια γη είτε παράνομες κατοικίες σε ιδιόκτητα οικόπεδα. Η απουσία πολιτικής σχετίζεται και με την ιδιαιτερότητα της περιθωριακής, ομάδας των τσιγγάνων²². Όταν οι οικισμοί τους βρίσκονται εκτός σχεδίου, είναι αυθαίρετοι με προβληματικές ή και ανύπαρκτες υποδομές και ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης. Η περιθωριακή τους παρουσία τόσο στα χωριά όπου ζουν με άλλους πληθυσμούς όσο και στους περιαστικούς οικισμούς των πόλεων αντανακλάται στα φυσικά όρια που τους ξεχωρίζουν (π.χ. ποτάμι), είτε στα τεχνητά όρια (σιδηροδρομικές γραμμές, δρόμοι).

Το παράδειγμα του Δροσερού στη Ξάνθη στη περιφέρεια της πόλης, ανάμεσα στις γραμμές του τρένου και στο ποτάμι, πηγή: προσωπικό αρχείο

Σε ορισμένες περιπτώσεις η κρατική παρέμβαση που υπήρξε, αφορούσε στην εξαναγκασμένη εγκατάσταση κάποιων ομάδων σε μέρη που να εξυπηρετούν τις εκάστοτε πολιτικές συνθήκες. Τέτοια παραδείγματα αποτελεί ο Ήφαιστος στα όρια της πόλης της Κομοτηνής και το Δροσερό στη Ξάνθη. Στην πρώτη περίπτωση ο οικισμός – Ήφαιστος - ιδρύθηκε το 1938 επί Μεταξά σε έναν βαλτότοπο μακριά από τα τότε όρια της πόλης, από μετοίκηση ατόμων που μέχρι τότε ζούσαν στο κέντρο της Κομοτηνής. Οι λόγοι ήταν για λόγους καθαριότητας, τάξης και αξιοποίηση του κέντρου της πόλης. Το Δροσερό δημιουργήθηκε από σκηνίτες Αθίγγανους που ζούσαν σε καταυλισμούς στα πεδινά της Θράκης. Κατά τη διάρκεια του εμφύλιου με απόφαση του Εθνικού Στρατού, συγκεντρώθηκαν στα χάνια της πόλης προκειμένου να μην ενισχύουν και ανεφοδιάζουν τους αντάρτες μιας και βασική ασχολία τους ήταν το ζεμπόριο. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και αφού είχε επέλθει το τέλος του εμφύλιου, η πόλη έπρεπε να καθαρίσει από τους ανεπιθύμητους, φτωχούς και μεθυσμένους που αποτελούσαν εστίες μόλυνσης στην πόλη

²² Κ. Λαλένης, Ι. Φραγκόπουλος, Ι. Κιοσσές, Σ. Κηπουρός. 2012: Εθνο-πολιτισμική ετερότητα, κοινωνικές δομές και πολεοδομική οργάνωση στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης. Γεωγραφίες, τ.20.

και μεταφέρθηκαν στον οικισμό που βρίσκεται δίπλα στο ποτάμι, κοντά στις σιδηροδρομικές γραμμές, στα όρια της πόλης.

Για τους οικισμούς των τσιγγάνων δεν μπορεί να γίνει γενική αναφορά σε σχετική πολεοδομική νομοθεσία, καθώς ή είναι οικισμοί που ανήκουν σε ευρύτερα πολεοδομικά συγκροτήματα και ακολουθούν την πολεοδομική νομοθεσία αυτών των πολεοδομικών συγκροτημάτων ή είναι αυθαίρετοι οικισμοί και επομένως δεν ακολουθούν καμία πολεοδομική νομοθεσία. Τελευταία γίνονται προσπάθειες ένταξης των τσιγγάνικων οικισμών σε πολεοδομημένες περιοχές, με ταυτόχρονη αναβάθμιση του οικιστικού περιβάλλοντός τους, ταυτόχρονα με άλλα προγράμματα - τα περισσότερα με ευρωπαϊκή χρηματοδότηση- που στοχεύουν στην αποκατάσταση και βελτίωση του κοινωνικού ιστού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο οικισμός Δροσερού στην πόλη της Ξάνθης, που στο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο του Δήμου Ξάνθης έχει κηρυχθεί περιοχή προς ανάπτυξη και ζώνη ειδικών ενισχύσεων και κινήτρων. Η υποβάθμιση των συνοικιών αυτών είναι δεδομένη εφόσον έχουν δικούς τους κοινωνικούς κανόνες και ανεξαρτήτως με την ιδιότητά τους ως μειονοτικοί - κάτι που τους επιβαρύνει διπλά - βρίσκονται σε αποκλεισμό μέσα από τη συγκέντρωσή τους σε γκέτο και της χωρικής απόστασης από τον πλειονοτικό πληθυσμό αλλά και από τα ευπορότερα μέλη της μειονότητας. Η κακή κατάσταση των οικισμών διατηρήθηκε και λόγω γραφειοκρατικών νομοθεσιών που παρεμπόδιζαν την ένταξή τους στο σχέδιο πόλης. Οι περισσότερες από τις περιοχές αυτές στερούνται υποδομών και συνεπώς έχουν χαμηλή αξία γης και αποτελούν σημείο εγκατάστασης για εσωτερικούς μετανάστες. Βλ. Ν.1337, 12-03-1983.ΦΕΚ 14-03-83.23

Οι Αθίγγανοι κατατάσσονται στα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα λόγω του χαρακτήρα της εργασίας τους και μάλιστα ορισμένοι κατατάσσονται στο υποπρολεταριάτο των θρακικών κέντρων. Αντίθετα άλλοι χαρακτηρίζονται από μια σχετική αυτονομία καθώς έκαναν χρήσιμα επαγγέλματα που είχαν εγκαταλειφθεί από την πλειονότητα όπως καλαθοπλεκτική ή σιδηρουργία ή και ζωεμπόριο που ήταν πιο κερδοφόρο. Σταδιακά οι Αθίγγανοι ξεκίνησαν να εργάζονται ως εργάτες γης ή ως αχθοφόροι αν και στη δουλειά αυτή προτιμούνται πλέον μετανάστες των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών. Οι εργασιακές συνθήκες των Αθίγγανων είναι ιδιαίτερα ελλιπής στο πλαίσιο της ασφάλισης και της κοινωνικής προστασίας αποτελώντας το αστικό και αγροτικό υποπρολεταριάτο ενώ η παιδική απασχόληση είναι ιδιαίτερα αυξημένη. Η περίπτωση να εργάζεται κανείς εντός του οικισμού αποφεύγεται εφόσον σημαίνει πως τα έσοδά θα προέρχονταν αποκλειστικά από την ομάδα μιας και η προσέγγιση των οικισμών από μέλη της πλειονότητας είναι σπάνια έως ανύπαρκτη. Επίσης οι Αθίγγανοι σπάνια διατηρούν καταστήματα εκτός του οικισμού παρά μόνο τους πάγκους στις τοπικές λαϊκές. Η ομάδα αυτή συντηρείται από την εποχιακή απασχόληση για αυτό και η μετακίνηση τους είναι συστηματική. Η εσωτερική μετανάστευση προέκυψε μέσα από αναζήτηση εργασίας την δεκαετία του 1970 και του 1980 μέσα από τα κίνητρα που τους δόθηκαν από το ελληνικό κράτος.

²³ Σεβαστή Τρουμπέτα. 2001. Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων, ΚΕΜΟ- εκδ. Κριτική

Οι *Τουρκογενείς* αποτέλεσαν την κυρίαρχη, κατά κάποιον τρόπο, ομάδα που ανήκει στη μειονότητα, τόσο πληθυσμιακά όσο και από πλευρά επιρροής πάνω στις άλλες δύο ομάδες. Ένα μεγάλο μέρος τους έφυγε για την Τουρκία, μετά το πογκρόμ στη Κωνσταντινούπολη το 1955, προκειμένου να αποφύγει εκδικητικές πρακτικές από το ελληνικό κράτος. Αποτελεί την μόνη από τις τρεις ομάδες η οποία έχει ξεκάθαρη αναφορά σε μία χώρα, την Τουρκία η οποία χειραγωγεί το σύνολο της μειονότητας μέχρι που σε πολλές φάσεις η μουσουλμανική μειονότητα αναφέρεται ως τουρκική. Κατά την Τρουμπετά ο όρος «Τουρκόφωνοι» είναι πιο σωστός εφόσον δεν περιγράφει τον τόπο καταγωγής και αποδίδει καλύτερα τα πραγματικά δεδομένα. Είναι η μόνη ομάδα που διδάσκεται πράγματι τη μητρική της γλώσσα και ως απόρροια της πολιτικής των δύο κρατών έχει εμπιστοσύνη τουλάχιστον σε ένα κράτος – την Τουρκία - με συνέπεια την στενή σχέση με αυτή.

Είναι διασκορπισμένοι στις πεδινές εκτάσεις της Θράκης, κατοικούν κυρίως έξω από την πόλη – κοντά σε αγροτικές περιοχές – αλλά και στα αστικά κέντρα ιδιαίτερα στη Κομοτηνή. Στην αγροτική ζώνη των νομών Ξάνθης και Ροδόπης υπάρχουν χωριά με αποκλειστικά τουρκικό πληθυσμό και άλλον μεικτό πληθυσμό. Χαρακτηριστικό των περιοχών που ζουν τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας αποτελούν οι ισόγειες κατοικίες με τις περιφραγμένες αυλές προκειμένου να εμποδίζουν την οπτική επαφή με το δρόμο και να προστατεύουν την ιδιωτικότητά τους. Το εσωτερικό δίκτυο στους οικισμούς αυτούς – μαχαλάδες – είναι δαιδαλώδες με ελάχιστους συνήθως δημόσιους χώρους αλλά πολλούς ημιδημόσιους που λειτουργούν ως κοινές αυλές των σπιτιών που βρίσκονται εκατέρωθεν. Οι περισσότεροι τουρκογενείς μουσουλμάνοι της υπαίθρου ασχολούνται με την γεωργία, ενώ στα αστικά κέντρα είναι κυρίως μικροέμποροι και εργάτες.

Περιοχή που κατοικούν σήμερα Τουρκογενείς στη πόλη της Ξάνθης, πηγή: προσωπικό αρχείο

A.4. Η μειονότητα στη διακρατική διαμάχη

Η πολιτική της πρώτης αυτής περιόδου που μελετάμε αφορά στην προσπάθεια διαφύλαξης των συνόρων και των καλών σχέσεων με τις γειτονικές χώρες προκειμένου να εξασφαλίσει η χώρα την κυριαρχία της. Η μουσουλμανική μειονότητα στη φάση αυτή αποτελεί ουσιαστικά το μέσο εκβιασμού, έναν όμηρο, που η τύχη του εξαρτάται από τις σχέσεις των τριών χωρών. Η ύπαρξη της μουσουλμανικής μειονότητας, από την αρχή της συγκρότησης του ελληνικού κράτους, αποτελεί μια ανεπιθύμητη ομάδα που ζει στο εσωτερικό του κατά τα άλλα «καθαρού» ελληνικού χώρου. Η μειονότητα εκφράζει τον «εχθρό» και είναι ταυτισμένη με τον τύραννο και καταπιεστή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είναι μια ανεπιθύμητη ομάδα που η ελληνική πολιτεία θέλει να εκτοπίσει ώστε να μπορέσει να ζει σε ένα ασφαλές κράτος. Ο αποκλεισμός της ομάδας ξεκινάει αυτόματα με τη θέσπιση της ως μειονότητα.

Το νευραλγικό σημείο της Θράκης με τα σύνορα της να εφάπτονται ανατολικά στην Τουρκία και βόρεια στη Βουλγαρία συνέδεσε άμεσα το μειονοτικό ζήτημα με το ζήτημα των ελληνικών συνόρων μετατρέποντας τις μειονότητες σε πεδίο συνοριακής διαμάχης μεταξύ των τριών κρατών και παράλληλα την κατέστησε περιοχή “υψηλής εθνικής σημασίας και πολιτικής ισορροπίας”²⁴. Στο κλίμα αυτό, η μειονότητα αποτελεί εργαλείο πολιτικών συμφερόντων ανάμεσα στις τρεις χώρες ενώ ταυτόχρονα τα κοινωνικά της δικαιώματα σχετίζονταν με τις μεταξύ τους σχέσεις.

Παράλληλα, η Θράκη μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1920 αποτέλεσε περιοχή συγκέντρωσης και δράσης των αντικεμαλιστών, λόγω της υποστήριξης που δέχονταν από το ελληνικό κράτος. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να μεταβληθεί η Θράκη σε πεδίο διαμάχης ανάμεσα στους Τούρκους εθνικιστές και σε αυτούς που ήταν αντίθετοι των μεταρρυθμίσεων. Με την υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας το 1930, ανάμεσα στον Ελ. Βενιζέλο και τον Ismet Inonu, η Ελλάδα προσπαθεί να αποδείξει τις φιλικές διαθέσεις απέναντι στην Τουρκία και οι κεμαλιστές αναλαμβάνουν την ηγεσία της μειονότητας αντικαθιστώντας τους «παλαιομουσουλμάνους». Το σημείο αυτό αποτελεί και την αρχή της επιρροής του τουρκικού εθνικισμού στο σύνολο της μειονότητας και της διάδοσης της τουρκικής ταυτότητας.

Η Τουρκία δεν εμπλέκονταν ιδιαίτερα στην εσωτερική μειονοτική πολιτική της Ελλάδας μέχρι το 1955 που γίνεται το πογκρόμ στην Κωνσταντινούπολη εναντίον της εκεί μειονότητας. Επομένως οι εσωτερικές κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στη χώρα επηρέαζαν κυρίως τη μειονοτική ταυτότητα η οποία αμφιταλαντεύονταν μεταξύ Τούρκων και Βουλγάρων.

Η εμπειρία της βουλγαρικής Κατοχής, ήταν ιδιαίτερα επώδυνη για τις συνοριακές περιοχές της Θράκης και ιδιαίτερα για τους Πομάκους που βρίσκονταν στις ορεινές περιοχές και υπήρξαν θύματα βίαιων πολιτικών αφομοίωσης προκειμένου να καταληφθούν τα εδάφη που κατοικούσαν. Η μειονότητα στο σύνολό της δεν συνεργάστηκε με τις κατοχικές δυνάμεις αλλά αναζήτησε στήριξη από το τουρκικό προξενείο Κομοτηνής και πολλοί μετανάστευσαν στην Τουρκία ως πρόσφυγες. Η παθητική στάση της μειονότητας

²⁴ Σεβαστή Τρουμπέτα. 2001. Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων, ΚΕΜΟ- εκδ. Κριτική

ίσως να ήταν και ο λόγος που μετά τη λήξη του πολέμου, θεωρήθηκε ως απειλή για την εθνική ασφάλεια. Οι τοπικές συνθήκες, η δυσκολία αυτοπροσδιορισμού των διαφορετικών ταυτοτικών ομάδων στο εσωτερικό της μειονότητας, και η γεωγραφική θέση που ήταν εγκατεστημένη η μειονότητα συντέλεσαν ενδεχομένως στο να μη συμμετέχει ενεργά στις εξελίξεις. Στην διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου η μειονότητα στην πλειοψηφία της υποστήριξε τις κυβερνητικές δυνάμεις, αλλά οι ελληνικές αρχές έγιναν ιδιαίτερα καχύποπτες και δεν εξαιρέθηκαν από την άσκηση βίας, αφού υπήρξαν αρκετά περιστατικά εναντίων μουσουλμάνων από την χωροφυλακή και τον Στρατό.²⁵

Με το τέλος του πολέμου διαμορφώθηκαν ισχυροί θεσμοί οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας. Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α.) με σκοπό να διαχειριστεί το σχέδιο Μάρσαλ για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το ΝΑΤΟ ως μια στρατιωτική συμμαχία χωρών της Δύσης, με σκοπό την προώθηση των γεωπολιτικών συμφερόντων και την αποτροπή της ένοπλης επίθεσης εναντίον κάποιας χώρας-μέλους από άλλες. Έτσι οι σχέσεις της Ελλάδας με την Ιταλία και τη Γερμανία εξομαλύνθηκαν αλλά δεν συνέβη το ίδιο με τη Βουλγαρία η οποία είχε ενταχθεί στο ανταγωνιστικό στρατόπεδο με το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Μέσα στο κλίμα του Ψυχρού πολέμου και στην εμπειρία της βουλγαρικής κατοχής και τη γεωγραφική γειτνίαση με την Ελλάδα δημιούργησε ένα κλίμα φόβου για τα βόρεια σύνορα της χώρας η οποία πήρε τη μορφή πολιτικού δόγματος, «Από Βορράν κίνδυνος»

Θράκη - «Από Βορράν κίνδυνος»

²⁵ Ηλιάδης, Χ., "γρίφος" της μειονοτικής αδράνειας κατά την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου, εφ. Η Αυγή, 1/2015.

Ο «Από Βορράν κίνδυνος» στηρίχθηκε και επικεντρώθηκε ιδιαίτερα στο φόβο ομογενοποίησης των Πομάκων που ζούσαν στα ορεινά της Θράκης με την κοινότητα των Πομάκων της Βουλγαρίας. Έτσι η εσωτερική πολιτική έδειξε ανοχή στις προσπάθειες ενσωμάτωσης της ομάδας αυτής με το τουρκογενές στοιχείο ενώ παράλληλα θωράκισε καλά τα σύνορά της περιοχής τόσο με την Βουλγαρία όσο και με την υπόλοιπη χώρα. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η απομόνωση της περιοχής των Πομάκων χαρακτηρίζοντας την περιοχή Στρατιωτική Επιτηρούμενη Ζώνη.

Το καθεστώς αυτό επέβαλε αρχικά η μεταξική δικτατορία και με τον Ν.376 της 18/12/1936 «Περί μέτρων ασφαλείας και οχυρών θέσεων» και οι Πομάκοι παρέμειναν υπό το καθεστώς αυτό μέχρι το 1996. Αρχικά ο ρόλος της Επιτηρούμενης Ζώνης ήταν κυρίως στρατιωτικός, προκειμένου να προστατεύεται η χώρα από πιθανές ενέργειες των χωρών των βόρειων συνόρων. Στη φάση αυτή η Ε.Ζ. είχε μεγάλο βάθος και περιελάμβανε μεγάλο τμήμα κατά μήκος των συνόρων της χώρας. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, παρόλο που το αμυντικό δόγμα της χώρας άλλαξε και ο κίνδυνος προέρχονταν πλέον από ανατολή, η Ε.Ζ. εξακολούθησε να ισχύει για την περιοχή αυτή ενώ στην υπόλοιπη ελληνική επικράτεια καταργείται μέχρι το 1979. Άρχισε μάλιστα να συρρικνώνεται αλλά το βάθος στο οποίο προχωρούσε, δεν ήταν ενιαίο για όλη τη ζώνη αλλά καθοριζόταν από την Επιτροπή Στρατιωτικής Ασφάλειας (ΕΣΑ) του νομού.

Η επιλογή των περιοχών όπου η Ε.Ζ. είχε μεγαλύτερο βάθος δεν ήταν τυχαία αλλά προϊόν μιας αυταπόδεικτα αρνητικής σχέσης των μειονοτήτων με την άμυνα της χώρας²⁶. Σε δεύτερη φάση επομένως, ο ρόλος της Ε.Ζ. γίνεται τελικά πολιτικός, προκειμένου να υπάρχει έλεγχος του μειονοτικού πληθυσμού που ζούσε εντός της Ε.Ζ. καθώς και οικονομική εκμετάλλευση της περιοχής. Η απαγόρευση ελεύθερης εισόδου στην περιοχή που κατοικούσαν οι Πομάκοι βοηθούσε παράλληλα στην «προστασία» της μειονότητας από την εξ' Ανατολής απειλή με το να περιοριστεί και να ελέγχεται η τουρκική προπαγάνδα στην περιοχή και παράλληλα περιόριζε την κάθοδο των Πομάκων στα πεδινά και την ενσωμάτωσή τους με την υπόλοιπη μειονότητα, όπως είχε παρατηρηθεί ότι συνέβαινε σε όσους είχαν κατέβει από τα χωριά. Για το λόγο αυτό – προκειμένου να περιοριστεί η μετακίνησή τους, εγκαθίσταται και πλήθος δημόσιων υπηρεσιών στην περιοχή.

Η Ε.Ζ. είναι μια λωρίδα γης κατά μήκος των συνόρων που το βάθος της κυμαίνεται από 15-45 χλμ. Μία μεγάλη περιοχή, που ήταν ενσωματωμένη στην οικονομία της χώρας, τέθηκε ξαφνικά κάτω από νέους σημαντικούς περιορισμούς, πέρα από αυτούς που είχαν οι Πομάκοι ως μέρος της μειονότητας. Οι σπουδαιότεροι περιορισμοί της περιοχής από το καθεστώς αυτό είναι οι εξής²⁷:

²⁶ Λόης Λαμπριανίδης. 1997. Τοπική Ανάπτυξη και Περιοριστικές Ρυθμίσεις: η περίπτωση της επιτηρούμενης ζώνης στα χωριά των Πομάκων της Ξάνθης. Περιοδικό ΤΟΠΟΣ τ.13

²⁷ Λόης Λαμπριανίδης. 1997. Τοπική Ανάπτυξη και Περιοριστικές Ρυθμίσεις: η περίπτωση της επιτηρούμενης ζώνης στα χωριά των Πομάκων της Ξάνθης. Περιοδικό ΤΟΠΟΣ τ.13

- Άδεια εισόδου από την Αστυνομία προκειμένου κάποιος να εισέλθει στην Ε.Ζ. Η άδεια αυτή ήταν κάτι σαν διαβατήριο εσωτερικής χρήσης που επιδεικνύονταν στα σημεία ελέγχου – μπάρες – τα οποία ελέγχονταν από το στρατό.
- Οι κάτοικοι είχαν μια ειδική ταυτότητα, που έπρεπε να ανανεώνεται κάθε εξάμηνο.
- Κανένας δεν επιτρεπόταν να μεταναστεύσει μέσα στην Ε.Ζ. ή από ένα χωριό της Ε.Ζ. σε άλλο, εκτός αν είχε άδεια από τη Νομαρχία της περιοχής, η οποία τη χορηγούσε, αφού πρώτα είχε συμβουλευτεί την Επιτροπή Στρατιωτικής Ασφάλειας (ΕΣΑ).
- Κανένας μη κάτοικος της Ε.Ζ. δεν επιτρεπόταν να ασκήσει οποιοδήποτε επάγγελμα μέσα σε αυτήν εκτός και αν είχε άδεια από την ΕΣΑ.
- Η ΕΣΑ μπορούσε να εκτοπίσει μέχρι και 5 χρόνια όποιον θεωρούνταν ύποπτος για την υπονόμευση της ασφάλειας της περιοχής.
- Όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι ήταν υποχρεωμένοι να συνεργάζονται με την ΕΣΑ διαφορετικά μπορεί ακόμη και να απολύονταν.
- Δεν επιτρεπόταν η είσοδος – έξοδος, εντός και εκτός της Ε.Ζ. ή η μετακίνηση από ένα χωριό σε άλλο εντός της Ε.Ζ. από τις 12 τα μεσάνυχτα μέχρι τις 5 το πρωί.
- Οι φυσικοί πόροι που βρίσκονταν μέσα στην Ε.Ζ. και που άνηκαν στο δημόσιο ή περιήλθαν στη κυριότητά του, ήταν κάτω από την αποκλειστική διαχείριση της ΕΣΑ. Για την διαχείριση δεν ίσχυαν οι σχετικές διατάξεις νομοθεσίας και επιτρεπόταν η εκμίσθωσή τους χωρίς δημοπρασία.

Αν θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για **θετικές επιπτώσεις**, αυτές αφορούν στη διατήρηση των υψηλών πληθυσμιακών πυκνοτήτων που αφορά στα χωριά. Αυτό οφείλεται αφενός στα χαμηλά μεταναστευτικά κύματα όπως αναφέρθηκε αλλά και σε ένα αίσθημα ανασφάλειας να αφήσουν τον τόπο τους, να αποκοπούν από το ισχυρό κοινωνικό δίκτυο που είχαν τελικά διαμορφώσει εκεί και που μπορούσαν επίσης να αναπαράγουν ευκολότερα την κουλτούρα τους και τα ταυτοτικά τους στοιχεία. Η διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της περιοχής συγκαταλέγονται επίσης στις θετικές επιπτώσεις στην περιοχή η οποία παρουσιάζει έντονο ανάγλυφο και το δάσος έχει χαρακτηριστεί ως προστατευόμενο και μεγάλο τμήμα αποτελεί περιοχή NATURA 2000 και καταφύγιο άγριας ζωής. Οι οικισμοί είναι μεν εξαιρετικά πυκνοδομημένοι εμφανίζοντας όμως ιδιαίτερα συνεκτική πολεοδομική συγκρότηση ενώ κάθε οικισμός παρουσιάζει ομοιογένεια και συνοχή. Οι διάφοροι περιορισμοί δόμησης και η οικιστική οργάνωση των οικισμών δεν επέτρεψαν να επεκταθεί η δόμηση παρά μόνο μέσα στον πολεοδομικό ιστό. Ενδεχομένως, στο γεγονός αυτό, να συνέβαλε η συνολική έλλειψη υποδομών στην περιοχή. Η δόμηση σε απόσταση από τον οικισμό θα ήταν ιδιαίτερα δαπανηρή και η πρόσβαση δύσκολη. Επιπλέον τα κτίσματα σε απόσταση θα ήταν αδύνατο να συνδεθούν με τα απαραίτητα δίκτυα (αποχέτευση, ηλεκτρισμό, ύδρευση κλπ). Οι περιορισμοί στην κυκλοφορία, η περιορισμένη χρήση του αυτοκινήτου, η έλλειψη κρατικού ενδιαφέροντος και άλλοι παράγοντες, έχουν ουσιαστικά διαμορφώσει ένα πλούσιο δίκτυο μονοπατιών για τη σύνδεση των χωριών, ενώ οι δρόμοι είναι στενοί και συνήθως χωματόδρομοι. Η περιοχή παρουσιάζει έντονη βλάστηση και μεγάλο δίκτυο ρεμάτων, πηγών κλπ. Επίσης οι απόσταση από τα αστικά κέντρα και το κακό οδικό δίκτυο έκαναν αδύνατη τη μεταφορά οικοδομικών υλικών και επομένως η δόμηση γίνονταν με παραδοσιακούς τρόπους και με υλικά της

περιοχής. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα μέχρι τη δεκαετία του 1990 οι οικισμοί να διατηρούν τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα.

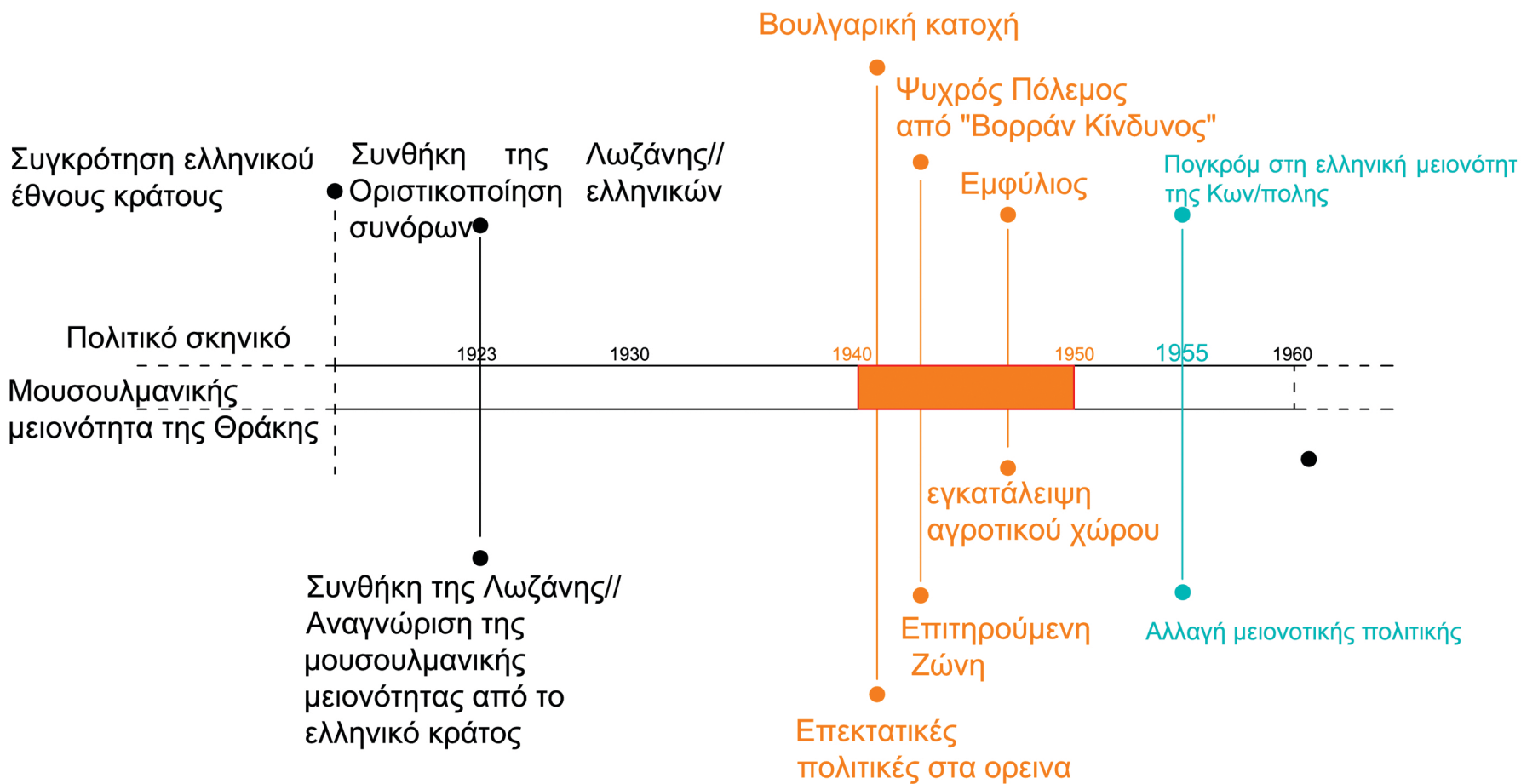

Η ορεινή περιοχή της Επιτηρούμενης Ζώνης μέχρι το 1980 πηγή:<http://galaxy.hua.gr/greekscapes>

Η διασπαστική πολιτική για τη μειονότητα μέσα από το διαχωρισμό σε επιμέρους ομάδες δεν επέτρεψε τη συσπείρωσή της και την ενιαία δράση στο πολιτικό σκηνικό της χώρας εφόσον δεν ήταν κοινωνικά συμπαγής αλλά ούτε χωρικά συγκεντρωμένη. Αυτό χαρακτηρίζει και την πολιτική του ελληνικού κράτους για την πρώτη περίοδο που εξετάζουμε, 1923 μέχρι 1955. Η διασπαστική πολιτική που ακολούθησε το ελληνικό κράτος στόχευε στην άμβλυση της τουρκικής επιρροής στο σύνολο της μειονότητας στη μείωση μελλοντικού κίνδυνου διεκδίκησης των εδαφών της από την Τουρκία μέχρι που το πρόβλημα μετακινήθηκε στο βορρά και η Ελλάδα αλλάζει στρατηγική.

Το μειονοτικό ζήτημα αναδείχτηκε σε πρόβλημα για όλη την περιοχή της Θράκης και στην επόμενη περίοδο, τα σημάδια γίνονται πλέον φανερά στο χώρο της περιοχής. Η αντιμετώπιση του προβλήματος στηρίχτηκε τελικά σε μια πολιτική διοικητικών διακρίσεων εναντίον της μειονότητας αμβλύνοντας την επίδραση και δίνοντας διάρκεια στο πρόβλημα. Τις επόμενες δεκαετίες που η χώρα έχει οριστικοποιήσει πια τα σύνορά της και προσπαθεί να ανασυγκροτηθεί, η μειονότητα θα αντιμετωπιστεί ως ενιαία εθνοτική ομάδα και η διάσπαση της θα βασιστεί στην εξόντωση της μέσα από επίσημες και ανεπίσημες πολιτικές.

Διάγραμμα χρονικών τομών που απεικονίζει τις επιπτώσεις της συγκράτησης των ελληνικών συνόρων στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης

Δεκαετία '40 - Κίνδυνος από βορρά - Επιπτώσεις κυρίως στην ομάδα των Πομάκων που ζει στα ορεινά

Χρονική τομή που αλλάζει η μειονοτική πολιτική

ΜΕΡΟΣ Β' // ΕΝΤΟΣ ΣΥΝΟΡΩΝ - Η ΚΛΙΜΑΚΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Β.1. Η νέα γραμμή για τη μειονότητα 1967 – 1974

Μεταπολεμικό κλίμα στην Ελλάδα

Με το τέλος του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου, το μεγαλύτερο τμήμα της Ευρώπης έχει καταστραφεί. Με άδεια δημόσια ταμεία, κανένα κράτος δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Μεταξύ 1947 και 1949 οι Δυτικο-Ευρωπαϊκές χώρες χρησιμοποιούν τη βοήθεια του σχεδίου Μάρσαλ για να ανασυστήσουν την βιομηχανία τους ενσωματώνοντας και τις νέες τεχνολογίες που ανέδειξε ο πόλεμος. Η βιομηχανία, σε συνάρτηση με την αστικοποίηση λειτουργεί ως μοχλός ανάπτυξης ήδη από τις αρχές του αιώνα στα αστικά κράτη της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης. Σ' αυτό το πλαίσιο, η ανασυγκρότηση του παραγωγικού μηχανισμού, βαδίζει παράλληλα με την ανοικοδόμηση των πόλεων σύμφωνα με τους σχεδιασμούς που επεξεργάζονται ήδη στη διάρκεια του πολέμου.

Στην Ελλάδα, λόγω του εμφυλίου πολέμου, η περίοδος της ανασυγκρότησης μετατίθεται χρονικά και διαφοροποιείται ως προς τις προτεραιότητες της. Το ποσό που δόθηκε στην Ελλάδα από το σχέδιο Μάρσαλ, αναλώθηκε στη διετία 1947-49 από τις κυβερνητικές δυνάμεις για τον εμφύλιο πόλεμο και για την επιβίωση του πληθυσμού. Υπάρχει και η άποψη πως η αμερικάνικη βοήθεια δόθηκε εξ' αρχής με αυτό το σκοπό, για να αγοράζει εφόδια τελικά η Ελλάδα από την Αμερική κατά τη διάρκεια του εμφυλίου. Έτσι το 1949, που σταματάει η αμερικανική βοήθεια, η ανασυγκρότηση, ξεκινά ουσιαστικά χωρίς διαθέσιμα κεφάλαια. Η μετατροπή της Ελλάδας σε βιομηχανική χώρα δεν πραγματοποιείται επομένως κατά την περίοδο της ανασυγκρότησης, ούτε όμως και αργότερα. Για το ζήτημα αυτό υπήρξε μεγάλη διαμάχη μεταξύ δεξιάς που λειτουργούσαν με βάση τα ξένα συμφέροντα και αριστεράς που τόνιζε τις συνέπειες των πολιτικών και οικονομικών επιλογών της χώρας. Η Έκθεση Βαρβαρέσου από τη μία και η μελέτη του Μπάτση «Η βαριά βιομηχανία της Ελλάδας» από την άλλη. Η πρώτη έκρινε αδύνατη την βιομηχανική ανάπτυξη λόγω έλλειψης πρώτων υλών, ενέργειας αλλά και επιχειρηματικού πνεύματος και τάση κερδοσκοπίας ενώ πριμοδότησε την οικοδομική δραστηριότητα ως *επένδυση άμεσης απόδοσης*. Από την άλλη ο Μπάτσης και η ομάδα ΕΠ-ΑΝ (Επιστήμη – Ανοικοδόμηση) κατέθετε αναλυτικά στοιχεία ακυρώνοντας τα επιχειρήματα της «Έκθεσης».²⁸ Τα κυρίαρχα κράτη εμπόδιζαν την ανάπτυξη της βιομηχανίας σε άλλες χώρες προκειμένου να μην έχουν ανταγωνιστές ενώ μετά το '60 προωθείται η εκβιομηχάνιση υποανάπτυκτων χωρών λόγω χαμηλότερων φορολογήσεων και φτηνού εργατικού δυναμικού.

Μετά από μια μεγάλη περίοδο αναμετρήσεων και πολιτικής αστάθειας η Ελλάδα παρουσιάζει μια εικόνα, καταστροφής και εγκατάλειψης. Πρωταρχική θέση για την ανασυγκρότηση έχει η αποκατάσταση του οδικού δικτύου και των συγκοινωνιών, η επισκευή των λιμανιών, η ενίσχυση της τεχνογνωσίας στον αγροτικό και κτηνοτροφικό τομέα. Έπειτα ακολουθούν τα πρώτα έργα υποδομής αρχικά στις πόλεις και μετά στην

²⁸ Σαρηγιάννης, Γ. Αθήνα 1830 – 2000. Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 2000,

περιφέρεια. Το παραγωγικό δυναμικό της χώρας είναι διαλυμένο και μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού που ζει στην επαρχία έχει μεταφερθεί, λόγω του εμφυλίου, στην Αθήνα, όπου προσπαθεί να επιβιώσει κυρίως ως εργατικό δυναμικό στα έργα της πόλης.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες διεξάγεται η συζήτηση, για τους αναπτυξιακούς προσανατολισμούς της χώρας. Έτσι, σε αντίθεση με τις χώρες της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης, μηχανισμοί ενσωμάτωσης και εξομάλυνσης των αντιθέσεων και του διχασμού λειτούργησαν περισσότερο άτυπα, παρά μέσα από επίσημες ρυθμίσεις. Το μεταπολεμικό αναπτυξιακό μοντέλο ευνόησε τον άξονα Αθήνα – Θεσσαλονίκη και η Θράκη αποτέλεσε υποβαθμισμένη περιφέρεια της Ελλάδας. Η Θράκη αποτελούσε πεδίο διαπραγματεύσεων και μέχρι να εξασφαλιστεί οριστικά η ελληνική της υπόσταση δε γίνονταν δαπάνες για την περιοχή. Ταυτόχρονα, τα μεγάλα ποσοστά της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη, δημιουργούσαν την αίσθηση στην ελληνική κοινωνία, πως από τα οποιαδήποτε αναπτυξιακά έργα στην περιοχή θα ωφεληθεί κυρίως η μειονότητα. Όλα τα παραπάνω οδήγησαν την Θράκη σε απομόνωση και εγκατάλειψη. Αυτό δεν ήταν μόνο ζήτημα της γεωγραφικής της θέσης αλλά και των γεωπολιτικών σχηματισμών και των πολιτικών επιλογών των εκάστοτε κυβερνήσεων. Η κατάσταση αυτή επιδεινώνεται από τις κακές συγκοινωνιακές συνδέσεις και υποδομές και από την επιλεκτική αναπτυξιακή πολιτική που είχε εφαρμοστεί.

«Εξ' ανατολής» απειλή

Οι σχέσεις Ελλάδας – Τουρκίας παραμένουν ομαλές μέχρι τη δεκαετία το 1955 που έγινε το πογκρόμ στην Κωνσταντινούπολη και εκδιώχθηκαν πολλοί Έλληνες της μειονότητας. Το πρόβλημα εντείνεται τη **δεκαετία του 1960**, με την όξυνση του Κυπριακού και επιστρέφει πλέον και το τελευταίο σημαντικό τμήμα της ελληνικής μειονότητας. Στη φάση αυτή, ανατρέπεται ουσιαστικά η αρχή της αμοιβαιότητας που προέβλεπε η συνθήκη της Λωζάννης και ενώ ο αριθμός των μουσουλμάνων της Θράκης παραμένει σχεδόν σταθερός οι Έλληνες της Τουρκίας ουσιαστικά εξαφανίστηκαν. Τη δεκαετία του 1970 η Τουρκία διαμορφώνει πολιτική διεκδικήσεων με αποκορύφωμα την απόβαση και τη στρατιωτική κατοχή μέρους της Κύπρου. Την επόμενη μέρα ακροδεξιόι, στην Κομοτηνή και στην Ξάνθη, άρχισαν να κυνηγάνε και να δέρνουν γυναίκες που φορούσαν μαντίλα, χοτζάδες με το σαρίκι αλλά κι όλους όσοι τολμούσαν να μιλήσουν την τουρκική γλώσσα στους δρόμους. Χρησιμοποιώντας τα γεγονότα αυτά, η Τουρκία, καλλιεργεί εντυπώσεις θέτοντας το ζήτημα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των μειονοτικών ομάδων που ζουν στη Θράκη και χρησιμοποιεί την πολιτική συγκρότηση της μειονότητας ως μοχλό πίεσης στην εσωτερική πολιτική της Ελλάδας. Πλέον το δόγμα «από Βορράν κίνδυνος» έχει αντικατασταθεί με το δόγμα «εξ' Ανατολής απειλή».

Τα αντίποινα για τη μεταχείριση της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης δεν ήταν άμεσα. Η Ελλάδα επιθυμώντας να προβάλει διεθνώς την εικόνα μιας δημοκρατικής χώρας που σέβεται τα δικαιώματα των μειονοτήτων αλλά και η επιδίωξη ένωσής της με την Κύπρο, που ζει μεγάλος αριθμός ατόμων τουρκικής καταγωγής, μετατρέπει σε πρώτη φάση τη μειονότητα σε τεκμήριο της ειρηνικής μειονοτικής της πολιτικής. Τα αντίποινα ξεκίνησαν στα μέσα της δεκαετίας του '60 που ξεκινάει μια νέα

στάση απέναντι στη μειονότητα και δίνεται η δυνατότητα στην Ελλάδα να ξεκαθαρίσει το εθνολογικό σκηνικό της Θράκης. Την περίοδο της δικτατορίας στην Ελλάδα (1967 -1974) ελήφθησαν *συστηματικά κατασταλτικά μέτρα* ενάντια στη μουσουλμανική μειονότητα. Την περίοδο αυτή η μειονότητα *βίωσε διπλή καταπίεση* διότι για πρώτη φορά δέχτηκαν επιθέσεις στα ιδιαίτερα κοινωνικά και οικονομικά τους δικαιώματα, μέσω αυθαίρετων διοικητικών μέτρων. Σκοπός ήταν να γίνει δύσκολη η καθημερινότητα των ατόμων της μειονότητας ώστε το ποσοστό το οποίο βρίσκονταν ιδεολογικά κοντά στις τουρκικές αντιλήψεις να μεταναστεύσει. Μεγάλο ποσοστό των μουσουλμάνων της Θράκης μετακινήθηκε προς τα αστικά κέντρα για να αποφύγει την καταπίεση και η περίοδος αυτή αποτελεί την πρώτη φάση μετανάστευσης της μειονότητας από τη Θράκη.

Η νέα γραμμή, εγκαινιάζεται με μια νέα πολιτική που αφορά τη *συγκράτηση της μειονότητας εντός ορίων*. Εντός ορίων τόσο σε σχέση με τον περιορισμό των κοινωνικών δικαιωμάτων της μειονότητας και τους περιορισμούς που υποβλήθηκαν όσο και χωρικά ώστε να είναι ελεγχόμενη. Καθοριστικό ρόλο για τη χάραξη και εφαρμογή της νέας πολιτικής του ελληνικού κράτους απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα ανέλαβε «το σκιώδες επιτελείο νομαρχών, στρατιωτικών και "εκπροσώπων" της Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών ΚΥΠ.²⁹ Το *Συντονιστικό Συμβούλιο Μειονοτικής Πολιτικής Θράκης* συστάθηκε το 1959 ως «παράρτημα» του υπουργείου εξωτερικών. Το Συμβούλιο ανέλαβε ουσιαστικά την υλοποίηση της μειονοτικής πολιτικής έχοντας στην αρμοδιότητά του να δίνει διαταγές στις τοπικές αρχές και υπηρεσίες αλλά και να μπλοκάρει την εφαρμογή της νομοθεσίας που δεν εξυπηρετούσε τους σκοπούς του δρώντας έξω από κοινοβουλευτικό ή άλλο έλεγχο. Ουσιαστικά, άλλη έννομη τάξη επικρατούσε στη Θράκη και άλλη στην υπόλοιπη επικράτεια. Η ύπαρξη του Συμβουλίου ήταν γνωστή μόνο στις αρμόδιες υπηρεσίες που αφορούσε άμεσα, μέχρι το 2002 που άνοιξαν τα αρχεία για τους ερευνητές. Μέσα από τα αρχεία αυτά διαφαίνονται πια ξεκάθαρα οι πρακτικές που ακολούθησε το ελληνικό κράτος και οι διακρίσεις κατά της μειονότητας φεύγουν από το συνομωσιολογικό πλαίσιο, έχοντας πια στοιχεία που αποδεικνύουν τους στόχους του ελληνικού κράτους. Από τις αρχικές εισηγήσεις μάλιστα έγινε ξεκάθαρα λόγος για μονομερή στήριξη από το κράτος του «χριστιανικού στοιχείου» «εξουδετέρωσιν της αυξήσεως του μουσουλμανικού πληθυσμού» (Σ.Σ.Θ. 42/4.2.66).³⁰

Στην πρώτη συνέλευση μετά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου γίνεται φανερό η ανάγκη να ληφθούν αποτελεσματικά μέτρα για την αντιμετώπιση - του προβλήματος πλέον - της μειονότητας στη Θράκη.

*«Το φυτώριον της ελληνικής Δ. Θράκης οφείλομεν και πρέπει να το καταστήσωμεν απέραντον Εθνικόν δάσος, ικανόν να επικρατή και να κυριαρχή πάσης αλλοεθνούς και αλλογενούς βλαστήσεως, νυν αλλά και μελλοντικώς, προς πρόληψιν πάσης πιθανής ή και απιθάνου Εθνικής ταλαιπωρίας».*³¹

²⁹ Κωστόπουλος, Τ., Το Μακεδονικό της Θράκης –Κρατικοί σχεδιασμοί για τους Πομάκους (1956-2008), ΚΕΜΟ, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009

³⁰ Κωστόπουλος, Τ., Εθνικοφροσύνη με το στρέμμα, Ελευθεροτυπία, 19/2/2006

³¹ Κωστόπουλος, Τ Η συνταγή της χούντας, Ελευθεροτυπία, 17/4/2005

Όλα τα μέτρα που ελήφθησαν ερμηνεύονται μέσω μιας θεωρίας που υπαγορεύεται από τις εκάστοτε αντιλήψεις της κρατικής πολιτικής γύρω από τα "εθνικά συμφέροντα". Τα μέτρα που αφορούσαν την «εθνοκάθαρση» της μουσουλμανικής μειονότητας από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 δεν κατάφεραν να εκδιώξουν τη μειονότητα από το ελληνικό έδαφος αλλά την απέκλεισαν από το κοινωνικό σύνολο.

Ο αποκλεισμός τους επέκτεινε την καχυποψία και η μειονότητα ορίστηκε από τη μειονεκτική θέση και τις διακρίσεις που υπέβαλε η εθνοτική ετερότητα στο πλαίσιο του ελληνικού έθνους – κράτους. Το πιο ορατό πεδίο ανάδυσης αυτής της τάσης αποτέλεσε η εκπαιδευτική πολιτική με βασικό συστατικό στοιχείο της την πρόθεση για ένα ιδιόμορφο κοινωνικό αποκλεισμό και που συνδυαστικά με τα υπόλοιπα αυθαίρετα και σκιάδη μέτρα έβραζαν συνεχή εμπόδια στην κοινωνική ζωή και ένταξη των μειονοτικών πληθυσμών.

B.2. Ο εκτοπισμός της μειονότητας

Τα κατασταλτικά μέτρα για τη μειονότητα

Τα μέτρα αποσκοπούσαν είτε στην εξαναγκαστική μετανάστευση της μειονότητας από τη χώρα λόγω της κοινωνικής αδικίας που βίωναν είτε στο να εμποδίσουν τα μέλη της μειονότητας να ανελιχθούν κοινωνικά και οικονομικά. Πρόβλημα συνιστούσε η πληθυσμιακή σταθερότητα της μειονότητας στη Θράκη όπως επίσης και η οικονομική άνοδος της μειονότητας λόγω της ανόδου των τιμών των καπνών και η εισχώρηση της στο εμπόριο. Το πρόβλημα εντοπίστηκε μετά τη διαπίστωση της διαρκούς τελικά αύξησης του μουσουλμανικού πληθυσμού αντί για την επιθυμητή μείωση. Τα αίτια εντοπίστηκαν στην υπεργεννητικότητα της μειονότητας και στα χαμηλά ποσοστά μετανάστευσης. Αντίθετα τα μέλη της πλειονότητας παρουσίαζαν υπογεννητικότητα, έντονη αστικοποίηση και μετανάστευση στο εξωτερικό για εύρεση εργασίας. Προκειμένου να αλλάξουν τα αριθμητικά ποσοστά προτείνεται η επιδότηση των μελών της πλειονότητας για κάθε παιδί προκειμένου να ενθαρρύνουν τις γεννήσεις με την προϋπόθεση να είναι μόνιμοι κάτοικοι των νομών Ροδόπης και Ξάνθης αποκλείοντας φυσικά τους αλλοεθνείς και τους αλλόθρησκους. Το μέτρο αυτό εφαρμόστηκε τελικά 30 χρόνια αργότερα με πρωτοβουλία της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Η μετανάστευση μελών της μειονότητας εκτός Ελλάδας περιορίζονταν από τις παράνομες πρακτικές που εφαρμόζονταν και τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα που εμπεριέχονται στην ιδιότητα του πολίτη καταπατήθηκαν μέσω του ελληνικού δικαίου ιθαγένειας. Έτσι, όσοι δεν ανταλλάχθηκαν, μπορούσαν να στερούνται την ιδιότητα του πολίτη με τη δυνατότητα αφαίρεσης της ελληνικής ιθαγένειας. Το διάταγμα του 1927, η μετάλλαξη του σε άρθρο του Κώδικα Ελληνικής ιθαγένειας το 1955, η θωράκιση του μέσω του Συντάγματος του 1975 και η ισχύς του ως το 1998 αποδεικνύουν την υψηλή εθνική σημασία αυτής της πρακτικής.

Η ρατσιστική αυτή διάταξη, προέβλεπε ότι *«αλλογενής εγκαταλείπων το Ελληνικό έδαφος άνευ προθέσεως παλιννοστήσεως δύναται να κηρυχθεί απολέσας την Ελληνική ιθαγένεια»*. Για τα νομοθετήματα περί ιθαγένειας διακρίνονται δύο κατηγορίες. Η πρώτη στόχευε στην εκκαθάριση των εθνικών, εθνοτικών και θρησκευτικών μειονοτήτων ενώ η

δεύτερη στην πάταξη του κοινωνικού και πολιτικού εχθρού. Με βάση το Άρθρο αυτό αφαιρέθηκε η ελληνική ιθαγένεια κατοίκων των παραμεθόριων χωριών που κατά τον Εμφύλιο πόλεμο είχαν καταφύγει σε χώρες του ανατολικού μπλοκ. Μετά το 1967 το άρθρο αυτό εφαρμόστηκε κυρίως σε μουσουλμάνους κατοίκους της Δυτικής Θράκης. Η αφαίρεση Ιθαγένειας γινόταν με απόφαση του υπουργού Εσωτερικών και το υπηρεσιακό Συμβούλιο Ιθαγένειας. Αφαιρέθηκαν 60.044 ιθαγένειες, από τις οποίες 50.000 εκτιμάται ότι ανήκουν στην Μουσουλμανική μειονότητα Θράκης³². Κύριος στόχος της εφαρμογής της υπήρξαν, τα μέλη της μειονότητας που ταξίδευαν στο εξωτερικό για οποιοδήποτε λόγο. Αφαιρέθηκε δηλαδή η ιθαγένεια από άτομα που έφυγαν για δουλειά στο εξωτερικό (κυρίως Γερμανία) ή που ταξίδεψαν στην Τουρκία για προσωπικούς λόγους. Τα κριτήρια εφαρμόστηκαν με εντελώς αυθαίρετο και ακραίο τρόπο – ιδιαίτερα το αν υπάρχει πρόθεση επανόδου - εφόσον περιλάμβανε ακόμα και ανθρώπους που δεν εγκατέλειψαν ποτέ την Ελλάδα, ανθρώπους που μετακινήθηκαν στην Αθήνα προκειμένου να εργαστούν ή ενώ υπηρετούσαν την στρατιωτική τους θητεία. Μετά από πίεση του Συμβουλίου της Ευρώπης το Άρθρο 19 καταργήθηκε το 1998 χωρίς να έχει αναδρομική ισχύ διαιωνίζοντας την καταπάτηση του θεμελιώδους δικαιώματος αυτού της ιθαγένειας καθώς και μια σειρά άλλων δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτό, όπως το δικαίωμα στην εργασία, στην ελεύθερη μετακίνηση κλπ.

Η μειονοτική πολιτική στόχευε στον εκτοπισμό της μειονότητας και η αλήθεια είναι ότι δεν έγινε μέσα από βίαιη μεταχείριση αλλά μέσα από την καταπάτηση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η πορεία η οποία ακολουθήθηκε ήταν η εξόντωση της μέσα από τα πεδία εκείνα που δίνουν πρόσβαση στο κοινωνικό σύνολο. Αυτά είναι η **εκπαίδευση, η ιδιοκτησία γης και η εργασία**. Μέσα από τον έλεγχο σε αυτούς τους τομείς το σύνολο της μειονότητας αποτέλεσε την κατώτερη οικονομικά και κοινωνικά τάξη της χώρας.

Εκπαίδευση

Το εκπαιδευτικό πλαίσιο ως πρωταρχικό μέσο πρόσβασης της μειονότητας στην ελληνική κοινωνία αποτέλεσε εργαλείο για τον εκτοπισμό της μειονότητας εκτός της χώρας, ενώ όσους παρέμειναν προσπάθησε να τους κρατήσει σε χαμηλό μορφωτικό επίπεδο προκειμένου να είναι εύκολη η χειραγωγή τους από διάφορα κέντρα εξουσίας, πολιτικά και θρησκευτικά, μέσα και έξω από τη χώρα. Όπως αναφέρει δημοσιογράφος της μειονότητας *«Όλα είναι θέμα εκπαίδευσης. Αν έχεις προχωράς καλά, αλλιώς είσαι πρόβατο. Κι εδώ μας θέλουν πρόβατα»*.

Με τη Συνθήκη της Λωζάννης θεμελιώνεται νομικά η λειτουργία μειονοτικών σχολείων. Οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκία μεταπολεμικά - όπως έχει περιγραφεί στο πρώτο κεφάλαιο - επιτρέπουν την παρέμβαση της τουρκικής ηγεσίας στα εσωτερικά της μειονότητας και κυρίως στο εκπαιδευτικό σύστημα. Μέσα από το τουρκικό προξενείο έρχονται δάσκαλοι από την Τουρκία προκειμένου να διδάσκουν ακόμα και στα πιο απομακρυσμένα μειονοτικά σχολεία. Η τουρκική προπαγάνδα είναι έντονη και για την

³² Κωστόπουλος, Τ., Η κληρονομιά του «εσωτερικού εχθρού» - Αφαιρέσεις Ιθαγένειας από το ελληνικό κράτος(1927-2003), Εκδ.ΕΕΔΑΠ, Ιστορία και συγκυρία της ελληνικής Ιθαγένειας, Αθήνα, 2005

ασφάλεια της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη το 1954 με νομοθετικό διάταγμα τα μειονοτικά σχολεία μετονομάζονται σε τουρκικά αγνοώντας τις επιμέρους ομάδες των Πομάκων και των Ρομά. Η απομόνωση του εκπαιδευτικού συστήματος της μειονότητας από το κεντρικό εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας αποτέλεσε βασικό παράγοντα για τον αποκλεισμό της μειονότητας με κύριο ζήτημα την ελλιπή γνώση της ελληνικής γλώσσας από το σύνολο της μειονότητας.

Με τη στρατιωτική δικτατορία στην Ελλάδα γίνονται προσπάθειες αποτουρκοποίησης του εκπαιδευτικού μειονοτικού συστήματος και το 1968 ιδρύεται η ΕΠΑΘ η οποία αποτελεί μία ακαδημία διετούς φοίτησης για μέλη της μειονότητας που μπορούν να διδάσκουν μόνο σε μειονοτικά σχολεία. Η ΕΠΑΘ κατηγορήθηκε ως μέσο διατήρησης του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου των μαθητών. Το 1972 τα τουρκικά σχολεία μετονομάζονται ξανά σε μειονοτικά και γίνονται προσπάθειες αλλαγής του μειονοτικού εκπαιδευτικού συστήματος προκειμένου να αποδεσμευτούν από την Τουρκία.

Η εκπαίδευση των μειονοτικών παιδιών περιορίζεται στο δημοτικό και ελάχιστα παιδιά συνέχιζαν στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο και σχεδόν κανένα στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο. Βασικό εμπόδιο πέρα από το συνολικό βιοτικό πλαίσιο αποτέλεσε και η έλλειψη βάσεων από το δημοτικό και κυρίως η δυσκολία χρήσης της ελληνικής γλώσσας. Μέσα από επιδοτήσεις που έδινε το τουρκικό προξενείο στους μειονοτικούς υπήρξε μεγάλη διαρροή μαθητών και φοιτητών στα Τουρκικά Πανεπιστήμια.

Ιδιοκτησιακές ρυθμίσεις

Το 1967 γίνεται σαφής αναφορά στο Συντονιστικό Συμβούλιο της Θράκης πως «*Θα φύγουν οι Τούρκοι όταν καθ' οιονδήποτε τρόπον τους αγοράσωμεν την γη των*» (ΣΣΘ 51/27.3.67).³³ Η καλλιεργήσιμη γη - της τότε αποκλειστικά αγροτικής Θράκης - άνηκε κυρίως σε μειονοτικούς οπότε έπρεπε με κάποιο τρόπο να αναγκαστούν να την πουλήσουν και ταυτόχρονα να μην αγοράζουν γη ή ακίνητα από χριστιανικό πληθυσμό. Για να γίνει εφικτό αυτό, ενεργοποιήθηκαν διάφοροι φορείς και μέτρα. Η αναβίωση του μεταξικού νόμου Α.Ν. 1366/38, που απαιτούσε τη χορήγηση ειδικής άδειας από τις «Επιτροπές Ασφαλείας» για κάθε αγοραπωλησία γης σε παραμεθόριους νομούς, βοήθησε στο να γίνονται οι διαδικασίες χρονοβόρες, πολύπλοκες και αυστηρές για τη μειονότητα. Αντίθετα για τον χριστιανικό πληθυσμό τα πράγματα έγιναν ευκολότερα. Μέσα από πρόγραμμα δανειοδότησης με ευνοϊκούς όρους σε χριστιανούς προκειμένου να αγοράζουν μουσουλμανικά κτήματα. Τα δάνεια αυτά μάλιστα ονομάστηκαν "*δάνεια εθνικής σκοπιμότητας*", δίνονταν από την αγροτική τράπεζα και εγκρίθηκαν από τη νομισματική επιτροπή το 1966. Τη δεκαετία του 1990 όσοι είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα έκαναν «σύλλογο χριστιανών δανειοδοτηθέντων» προκειμένου να μην αποπληρώσουν τα δάνεια εφόσον έκαναν εθνικό καθήκον.

Στο κλίμα αυτό "απαγορεύονταν" οι πωλήσεις ακινήτων σε μουσουλμάνους, οι οικοδομικές άδειες ακόμα και για την επισκευή των ακινήτων τους. Η απαγόρευση επιτεύχθηκε όχι με κάποια σχετική νομοθεσία αλλά μέσα από την αυστηρή και πολύπλοκη

³³ Κωστόπουλος, Τ., Εθνικοφροσύνη με το στρέμμα, Ελευθεροτυπία, 19/2/2006

γραφειοκρατική διαδικασία που απαιτούνταν για τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας.

Εργασία

Σο ίδιο κλίμα, γίνονται προσπάθειες προκειμένου να μην είναι εύκολη η πρόσβαση στην εργασία για τη μειονότητα αλλά και όταν αυτό δεν θα ήταν εφικτό, οι εργασιακές συνθήκες να γίνονται ανυπόφορες έτσι που τα άτομα να εξοντώνονται και να αποχωρούν.

Με δεδομένη την αγροτική απασχόληση ως βασικό εργασιακό τομέα για τη μειονότητα τα μέτρα για τη μειονότητα ξεκινάνε από εκεί. Δεν δίνονταν άδειες και διπλώματα για τα γεωργικά μηχανήματα και δυσκολεύτηκε η αγορά τους μέσα από τον περιορισμό ή την άρνηση της Αγροτικής Τράπεζας να χορηγήσει σχετικές βεβαιώσεις ή δάνεια στα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας. Παράλληλα με την εξαγορά των μουσουλμανικών ιδιοκτησιών που αναφέρθηκε, την απαγόρευση της βοσκής και την εκτεταμένη αναδάσωση στα ορεινά της Ροδόπης που ζουν κυρίως Πομάκοι, τα μέλη της μειονότητας αναγκάζονται να αστικοποιηθούν και να ξεκινήσουν άλλου τύπου απασχόληση. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, και λόγω των παραπάνω μέτρων, πραγματοποιείται και το πρώτο κύμα μετανάστευσης προς τα αστικά κέντρα. Σε πρώτη φάση, η μετακίνηση είναι περιστασιακή και προορισμός είναι κυρίως οι πόλεις της Θράκης όπου τα μέλη της μειονότητας ενσωματώνονται με το υπόλοιπο μειονοτικό κομμάτι, που ζει στις πόλεις. Η εγκατάστασή τους γίνεται στις γειτονιές και τα σπίτια που εγκαταλείφθηκαν από μέλη της μειονότητας που έφυγαν για την Τουρκία -φοβούμενα για αντίποινα της Ελλάδας λόγω της εκδίωξης της μειονότητας από τη Πόλη.

Η εύρεση εργασίας στις πόλεις της Θράκης είναι δύσκολη. Για τη μειονότητα η δημιουργία επιχείρησης στο τότε πολιτικό πλαίσιο είναι σχεδόν απαγορευτική και η βιομηχανία δεν είναι ανεπτυγμένη στις πόλεις αυτές ώστε να αποτελέσει το εργατικό δυναμικό. Παράλληλα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, οι οδηγίες του Συντονιστικού Συμβουλίου είναι η ανάπτυξη μέσα από τη διευκόλυνση των επενδύσεων Ελλήνων (δηλαδή χριστιανών - μη μειονοτικών) *με ταυτόχρονη αποφυγή ακόμα και με εξαναγκασμό της πρόσληψης υπαλλήλων ή εργατών Μουσουλμάνων εκτός αν είναι τελείως αδύνατος η εξεύρεσις ελληνικού προσωπικού.*³⁴

B.3. Η διάσπαση της μειονότητας

Οι διοικητικές ενοχλήσεις εφαρμόστηκαν αρχικά και συστηματικά κατά τη χούντα αλλά συνεχίστηκαν και στη μεταπολίτευση. Ο διεθνής Τύπος και εκθέσεις διεθνών οργανισμών κάνουν λόγο για τις «ενοχλήσεις». Στην Ελλάδα όμως, όποιος αναφέρεται σε αυτές και υπερασπίζεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, αντιμετωπίζεται ως «εθνοπροδότης».

Η μειονότητα μετά το 1974, έχει πράγματι αστικοποιηθεί αλλά παραμένει όμως στη Θράκη. Η Θράκη, αποτελεί εκτός από το μέρος καταγωγής τους, το μόνο τόπο στη χώρα που η μειονότητα μπορεί να απαιτήσει και να ασκήσει τα συλλογικά της δικαιώματα. Είναι ο χώρος που ικανοποιεί την ιδιαίτερη οργάνωση της κοινωνικής, θρησκευτικής και

³⁴ Κωστόπουλος, Τ., Το όραμα μιας ελληνικής εθνικάθαρσης, Ελευθεροτυπία, 15/07/2001

πολιτικής της ζωής. Η πολιτική της χούντας κατάφερε να **συσπειρώσει** τελικά τη μειονότητα στις πόλεις της Θράκης και να τη στρέψει συνολικά εναντίον της ελληνικής διοίκησης. Η πολιτική που ακολουθήθηκε για τη μειονότητα συνέχισε τη λογική της προηγούμενης επταετίας μέχρι τις αρχές του 1990. Η υποανάπτυξη και ο δημογραφικός μαρasmus της Θράκης χρεώθηκαν στη μειονότητα και εφόσον οι προσπάθειες για τον εκτοπισμό της δεν έφεραν αποτελέσματα ξεκινάει νέα λογική που αφορά τη **διάσπαση** της μειονότητας και τον **διασκορπισμό** της στα αστικά κέντρα εκτός Θράκης. Ο διασκορπισμός της μειονότητας στα μεγάλα αστικά κέντρα θα εξασθενήσει την ικανότητα της συλλογικής τους αναφοράς και αναπαραγωγής και άρα θα υπονομεύσει την ιδιαίτερη ταυτότητά τους.³⁵

Δηλαδή η χούντα απέτυχε τον στόχο της. Η μειονότητα δεν εγκατέλειψε τη χώρα αλλά παρέμεινε με υψηλά επίπεδα αναλφαβητισμού με τις ανάλογες συνέπειες. Περιθωριοποιημένη, χωρίς να μπορεί να ενταχθεί ομαλά στην ελληνική κοινωνία, με ανασφάλεια, δεχόμενη εκμετάλλευση από τρίτους, με πολιτιστική υποβάθμιση και χωρίς ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Παράλληλα το ενδεχόμενο μετανάστευσης ήταν σχεδόν απαγορευτικό εφόσον θα μπορούσε κάποιος να χάσει την ελληνική του ιθαγένεια ενώ στην Τουρκία τα μέλη της μειονότητας αποτελούσαν και εκεί αντικείμενο ρατσιστικής αντιμετώπισης ως Έλληνες.

Το ζήτημα της Θράκης και η λύση για τη μειονότητα

Κάτι που επίσης κατάφερε η πολιτική της χούντας ήταν η υποβάθμιση της περιοχής που ευθύνεται για τη μετανάστευση ατόμων της πλειονότητας και για τον δημογραφικό μαρasmus της Θράκης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 μεγάλο μέρος του πλειονοτικού πληθυσμού της Θράκης έχει μεταναστεύσει και η περιοχή είναι παραμελημένη και αποκλεισμένη από τα αναπτυξιακά προγράμματα της χώρας. Παράλληλα η πτώση της δικτατορίας απαιτεί πολιτική κινητικότητα στην εσωτερική πολιτική. Στη φάση αυτή προκύπτει το «ζήτημα της Θράκης» που εμπεριέχει δύο πτυχές: την οικονομική και κοινωνική υποβάθμιση της περιοχής και τον κίνδυνο του αφελληνισμού κάτι που θα μπορούσε να ευνοήσει τον τουρκικό επεκτατισμό. Προς αποφυγή αυτών, επιβάλλεται μια αναπτυξιακή πολιτική προκειμένου να ενισχυθεί ο ελληνικός εθνικός χαρακτήρας της Θράκης και να ενισχυθεί η τοπική οικονομία.

Με τον Ν. 289/76 "*Περί παροχής κινήτρων για την ανάπτυξη παραμεθόριων περιοχών και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων*" αναπτύχθηκε στη Θράκη η βιομηχανία, η γεωργία, ο τριτογενής τομέας, ιδρύθηκε το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης και το Δ' Σώμα Στρατού. Το αναπτυξιακό πρόγραμμα υποκινήθηκε από τις διαδικασίες ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος της περιοχής υπήρξε όμως αποσπασματική - χωρίς χωροταξικό σχεδιασμό και προγραμματισμό και πολλές από τις επενδύσεις έμειναν ημιτελείς ή λειτούργησαν για λίγο³⁶. Η αναπτυξιακή πολιτική δημιούργησε κίνητρα προκειμένου να παραμείνει ή και να επιστρέψει ο

³⁵ Πετράκη, Γ., Η κοινωνική διάρθρωση της μειονότητας, τ.46, Πολίτης

³⁶ Ακαδημία Αθηνών (συλλογικό τόμος), Η Ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και Προοπτικές. Ακαδημία Αθηνών, 2^η έκδ., Αθήνα 1995.

πλειονοτικός πληθυσμός στη Θράκη στα πλαίσια της πολιτικής "γραμμής" για διάσπαση (ποσοτικά και χωροταξικά) της μειονότητας τα οποία εξακολουθούν να εφαρμόζονται.

Η ανάγκη να μειωθούν τα πληθυσμιακά ποσοστά της μειονότητας θεωρείται επιβεβλημένη. Την αρνητική εξέλιξη των δημογραφικών ποσοστών θεωρείται πως μπορεί να ανατρέψει η παλιννόστηση ομογενών και η οργανωμένη εγκατάσταση από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ στη Θράκη. Η αναπτυξιακή πολιτική, συμπεριλάμβανε και το οικιστικό πρόγραμμα της ΕΚΤΕΝΟΠΟΛ προκειμένου να στεγαστεί ο πληθυσμός που επρόκειτο να εγκατασταθεί στη Θράκη. Η εγκατάσταση δεν έφερε ικανοποιητικά αποτελέσματα και όσοι αρχικά φιλοξενήθηκαν στη συνέχεια εγκατέλειψαν τη περιοχή αφού η επαγγελματική και στεγαστική αποκατάσταση των παλλιννοστώντων είχε συνέπεια την απομόνωση τους από την τοπική κοινωνία και κινδύνευε να δημιουργήσει εντάσεις.

Ο εκτοπισμός της μειονότητας εξακολουθεί να είναι πρωτεύον ζήτημα. Τα δάνεια εθνικής σκοπιμότητας συνεχίζουν να δίνονται και την προσπάθεια να μείνει η μειονότητα χωρίς αγροτική γη, βοηθούν οι **αναγκαστικές απαλλοτριώσεις** που ξεκινάνε στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Η πρώτη γίνεται με σκοπό τη δημιουργία βιομηχανικής περιοχής στο νομό Ροδόπης ενώ η επόμενη έγινε για τις ανάγκες του ΔΠΘ στις αρχές του 1980. Το 1985 πραγματοποιήθηκε και η τρίτη μεγαλύτερη απαλλοτρίωση από το στρατό. Οι παραπάνω απαλλοτριώσεις έγιναν, σχεδόν αποκλειστικά, σε βάρος της μειονότητας και αφορούσαν καθαρά εύφορη, αγροτική γη, στερώντας από εκατοντάδες νοικοκυριά (δεδομένου το μικρό μέγεθος κάθε ιδιοκτησίας) το μόνο μέσο απασχόλησης και βιοπορισμού τους.³⁷

Αποκλεισμός στον εργασιακό χώρο

Οι δύσκολες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που αντιμετώπιζε η μουσουλμανική μειονότητα μέσω της περιθωριοποίησής της αλλά και της κατά συνέπεια εσωστρέφειάς της, συντελούσαν στην προβληματική ένταξη του πληθυσμού στην αγορά εργασίας³⁸. Έτσι, υπήρξε μια τάση για εσωτερική μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα της χώρας αλλά και ένα ρεύμα μετανάστευσης προς το εξωτερικό.

Από τα μέσα του '70 και στα πλαίσια της ανάπτυξης της Θράκης, ο κοινωνικός ιστός διαφοροποιείται. Η συρρίκνωση των παραδοσιακών μορφών αυτοαπασχόλησης ωθεί νέους πληθυσμούς σε εξαρτημένες σχέσεις εργασίας. Λόγω της αναπτυξιακής διαδικασίας, ξεκινάει και μια ανάμειξη ιδιαίτερα στις σχέσεις απασχόλησης μεταξύ μειονοτικών και πλειονοτικών ομάδων. Η συμμετοχή όμως των μελών της μειονότητας στις επιχειρήσεις της Θράκης εμποδίζονταν από τις κρατικές πολιτικές προς τη μειονότητα. Έτσι, η άνιση μεταχείριση των μειονοτικών εργατών σε σχέση με τους υπόλοιπους αποτελούσε προϋπόθεση για την ομαλή, δηλαδή επωφελή, σχέση της επιχείρησης με το κράτος.

Για παράδειγμα μία εταιρεία αναγκάστηκε να μειώσει το προσωπικό που άνηκε στην μουσουλμανική μειονότητα για να μπορέσει να ενταχθεί σε προγράμματα περί κινήτρων του νόμου 289 που αναφέρθηκε ενώ άλλη επιχείρηση έχασε ευκαιρία

³⁷ Πετράκη, Γ., Η κοινωνική διάρθρωση της μειονότητας, τ.46, Πολίτης

³⁸ Αβραμοπούλου, Ε., Καρακατσάνη, Λ., Διαδρομές Ταυτότητας : Από τη δυτική Θράκη στο Γκάζι-Αναστοχασμοί και συγκρούσεις στη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων. Η περίπτωση των τουρκόφωνων μουσουλμάνων στο Γκάζι, Περιοδικό Θέσεις, τ. 79, 2002

χρηματοδότησης νέων θέσεων εργασίας για τον ίδιο λόγο. Η εποχιακή και κυρίως η μαύρη εργασία ήταν το κύριο καθεστώς απασχόλησης για τη μειονότητα με ανεξέλεγκτο ωράριο, απασχόληση και μεροκάματο. Η θεσμική αδικία που βίωναν τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας στον τομέα της απασχόλησης μέσα από τη δυσκολία να βρουν δουλειά αλλά και λόγω των εργασιακών συνθηκών όταν έβρισκαν, δημιουργούσε έντονα προβλήματα εργασιακής αλλά και ευρύτερης κοινωνικής ένταξης.

Προκειμένου να αποτραπεί η πρόσβαση των μελών της μειονότητας στην αγορά εργασίας του τριτογενή τομέα, από το 1984 ξεκινάει να εφαρμόζεται η μη αναγνώριση από το ΔΙΚΑΤΣΑ των πτυχίων των μειονοτικών που έχουν σπουδάσει σε τουρκικά πανεπιστήμια. Η τακτική που εφαρμόζει το ΔΙΚΑΤΣΑ είναι να «κόβει» στις εξετάσεις που απαιτούνταν για την αναγνώριση τα μέλη της μειονότητας που είχαν σπουδάσει στην Τουρκία εμποδίζοντάς τους να ασκήσουν τα επαγγελματικά τους δικαιώματα και καταδικάζοντας τους στην ανεργία ενώ παράλληλα παρότρυνε τα άτομα που σπούδαζαν στην Τουρκία να μην επιστρέψουν στην Ελλάδα. Ορισμένες κατηγορίες επιστημόνων όπως φαρμακοποιοί, δικηγόροι κλπ. ήταν σχεδόν αδύνατο να ασκήσουν το επάγγελμά τους με την ένοχη σύμπραξη των οικείων συλλόγων, οι οποίοι ακόμα και στην περίπτωση αναγνωρισμένων πτυχίων δεν έδιναν άδειες άσκησης επαγγέλματος.

1990 - Η μεταπολίτευση για τη μειονότητα _ισονομία και ισοπολιτεία

Για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης η μεταπολίτευση δεν έχει ακόμα φανεί. Οι διοικητικές ενοχλήσεις που εφαρμόζονταν στη χούντα, δεν είχαν καταργηθεί, είχαν ίσως οξυνθεί. Το μεγάλο βήμα προς τη μεταπολίτευση της Θράκης έγινε την 29η

Αυτοκόλλητα με την ελληνική σημαία στις βιτρίνες των ελληνικών καταστημάτων για να μην τα σπάσουν κατά τη διάρκεια του πογκρόμ

Γενάρη του 1990 με ένα πογκρόμ στις μειονοτικές συνοικίες της Κομοτηνής. Το οργανωμένο εθνικιστικό παρακράτος της Θράκης, λεηλάτησε και κατέστρεψαν συστηματικά όλα ανεξαιρέτα τα μουσουλμανικά μαγαζιά της πόλης, κάτω μπροστά στις άπραγες ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις ενώ οι Έλληνες για να μην λεηλατηθούν τα δικά τους μαγαζιά, είχαν κολλήσει στις τζαμαρίες αυτοκόλλητα με την ελληνική σημαία. Παράλληλα υπήρξαν ξυλοδαρμοί των μειονοτικών, λεηλασίες κλπ. και στους τοίχους γράφτηκε πως το πογκρόμ αυτό, είναι η απάντηση στο πογκρόμ του '55 ενώ στο ραδιόφωνο ακούστηκε πως **«σήμερα γράψατε λαμπρές σελίδες»**. Την επομένη, με ειδική σύσκεψη των τότε πολιτικών αρχηγών

(Μητσοτάκης, Παπανδρέου, Κύρκος, Φλωράκης) αποφασίστηκε η κατάργηση της αιτία της όξυνσης δηλαδή, τις οργανωμένες διακρίσεις σε βάρος της μειονότητας. Η κατάργηση των

μέτρων διάκρισης και αποκλεισμού που ισχύουν στη Θράκη μέχρι το 1990 είναι ένα σημαντικό βήμα προς την *αρχή της ισονομίας και ισοπολιτείας*.

Φυσικά η απόφαση κατάργησης των μέτρων διάκρισης κατά της μειονότητας δεν ήταν αποτέλεσμα αναγνώρισης της ενοχής του ελληνικού κράτους για την πολιτική των προηγούμενων δεκαετιών που χαρακτήριζε η καταπάτηση των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και ο αποκλεισμός της μειονότητας. Το πογκρόμ στη Κομοτηνή ήταν ένα γεγονός που αποκάλυψε τα αποτελέσματα της μειονοτικής πολιτικής και έφερε την χώρα σε απολογητική θέση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η Θράκη βρίσκεται στο επίκεντρο της επικαιρότητας και διαφαίνεται πλέον η αναγκαιότητα ανάπτυξης της Θράκης και αναθεώρησης της μειονοτικής πολιτικής. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και η νέα κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στην Ανατολική Ευρώπη και ιδιαίτερα στα Βαλκάνια ενισχύει την στρατηγική σημασία της Ελλάδας και εντείνει την ανάγκη ανάπτυξη της Θράκης. Έτσι διαμορφώνεται ένα νέο πλαίσιο πολιτικής για τη Θράκη και από «**νεκρή συνοριακή ζώνη**» μετατρέπεται σε «**πύλη προς την Ευρώπη**»³⁹. Το 1991 πραγματοποιείται διακομματική σύσκεψη στη Βουλή με θέμα τη Θράκη και τα νησιά του Αν. Αιγαίου. Η αλλαγή στη μειονοτική πολιτική επικυρώνεται στο «Πόρισμα της διακομματικής επιτροπής για τις ακριτικές περιοχές». Στις παραπάνω πολιτικές διαδικασίες γίνεται πλέον αντιληπτή η σχέση της μουσουλμανικής μειονότητας με την υποβάθμιση της Θράκης και τα εθνικά συμφέροντα. Βασική προϋπόθεση είναι η κατασκευή έργων υποδομής για την επέκταση του αναπτυξιακού S της χώρας προς τη Θράκη και σύνδεση με την Τουρκία και της Βαλκανικές χώρες. Το αναπτυξιακό S αφορούσε την ανάπτυξη της βιομηχανίας από ξένες κυρίως εταιρείες στον ελληνικό χώρο τη δεκαετία του '60 και αναφέρεται στον άξονα από Πάτρα μέχρι Καβάλα περνώντας από Αθήνα και Θεσσαλονίκη.

Η μειονότητα στο σημείο αυτό αντιμετωπίζεται ως σημαντικό ανθρώπινο δυναμικό της τοπικής κοινωνίας και αποκαλείται αναπόσπαστο τμήμα του έμφυχου δυναμικού της χώρας. Μέσα στη δεκαετία του 1990 ξεκινάει η άρση των μέτρων διάκρισης. Το 1996 καταργείται επίσημα το καθεστώς της επιτηρούμενης ζώνης στην ορεινή περιοχή της Ξάνθης και το 1998 καταργείται το άρθρο 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας χωρίς όμως να έχει αναδρομική ισχύ. Στον τομέα της εκπαίδευσης, το 1996 ψηφίζεται το μέτρο της ποσόστωσης που αφορά το καθεστώς εισαγωγής των μαθητών της μειονότητας στα ελληνικά πανεπιστήμια και το 1998 ξεκινάει το πρόγραμμα «Εκπαίδευση Μουσουλμανόπαιδων» από το Υπουργείο Παιδείας και το Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Όλα τα παραπάνω όμως έχουν πλέον δείξει πως το ελληνικό κράτος χρησιμοποιεί τη μειονότητα σαν μέσο διαχείρισης των εθνικών της συμφερόντων. Έτσι και σε αυτή τη φάση δεν σημαίνει πως έχει αλλάξει η μειονοτική πολιτική της χώρας λόγω αναγνώρισης της κοινωνικής αδικίας που είχε επικρατήσει αλλά μάλλον για να υπερασπιστεί τα οικονομικά της τώρα συμφέροντα. Οι διακρίσεις ουσιαστικά ενάντια στα μέλη της μειονότητας δε σταμάτησαν και η κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση αποτελεί ακόμα και σήμερα σημαντικό ζήτημα της εσωτερικής πολιτικής και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

³⁹ Τρουμπετά, Σ., Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων, ΚΕΜΟ- εκδ. Κριτική, 2001

B.4. Αστικοποίηση και καπιταλισμός

Μέσα από τις διοικητικές ενοχλήσεις που αναφέρθηκαν τα πληθυσμιακά ποσοστά της μειονότητας μειώνονται αλλά δεν έχουν εξαφανιστεί. Οι αγρότες εγκαταλείπουν δύσκολα τη γη τους. Σταδιακά, μέσα από τη μειονοτική πολιτική από αγρότες γίνονται εργάτες γης ή κυνηγούν μεροκάματα όταν το εργατικό δυναμικό από τη πλειονότητα δεν είναι αρκετό. Τα αποτελέσματα δεν είναι ακόμα ικανοποιητικά και τα μέτρα συνεχίζονται «διότι κατά τον τρόπον αυτόν θα αστικοποιηθή κατά μέγαλον ποσοστόν η Μειονότης και έτσι η αντιμετώπισίς της θα είναι ευκολωτέρα», όπως αναφέρει το Συντονιστικό Συμβούλιο αρχές του 1972 και τονίζει πως «Πάνω απ' όλα, σκοπός μας είναι να τους αραιώσωμεν διά της πητικότητος εις το εσωτερικόν και εξωτερικόν». Ο έλεγχος της μειονότητας θα γινόταν ευκολότερος στα μεγάλα αστικά κέντρα αρχικά μέσα από τον έλεγχο στην παραγωγική διαδικασία. Σε πρώτη φάση τα μέλη της μειονότητας εργάζονται στις βιομηχανίες των αστικών κέντρων και οι περιγραφές από τις συνθήκες εργασίας και κατοίκησης σε κάποιες περιπτώσεις θυμίζουν τις περιγραφές του Ένγκελς για τα slums της Αγγλίας.

«Οι μετανάστες από τις αγροτικές περιοχές φτάνουν στις πόλεις του αναπτυσσόμενου κόσμου και συνειδητοποιούν πως αντί να έχουν διαφύγει της πείνας, της απελπισίας και της φτώχειας, ακόμη χειρότερες συνθήκες τους περιμένουν εκεί»⁴⁰. Η διάλυση της «οικονομίας αυτάρκειας» που χαρακτήριζε αρχικά τη μειονότητα, την ανάγκασε να μεταναστεύσει στις πόλεις και να επιβιώσει σε μία παρασιτική οικονομία αποτελώντας το πλεόνασμα εργατικού δυναμικού⁴¹. Αυτό δηλαδή που χρειάζεται για να δουλέψει ο καπιταλισμός.

Η μετάβαση από τον αγροτικό κοινοτικό τρόπο ζωής σε μια καπιταλιστική κοινωνία που περιγράφεται για τις πόλεις την Αγγλίας του 19^{ου} αιώνα έχει πολλά κοινά στοιχεία με τις διαδικασίες αστικοποίησης που αναφέρθηκαν για τη μειονότητα 100 χρόνια αργότερα. Οι νόμοι και τα μέτρα που λαμβάνονταν αποσκοπούσαν στην εκδίωξη των αγροτών από τη γη τους καταστρέφοντας τα παραδοσιακά τους μέσα αυτάρκειας. Στην Αγγλία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα σε μια περίοδο έντονης παραγωγικότητας της αγροτικής εργασίας και αύξησης του πληθυσμού της υπαίθρου, το κίνημα των περιφράξεων μαζί με την απόσπαση εκτάσεων για βοσκή των προβάτων οδηγούν σε μαζική μετανάστευση στις πόλεις. Εκεί με τη συγκέντρωση της βιομηχανικής παραγωγής αναδύεται το βιομηχανικό προλεταριάτο⁴².

Η ανεξαρτησία των αγροτών δυσκόλευε την εκμετάλλευσή τους και προσπαθούν να βρουν τρόπους, για να τους εξαναγκάσουν να αποδεχτούν τη ζωή της μισθωτής σκλαβιάς⁴³. Οι Άγγλοι χωρικοί φυσικά δεν ήθελαν να αφήσουν τη γη τους και να πάνε να δουλέψουν για μισθούς κάτω από το όριο της πείνας σε άθλια, επικίνδυνα εργοστάσια που έστηνε η καινούρια πλούσια τάξη των καπιταλιστών γαιοκτημόνων. Σε κείμενα της

⁴⁰ Taw J. M., Hoffman B., 1991. «The Urbanization of Insurgency - The Potential Challenge to U.S. Army Operations».

⁴¹ Σαρηγιάννης Γ., 2008. «Παραγκουπόλεις, ένα τυπικό καπιταλιστικό φαινόμενο

⁴² Κομνηνός, Ν., Θεωρία της Αστικότητας Ι, κρίση, μητροπολιτική αναδιάρθρωση, νέα πολεοδομία, Αθήνα, Σύγχρονα Θέματα

⁴³ Levine, Y., The Invention of Capitalism: How a Self-Sufficient Peasantry was Whipped Into Industrial Wage Slaves

εποχής, η χαλαρή ζωή των χωρικών της Αγγλίας παρουσιάζεται ως πρόβλημα που πρέπει να επιλυθεί. Θεωρούνταν πως είναι νωχελικοί και τεμπέληδες εκτός αν πρόκειται για πόλεμο ή άλλη ζωογονητική διασκέδαση. Γι' αυτό αποτελούσαν και εν δυνάμει εχθρούς. Η λύση συνεπώς ήταν προφανής: *διώξτε τους από τη γη τους και αφήστε τους να πεινάσουν.*⁴⁴

Η πείνα θεωρείται το εργαλείο για να είναι ο κόσμος υπάκουος και υποταγμένος. Ένας έμπορος της Αγγλίας του 19^{ου} αιώνα περιγράφει τη σχέση πείνας και φτώχειας με τη παραγωγικότητα και τη δημιουργία πλούτου. *«Η πείνα είναι εκείνη η κατάσταση και η συνθήκη στην οποία το άτομο δεν έχει αποθηκευμένο πλεόνασμα εργασίας, ή με άλλα λόγια, δεν έχει ιδιοκτησία ή μέσα συντήρησης, αλλά μόνο το παραγόμενο προϊόν που αποδίδει συνεχώς η βιομηχανία στα διάφορα επαγγέλματα της κοινωνίας. Η πείνα είναι λοιπόν ένα σημαντικό και αναπόσπαστο συστατικό της κοινωνίας, χωρίς το οποίο έθνη και κοινωνίες δεν θα υπήρχαν σε πολιτισμένη κατάσταση. Είναι ο κλήρος του ανθρώπου. Είναι η πηγή του πλούτου, αφού χωρίς τη φτώχεια, δεν θα υπήρχε εργασία: δεν θα υπήρχαν πλούτη, λεπτότητα, άνεση, και κανένα κέρδος για αυτούς που κατέχουν πλούτο.»*⁴⁵

Οι μικροί παραγωγοί επομένως εκδιώχθηκαν για να οδηγηθούν στα μεγάλα αστικά κέντρα και να εργαστούν, κάτω από άθλιες συνθήκες, σε μανουφακτούρες και σε βιομηχανικά εργοστάσια - κάτεργα, που έκαναν την Αγγλία το πρώτο εμπορικό έθνος του κόσμου. Η εξέλιξη αυτή ήταν που, σύμφωνα με τους Μαρξ και Ένγκελς, αύξησε τη ζήτηση σε προϊόντα η οποία ξεπερνούσε τις μέχρι τότε παραγωγικές δυνάμεις και δημιούργησε τελικά τη μεγάλη βιομηχανία της Αγγλίας ενώ αποτέλεσε το *πιο προωθημένο στάδιο του καταμερισμού της εργασίας*⁴⁶. Ο καταμερισμός της εργασίας, αποτελεί για τους Μαρξ και Ένγκελς το πρίσμα μέσα από το οποίο εξετάζουν το ζήτημα του χώρου και επικεντρώνεται στις σύγχρονες μορφές παραγωγής που επιβάλλει ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής στα αστικά κέντρα. Στο εσωτερικό της πόλης ενεργοποιούνται οι δυνάμεις του νέου τρόπου παραγωγής και αναδεικνύεται η αντίθεση της αστικής τάξης και του προλεταριάτου.

Η διάκριση πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας επιβάλλει χωρικές αντιθέσεις με κυρίαρχη τη διάκριση πόλης – υπαίθρου και τελικά την κυριαρχία της πόλης. Η πόλη υποστηρίζουν είναι το γεγονός της συγκέντρωσης του πληθυσμού, των εργαλείων παραγωγής, του κεφαλαίου, της ψυχαγωγίας, των αναγκών, ενώ η ύπαιθρος δείχνει ακριβώς το αντίθετο, την απομόνωση. Ο διαχωρισμός πόλης – υπαίθρου κατανοείται ως διαχωρισμός του κεφαλαίου - γαιοκτησίας. Σαν το κεφάλαιο να αναπτύχθηκε ανεξάρτητα από τη γαιοκτησία και η ιδιοκτησία να έχει τη βάση της μονάχα στην εργασία και στην ανταλλαγή»⁴⁷

Η αφαίρεση ουσιαστικά από την πλειοψηφία των μικρών παραγωγών, των μέσων παραγωγής και η μετακίνησή τους στα αστικά κέντρα ως εργάτες, είναι η βίαιη πράξη που

⁴⁴ Levine, Y., The Invention of Capitalism: How a Self-Sufficient Peasantry was Whipped Into Industrial Wage Slaves

⁴⁵ Levine, Y., The Invention of Capitalism: How a Self-Sufficient Peasantry was Whipped Into Industrial Wage Slaves

⁴⁶ Φραγκόπουλος Ι., Κλασικές προσεγγίσεις του αστικού φαινομένου: Marx, Weber, Durkheim, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 11(10): 163-188

⁴⁷ Κ. Μαρξ, Φ. Εγκελς, (1977), «Μορφές ιδιοκτησίας, καταμερισμός της εργασίας και πόλη» στο Καυκαλάς, Γιαουτζή (επιμ.), «Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα», Αθήνα, Οδυσσέας,

οδήγησε στην αλλοτρίωση των μαζών. Η αλλοτρίωση προκύπτει από την μεγιστοποίηση της εργασίας και την ελαχιστοποίηση του ελέγχου επί του ποσοστού της ανταλλαγής, με αποτέλεσμα την αποξένωση του εργαζομένου από την εργασία του και το προϊόν της. Η αλλοτρίωση θεωρείται αποτέλεσμα της βιομηχανική κοινωνίας η οποία έχει απομακρύνει τον άνθρωπο από τη φύση και τις δημιουργικές δραστηριότητες σε αυτήν. Η χωρική διάσταση της αλλοτρίωσης έχει να κάνει με την εξάρτηση του ατόμου από τις ανάγκες που παράγει η πόλη οι οποίες πολλαπλασιάζονται μέσα στην αστική βιομηχανική κοινωνία. Οι νέες ανάγκες ωθούν με τη σειρά τους στην παραγωγή νέων μέσων ικανοποίησής τους και κατ' επέκταση σε νέες κοινωνικές σχέσεις και στην υλιστική αλληλεξάρτηση των ανθρώπων, έτσι που «η υλική ζωή εμφανίζεται αποκλειστικά σαν σκοπός, και αυτό που παράγει αυτή την υλική ζωή, η εργασία, σαν το μέσο».

Η καπιταλιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα οι προϋποθέσεις για τη μετάβαση από τον προκαπιταλιστικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής εμφανίζεται στα τέλη του 19ου και αρχές του 20ου αιώνα με το μετασχηματισμό των σχέσεων παραγωγής. Ο καπιταλισμός της πρώτης περιόδου εμφανίζεται και στην Αθήνα το ίδιο ωμός με το Μάντσεστερ αν και η Ελλάδα δε γνώρισε γενικευμένη εφαρμογή αυτής της γνωστής διορθωτικής διαδικασίας παρέμβασης στην αγορά κατά την οποία ο εργοδότης – γαιοκτήμονας διατηρεί μονίμως εξαρτημένο το εργατικό δυναμικό του μέσω της παροχής στέγης.⁴⁸ Όμως η εργασιακή εκμετάλλευση σε συνθήκες, ωράρια και μισθούς συμβαδίζουν με τον οικιστικό συνωστισμό την ακτημοσύνη, τον κοινωνικό διαχωρισμό στο γεωγραφικό χώρο, την οικιστική κρίση και αθλιότητα.⁴⁹ Τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα η αυθαίρετη δόμηση και οι βιομηχανικοί οικισμοί εμφανίστηκαν σε πολύ περιορισμένη κλίμακα Λαύριο, Ελευσίνα –Δραπετσώνα και αφορούσαν συγκεκριμένες κατηγορίες της εργατικής τάξης.

Η μετατροπή της Αθήνας σε κέντρο του χρηματιστικού και εμπορικού κεφαλαίου της Ελλάδας σε συνδυασμό με την γενικότερη τάση αστικοποίησης, την κάνει και το κυριότερο πόλο της εσωτερικής μετανάστευσης από τον αγροτικό χώρο. Η ύπαιθρος του μεσοπολέμου, αρχίζει και χάνει πληθυσμό, ενώ η επαρχιακή πόλη, μαραζώνει και σβήνει, χάνοντας όλη την οικονομική βάση του 1900-1920.⁵⁰

Η καπιταλιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα την περίοδο του μεσοπολέμου προκύπτει με την διαδικασία της εκβιομηχάνισης, την αγροτική μεταρρύθμιση και την άφιξη των προσφύγων από την Μικρά Ασία. Με την άφιξη των προσφύγων, προκύπτει το ζήτημα εγκατάστασής τους και γίνεται απαραίτητη η δημιουργία θέσεων εργασίας για την απορρόφηση τους. Η Αθήνα, ο Πειραιάς και η Θεσσαλονίκη είναι τα βασικά αστικά συγκροτήματα αποκατάστασης των προσφύγων. Ένα μεγάλο μέρος των προσφύγων με την

⁴⁸ Λεοντίδου, Λ. (1989) Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ

⁴⁹ Λεοντίδου, Λ. (1989) Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ

⁵⁰ Σαρηγιάννης Γ., Αστικοποίηση και λογοτεχνία: Η προσέγγιση της αστικοποίησης μέσα απ' τη λογοτεχνική βιβλιογραφία

προηγούμενη επαγγελματική τους εμπειρία, είτε σαν εργάτες είτε σαν επιχειρηματίες, συνετέλεσαν στη δημιουργία ειδικευμένης αγοράς εργασίας και νέων επιχειρήσεων

Η επέκταση των δικτύων παροχής ηλεκτρικής ενέργειας, ύδρευσης και συγκοινωνιών αποτέλεσαν τα κίνητρα για τη βιομηχανική ανάπτυξη βασισμένη στο εργατικό δυναμικό που είχε εγκατασταθεί στην Αθήνα και τον Πειραιά.⁵¹ Μέσα από την πολιτική της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων οι πρώτοι προσφυγικοί συνοικισμοί της Αθήνας και του Πειραιά εξελίχθηκαν σε βιομηχανικές κοινότητες (Βύρωνας, Ν. Ιωνία, Κοκκινιά, Καισαριανή), όπου γύρω τους δημιουργήθηκαν τα εργατικά προάστια (Κοκκινιά, Δραπετσώνα, Κερασίνοι). Ο αριθμός των προσφύγων υπερέβαινε κατά πολύ τον αριθμό των νέων θέσεων εργασίας με συνέπεια την οικονομική πόλωση που συνοδεύτηκε από την κοινωνική πόλωση και την περιθωριοποίηση. Διαχωρισμός ντόπιων/προσφύγων και πλούσιων/φτωχών. Οι κυρίαρχες τάξεις νοιώθοντας την απειλή των «επικίνδυνων τάξεων» αποσύρθηκαν στις αποκλειστικές τους συνοικίες.⁵² Η εργατική τάξη ζούσε σε κεντρικές φτωχογειτονιές, βιομηχανικούς συνοικισμούς και αυτοσχέδιες παραγκουπόλεις απομονωμένες και κρυμμένες. Το Γκαζοχώρι είναι η πρώτη εργατική συνοικία που δημιουργήθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα - με την λειτουργία του εργοστασίου φωταερίου της Αθήνας - που εμφανίζει χαρακτηριστικά αντίστοιχα με τα slums της Αγγλίας

Ο γεωγραφικός διαχωρισμός σε ανατολική και δυτική πλευρά της Αθήνας βασισμένος στην κοινωνική διαίρεση του χώρου, αναπαράχθηκε με βάση τα ταξικά χαρακτηριστικά των κατοίκων ως αποτέλεσμα της πολιτικής της ΕΑΠ που έπαιξε το ρόλο του πολεοδόμου της πόλης.

Από τη δεκαετία του '30 ο ρυθμός αστικοποίησης επιβραδύνεται. Με τον 2^ο Π.Π. η καπιταλιστική ανάπτυξη της Ελλάδας διακόπτεται ενώ με το τέλος του εμφυλίου μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού έχει μεταναστεύσει στα αστικά κέντρα. Ο πληθυσμός αυτός αποτελώντας το φτηνό εργατικό δυναμικό θα αξιοποιηθεί για την προσπάθεια σταθεροποίησης της οικονομίας και ανάπτυξης της βιομηχανίας. Η διαδικασία αυτή συντονίζεται μέσω της αγροτικής μεταρρύθμισης τη δεκαετία του 1960 που η μετακίνηση στα αστικά κέντρα κορυφώνεται. Όλη αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από τις διαδικασίες μετατροπής των παλιών δομών σε σχέση με τους σκοπούς ανάπτυξης και ένταξης της ελληνικής οικονομίας στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα⁵³.

Η βιομηχανική παραγωγή της Ελλάδας βασίζεται στο παραδοσιακό μοντέλο και η παραγωγή αφορά ελαφρά καταναλωτικά αγαθά (τρόφιμα, υφαντουργία)⁵⁴ που απευθύνονται στην εγχώρια αγορά που έχει δημιουργηθεί κυρίως στα αστικά κέντρα. Τη δεκαετία του '70 ο αστικός πληθυσμός έχει ξεπεράσει τον αγροτικό και με τη σύνδεση της Ελλάδας στην ΕΟΚ ενσωματώνεται η χώρα στη διεθνή αγορά. Η βιομηχανική παραγωγή

⁵¹ Σαρηγιάννης, Γ. Αθήνα 1830 – 2000. Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 2000,

⁵² Λεοντίδου, Λ. (1989) Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ

⁵³ Κομνηνός, Ν., Θεωρία της Αστικότητας Ι, κρίση, μητροπολιτική αναδιάρθρωση, νέα πολεοδομία, Αθήνα, Σύγχρονα Θέματα

⁵⁴ Σαρηγιάννης Γ., Αστικοποίηση και λογοτεχνία: Η προσέγγιση της αστικοποίησης μέσα απ' τη λογοτεχνική βιβλιογραφία,

αναδιρθρώνεται και μέσω του ξένου κεφαλαίου αλλάζει κατεύθυνση προς κλάδους κεφαλαιουχικών αγαθών: διυλιστήρια και χαλυβουργία⁵⁵, χημικές βιομηχανίες κλπ.

Η δυναμικότητα των αστικών κέντρων, που εκεί πραγματοποιείται η διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου, έχει άμεση σύνδεση με την καπιταλιστική ανάπτυξη και αναπτύσσεται μια σχέση αλληλοτροφοδότησης. Και οι δύο μορφές ανάπτυξης στηρίζονται σε τρεις κοινές διαδικασίες: στο σχηματισμό παραγωγικής εργατικής τάξης, στις παραγωγικές επενδύσεις και στη διαμόρφωση εσωτερικής αγοράς βιομηχανικών προϊόντων. Η σχέση αυτή αρχίζει να διαφοροποιείται με την οικονομική ύφεση που ξεκινάει το 1973. Μέχρι τις αρχές του '80 ο ρυθμός ανάπτυξης έχει μειωθεί και η βιομηχανική δραστηριότητα περιορίζεται συμπαρασέρνοντας το ρυθμό βιομηχανικής απασχόλησης. Η αποβιομηχάνιση του '80 σχετίζεται και με το ακόμα πιο φτηνό εργατικό δυναμικό στις χώρες της Ασίας και της Αφρικής. Με βάση τα δεδομένα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδας του 1981 φαίνεται πως τη δεκαετία του '70 περιορίστηκε η αγροτική έξοδος και επομένως ο ρυθμός αστικοποίησης. Παράλληλα όμως, αυξάνεται η βιομηχανική απασχόληση στις αγροτικές περιοχές διαμορφώνοντας μια νέα αναπτυξιακή δυναμική στον αγροτικό χώρο και αντίστοιχης γεωγραφικής κατανομής της εργατικής δύναμης. Η διαδικασία βιομηχανικής αναδιάρθρωσης αποτελεί μέρος γενικότερης στρατηγικής για την οικονομική και κοινωνική αναδιάρθρωση της χώρας.

Η παραπάνω διαδικασία αστικοποίησης και ανάπτυξης δεν ακολουθείται την ίδια περίοδο από την ομάδα που μελετάμε. Η κινητικότητα της μουσουλμανική μειονότητας εντείνεται μέσα από τις διαδικασίες που έχουν αναφερθεί την περίοδο που ξεκινάει η διαδικασία οικονομικής αναδιάρθρωσης της χώρας με την αποκέντρωση της βιομηχανικής ανάπτυξης. Η ανάπτυξη της Θράκης μέσα από κίνητρα που δόθηκαν στη βιομηχανία και τον τριτογενή τομέα στόχευε να προσελκύσει τον πλειονοτικό πληθυσμό με αντίστοιχο εκτοπισμό της μειονότητας. Ο εκτοπισμός από τη Θράκη μέσα από την οικονομική περιθωριοποίηση των μειονοτικών αγροτών με τη μείωση της κτηνοτροφίας και τις ποσοστώσεις του καπνού - που αποτελούσε τη βασική τους καλλιέργεια, συμπεριλάμβανε την δυσκολία εκσυγχρονισμού των αγροτικών δραστηριοτήτων, με την παρεμπόδιση αγοράς και άδειας οδήγησης τρακτέρ, δανείων για αγροτικές επενδύσεις κλπ., δυσκολεύοντας την επιβίωσή τους. Παράλληλα δόθηκαν κίνητρα στη μειονότητα για εργασία στα αστικά κέντρα εκτός Θράκης που στόχευε στην αστικοποίηση της μειονότητας και στην εκμετάλλευσή της, ως φτηνό εργατικό δυναμικό με εξαντλητικούς όρους. Η αστικοποίηση θα λειτουργούσε παράλληλα ως μέσο διάσπασής της μειονότητας μέσα από τις συγκρούσεις που προέκυψαν στο εσωτερικό της αλλά παράλληλα θα αποτελούσαν και τρόπο αφομοίωσης στην ελληνική κοινωνία. Η αλλαγή των κοινωνικών δομών μειώνει το αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της μειονότητας οδηγώντας τους σε διάσπαση και καθιστώντας αδύνατη τη δυνατότητα συλλογικών διεκδικήσεων

Η αστικοποίηση, συνδέεται άμεσα με τη μεταλλαγή του ρόλου και της σημασίας της πόλης μέσα στο συνολικό κοινωνικό/οικονομικό πλαίσιο. Οι επιπτώσεις της σχετίζονται με τον αστικό τρόπο ζωής, τα κοινωνικά πρότυπα και τις αξίες που συνδέονται με τη ζωή στην πόλη. Στο χωρικό πλαίσιο η αστικοποίηση σχετίζεται με την ερήμωση της υπαίθρου και την

⁵⁵ Κομνηνός, Ν., Θεωρία της Αστικότητας Ι, κρίση, μητροπολιτική αναδιάρθρωση, νέα πολεοδομία, Αθήνα, Σύγχρονα Θέματα

μετατροπή των αγροτών σε εργάτες ή υποαπασχολούμενους της πρωτεύουσας, ή εξωτερικούς μετανάστες, παράλληλα με την υπερσυγκέντρωση του οικονομικού δυναμικού στην πρωτεύουσα⁵⁶..

B.5. Η προλεταριοποίηση της μειονότητας

Εγκατάσταση στις βιομηχανικές ζώνες της Αττικής

Στο κλίμα αυτό, από τα τέλη της δεκαετίας του '70 πολλά μέλη της μειονότητας εγκαταλείπουν τη Θράκη και κατευθύνονται στις βιομηχανικές περιοχές της χώρας όπου προσφέρονται θέσεις εργασίας στη μειονότητα και γενικότερα σε ασθενείς κοινωνικά ομάδες, οι οποίοι αποτέλεσαν την υποδεέστερη κατηγορία εργατικού δυναμικού. Η προσφορά εργασίας ήταν αποτέλεσμα της έλλειψης εργατικών χεριών για τις θέσεις υψηλού κινδύνου όπου δεν δέχονταν να εργαστούν πλειονοτικοί. Μέλη της μειονότητας που αποδέχτηκαν θέσεις σε βιομηχανικές περιοχές της Ελλάδας ζούσαν σε ιδιαίτερα υποβαθμισμένες οικιστικές συνθήκες και παράλληλα είχαν μηδενική εργασιακή σταθερότητα. Μετακινούνταν από μία βιομηχανία σε άλλη και πολύ συχνά από μία πόλη σε άλλη. *«Από το Λαύριο στο Μαρκόπουλο, στην Εύβοια, την Αθήνα, το Πέραμα στην Ελευσίνα ή στον Ασπρόπυργο οι μειονοτικοί εργάτες, νομάδες του «καλύτερου» μεροκάματου αλλά όχι μιας «καλής δουλειάς», αναπτύσσουν εργασιακές συμπεριφορές χαρακτηριστικές των πολύ φτωχών και εξαθλιωμένων στρωμάτων ή τις επικίνδυνες τάξεις της Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα»⁵⁷.*

Η απομόνωση της μειονότητας στις πόλεις που μετακινούνταν για δουλειά ήταν δεδομένη από την αρχή της εγκατάστασης τους. Οι συνθήκες στέγασης ήταν ιδιαίτερα υποβαθμισμένες. Ζούσαν σε παλαιά, συχνά ετοιμόρροπα σπίτια, χωρίς στοιχειώδεις συνθήκες άνεσης και υγιεινής με υψηλές πυκνότητες ανά δωμάτιο σε περιοχές εγκαταλειμμένες ή απομονωμένες από χριστιανούς. Κυρίως έφευγαν από τη Θράκη όσοι άνηκαν στα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα της μειονότητας και πήγαιναν σε μέρη που αποτελούσαν τους ξένους, τους Τούρκους, τους εχθρούς και ανεπιθύμητους. Ο μόνος που τους χρειαζόνταν ήταν η βιομηχανία προκειμένου να επανδρώσει τα εργοστάσια.

Στις βιομηχανικές ζώνες του Λαυρίου, του Περάματος, του Πειραιά και της Αθήνας η μειονότητα αποτέλεσε την υποδεέστερη κατηγορία εργατικού δυναμικού από τη δεκαετία του '70 και κανένας μειονοτικός δεν άλλαξε ποτέ εργασιακό πόστο. Τις πιο επικίνδυνες θέσεις εργασίας, μεταφορείς, καθαριστές, φορτοεκφορτωτές. Οι εργασιακές συνθήκες σε συνδυασμό με τις οικιστικές, τους διαφοροποιούσε αρκετά από τους υπόλοιπους εργάτες – εσωτερικούς μετανάστες - που είχαν εγκατασταθεί για δουλειά στις περιοχές αυτές. Σε περιπτώσεις οικογενειακής μετανάστευσης, οι γυναίκες πήγαιναν στη φάμπρικα, τα παιδιά δε παρακολουθούσαν το σχολείο και ωθούνταν στην παιδική εργασία προκειμένου η οικογένεια να ανταπεξέλθει οικονομικά. Η οικογενειακή εγκατάσταση,

⁵⁶ Σαρηγιάννης Γ., Αστικοποίηση και λογοτεχνία: Η προσέγγιση της αστικοποίησης μέσα απ' τη λογοτεχνική βιβλιογραφία

⁵⁷ Πετράκη, Γ., Στην Ξάνθη και το Λαύριο: Ταξικές διαστάσεις του μειονοτικού στην Ελλάδα, τ.63, Σύγχρονα θέματα.

πολλές φορές δημιουργούσε επιπλέον πρόβλημα αφενός γιατί μαρτυρούσε μια πρόθεση μόνιμης εγκατάστασης και αφετέρου διεύρυνε το ρατσισμό και τις συγκρούσεις με την τοπική κοινωνία σε περισσότερους τομείς.

Στις αρχές του 1990 ενώ έγινε προσπάθεια δημιουργίας τουρκικού σχολείου στο Λαύριο - που είχαν εγκατασταθεί πολλοί μειονοτικοί - η οποία κινήθηκε από αντιρατσιστικές οργανώσεις της Αθήνας, απέτυχε λόγω της σφοδρής άρνησης των Λαυριωτών να δεχτούν στην πόλη τους την ύπαρξη ενός τέτοιου σχολείου. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε την οριστική τους εγκατάσταση εκεί, κάτι που δεν ήταν θεμιτό από την ευρύτερη κοινωνία της περιοχής.

Το ιδιαίτερο και αντιφατικό γεγονός εδώ, είναι ότι οι θέσεις εργασίας προσφέρονταν με την προϋπόθεση της οικογενειακής μεταδημότευσης των ατόμων, η οποία ταυτόχρονα, θα αποχαρακτήριζε τα άτομα από τον θεσμικό όρο "μειονοτικός". Ο όρος της μεταδημότευσης ήταν αυστηρά υποχρεωτικός εφόσον κάποιος θα ήθελε να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία για εργασία που του προσφέρονταν και υπήρξαν περιπτώσεις που μέλη της μειονότητας έχαναν τις δουλειές τους εφόσον δεν τηρούσαν τους όρους της συμφωνίας και αρνήθηκαν να μεταδημοτευτούν.

Σε μια τέτοια περίπτωση - άρνησης μεταδημότευσης - σε μια βιομηχανία στο Λαύριο στα τέλη της δεκαετίας του 1980 έχασαν τη δουλειά τους 5 εργάτες. Οι διοικητικοί σύμβουλοι του σωματείου της συγκεκριμένης βιομηχανίας δήλωσαν πως είναι αντίθετοι σε προσλήψεις ξένων εργατών αλλά παράλληλα είναι ενάντια σε επιμέρους απολύσεις. Δήλωσαν όμως, πως το σωματείο δεν μπορεί να κάνει κάτι, γιατί πρόκειται περί εθνικού θέματος⁵⁸. Τα δικαιώματά τους δεν γίνονται αντικείμενο ταξικής διεκδίκησης γιατί οι συνθήκες ζωής τους δεν αντιμετωπίζονται ως κοινωνικό ταξικό πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας αλλά ως απόρροια της εθνικής τους ιδιομορφίας. Οι συνθήκες εργασίας για τα μέλη της μειονότητας σε οποιοδήποτε μέρος της Ελλάδας και αν πάνε ταυτίζονταν με των ξένων εργατών και αποτελούσαν τους χαμηλότερα αμειβόμενους, στις δυσκολότερες και πιο ανθυγιεινές δουλειές, χωρίς ασφάλεια και ωράριο. Το τμήμα των ξένων εργαζόμενων, αποτελεί το μοχλό πίεσης προκειμένου να γίνει μεγαλύτερη η εκμετάλλευση των υπόλοιπων εργαζομένων, τη συμπίεση των μισθών προς τα κάτω, τη δημιουργία συγκρούσεων μεταξύ των εργαζομένων και γενικότερα τον συμβιβασμό στις διεκδικήσεις τους.⁵⁹ Για αυτό ακριβώς είναι και απαραίτητοι. Ο «εφεδρικός βιομηχανικός στρατός»..

Παράλληλα υπάρχουν περιπτώσεις που όταν κάποιος μετέφερε τα πολιτικά του δικαιώματα στην πόλη που εργάζονταν προκειμένου να μην χάσει τη δουλειά του, αποκλείονταν από τα υπόλοιπα μέλη της μειονότητας και θεωρούνταν εχθρός και προδότης. Ήταν ο τρόπος που η μειονότητα συγκροτείται, συσπειρώνεται και τελικά απομονώνεται από την υπόλοιπη κοινωνία προκειμένου να προστατέψει τα πολιτισμικά της στοιχεία.

Στα μέσα της δεκαετίας του '80, παρατηρείται ένα νέο κύμα εσωτερικών μεταναστών. Αφορμή αποτέλεσαν τα κίνητρα που δόθηκαν στα μέλη της μειονότητας προκειμένου να μεταφερθούν συγκεκριμένα στα αστικά κέντρα εκτός Θράκης αλλά με

⁵⁸ Βαρδάκης, Τ., Ταξικοί φίλοι και εθνικοί εχθροί, περ. ο Πολίτης τ.83, 1987

⁵⁹ Βασιλειάδη, Β., Βουζαβάλης, Ζ. Συνθήκες αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (Πέραμα), Σπουδαστική εργασία -, Πόλη και Κοινωνικές Πρακτικές, ΔΠΜΣ -Πολεοδομία-Χωροταξία, 1985

καλύτερους και πιο δελεαστικούς όρους. Προσφέρθηκαν θέσεις εργασίας αυτή τη φορά στις κατώτερες βαθμίδες του δημόσιου τομέα, προσφέρθηκαν σπίτια και ευμενείς όροι δανείων για αγορά κατοικίας σε μέλη της μειονότητας. Στη φάση αυτή, τέτοιες κινήσεις κάλυπταν και την ανάγκη εκπλήρωσης υποχρεώσεων της Ελλάδας προς την ΕΟΚ για πρόσληψη μειονοτικών υπαλλήλων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Ο όρος της οικογενειακής μεταδημότευσης όμως αποτελούσε και εδώ προϋπόθεση. Σε μία τέτοια περίπτωση – μελών της μειονότητας που εγκαταστάθηκαν στο Γκάζι – θα μελετηθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Μετανάστευση στο εξωτερικό

Η **μετανάστευση στο εξωτερικό** αφορά κυρίως στον αντρικό πληθυσμό, και σε εποχική μετανάστευση, ως ανειδίκευτοι εργάτες με εξάμηνα συμβόλαια για τα ναυπηγεία της Βόρειας Ευρώπης. Η μετακίνηση αυτή ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1980 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Η κρίση της αγροτικής οικονομίας, οι συνθήκες διαβίωσης και η δυσκολία πρόσβασης στην αγορά εργασίας ωθεί πολλούς νέου κυρίως στις δουλειές αυτές. Αποτελεί ένα είδος «ένταξης» στις συνθήκες της ελεύθερης αγοράς εργασίας. Οι συνθήκες εργασίας στα μέρη αυτά είναι τριτοκοσμικές με ωράριο 12 έως 14 ώρες ημερησίως σε ιδιαίτερα ανθυγιεινό περιβάλλον. Ζούνε ομαδικά σε ξενοδοχεία που αναλαμβάνει η ανάδοχη εταιρεία που τους προσλαμβάνει και μένουν 2 έως 4 άτομα μαζί. Οι εξαντλητικές συνθήκες εργασίας δεν αφήνουν χρόνο και αντοχή για μεγαλύτερη διάρκεια από 3 έως 6 μήνες.

Παρά τις προσπάθειες που γίνονται για τον εκτοπισμό και τη διάσπαση της μειονότητας τα αποτελέσματα δεν είναι ικανοποιητικά. Τα κίνητρα που δίνονται στη μειονότητα προκειμένου να εγκαταλείψει τη Θράκη δεν αρκούν. Οι μειονοτικοί είναι πολύ δύσπιστοι απέναντι στο ελληνικό κράτος και θεωρούν πως λειτουργεί με στόχο τον εξελληνισμό της. Η μόνιμη μετακίνησή τους στα αστικά κέντρα δεν συνοδεύεται από λήψη μέτρων για τη διατήρηση των θρησκευτικών, πολιτισμικών και εκπαιδευτικών τους αναγκών επομένως οι μειονοτικοί αποφεύγουν να απομακρύνονται από τη Θράκη και όταν το κάνουν διατηρούν στενές επαφές με τη πατρίδα τους.

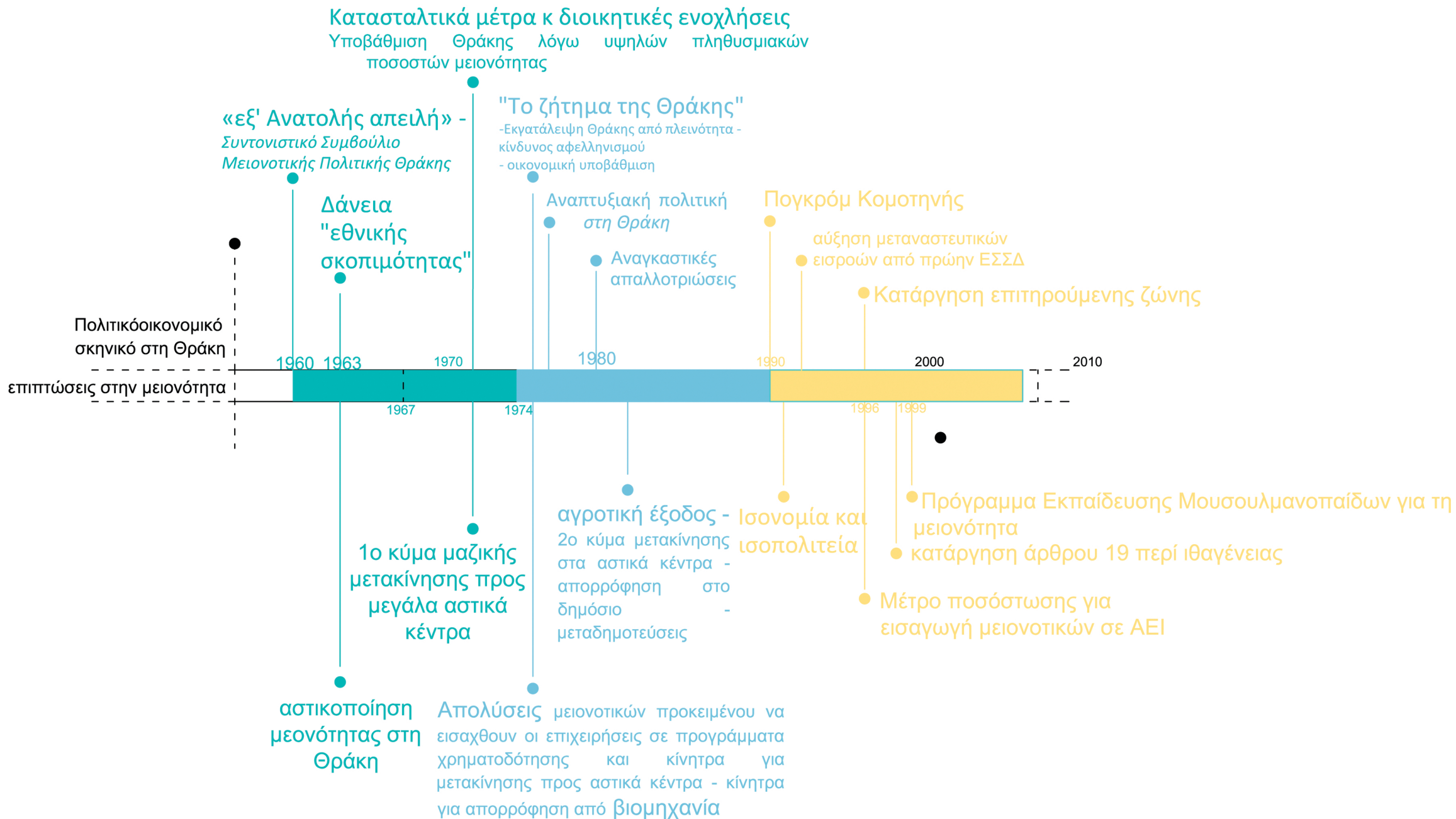
Τα εμπόδια στην κινητικότητα της μειονότητας προς τα αστικά κέντρα με βάση τα παραπάνω συνοψίζονται στα εξής:

- i. ανασφάλεια στην αγορά εργασίας - δεν έχουν πρόσβαση παρά μόνο σε υποβαθμισμένες, επισφαλείς εργασίες που δεν αναλαμβάνουν χριστιανοί.
- ii. αδυναμία πρόσβασης σε βασικές κοινωνικές υπηρεσίες όπως είναι το εκπαιδευτικό σύστημα, χώροι άσκησης των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, χώροι ταφής κλπ.
- iii. αδυναμία συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία
- iv. λόγω περιθωριοποίησης αντιμετωπίζουν υψηλούς βαθμούς εκμετάλλευσης.
- v. Δυσκολία πρόσβασης σε αστική στέγη
- vi. Ισχυρή εθνοτική ενδογαμία

Η μειονοτική πολιτική χαρακτηρίζεται από μια αντίφαση. Ενώ προσπαθεί να εξαφανίσει τη μειονότητα η ίδια αυτή πολιτική την αναπαράγει ως κοινωνικό γκέτο. Την αναπαράγει ως ταξική υποομάδα με έντονα προλεταριακά χαρακτηριστικά αδυνατώντας να παρακολουθήσει τους ρυθμούς ανάπτυξης και εξέλιξης των αντίστοιχων κοινωνικών ομάδων της πλειονότητας⁶⁰. Όσο χειρότερες είναι οι συνθήκες που αναπαράγεται αυτή η ομάδα, τόσο πιο εύκολη θα μπορούσε να είναι η αφομοίωση της. Η μειονοτική πολιτική όμως δεν είχε επιτυχία και η μειονότητα συσπειρώθηκε προκειμένου να προστατευτεί. Συνέπεια αυτής της διαδικασίας ήταν η μεταφορά του προβλήματος της απομόνωσης της μειονότητας στα αστικά κέντρα που εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο μέσα από το παράδειγμα της μειονότητας που εγκαταστάθηκε στο Γκαζοχώρι από τη δεκαετία του '60.

⁶⁰ Βαρδάκης, Τ., Ταξικοί φίλοι και εθνικοί εχθροί, περ. ο Πολίτης τ.83, 1987

Διάγραμμα χρονικών τομών που απεικονίζει τον συσχετισμό των πολιτικοοικονομικών συνθηκών στη Θράκη με την προσπάθεια αστικοποίησης της μουσουλμανικής μειονότητας.

προσπάθειες αστικοποίησης μειονότητας εστιασμένες :

στο χωρικό - ιδιοκτησιακό πλαίσιο

στο εργασιακό

στις θετικές διακρίσεις

ΜΕΡΟΣ Γ΄ // Η ΚΛΙΜΑΚΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Στα προηγούμενα κεφάλαια αναλύθηκαν οι πολιτικές μέσα από τις οποίες το κράτος προσπαθεί να διαχειριστεί το «πρόβλημα» της μειονότητας μέσα από τον εκτοπισμό της από τον αγροτικό χώρο και στη συνέχεια μέσα από την αστικοποίησή της στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η αστικοποίηση της μειονότητας και γενικότερα η μετακίνησή της από τη Θράκη ήταν η διαδικασία μέσα από την οποία η μειονότητα θα αποτελούσε την κατώτερη τάξη του εργατικού δυναμικού της χώρας, όταν οι πρόσφυγες είχαν πλέον εκπληρώσει αυτό το «χρέος» και είχαν ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνία.

Επιδιώχθηκε η αφομοίωσή της και η εξασθένηση της ιδιαίτερης ταυτότητας της μειονότητας ενώ από την άλλη, η πολιτική που εφαρμόστηκε είχε ως αποτέλεσμα την αναπαραγωγή της μειονότητας ως ιδιότυπου κοινωνικο – οικονομικού μορφώματος, ως ταξικού υβριδίου, αδυνατώντας να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις της ελληνικής κοινωνίας. Οι όροι της κοινωνικής τους αναπαραγωγής τους οδηγούν στην αναπαραγωγή μιας ιδιότυπης κουλτούρας εθνικιστικής αναδίπλωσης που είναι συγχρόνως ταξική και πολιτισμική με τρόπο που τους καθιστά «έθνος μέσα στο έθνος». ⁶¹

Στο τρίτο μέρος, παρακολουθώντας ένα συγκεκριμένο τμήμα της μειονότητας που εγκαταστάθηκε στο Γκαζοχώρι βλέπουμε πως μέσα στη κλίμακα της πόλης η μειονότητα εξακολουθεί να αποτελεί την κατώτερη οικονομικά και κοινωνικά τάξη και πως αυτό εξυπηρετεί άλλα τμήματα του κεφαλαίου. Το κράτος εξακολουθεί να χρησιμοποιεί τη μειονότητα για τη διαχείριση της γης στην πόλη. Τα μεταναστευτικά ρεύματα της δεκαετίας του '90 αποτέλεσαν καλό ανταγωνιστή στο παιχνίδι αυτό και η μειονότητα σχεδόν ξεχάστηκε. Η αντίδραση της μειονοτικής ομάδας είναι η συσπείρωσή της και οι ισχυροί δεσμοί της ομάδας δεν κάνουν εύκολη τη διάσπασή της. Ξεκινώντας, θα γίνει αναφορά στην πολεοδομική και κοινωνική συγκρότηση της πόλης για να δούμε το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η εγκατάσταση της μειονότητας στο Γκάζι και το ρόλο της μειονότητας στις χωρικές μεταβολές της περιοχής.

Γ.1. Στην Αθήνα... η κοινωνική διαστρωμάτωση της πόλης

Η μελέτη για την Αθήνα ξεκινάει το 1833 που με διάταγμα γίνεται πρωτεύουσα του ανεξάρτητου πλέον κράτους και αποφασίζεται η ανοικοδόμησή της. Με το σχέδιο των Κλεάνθη – Schaubert – που αποτελεί το πρώτο ρυμοτομικό σχέδιο της πόλης- ξεκινάει μία διαδικασία τροποποίησης του και τελικά η υλοποίηση του σχεδίου πόλης στηρίχτηκε στην ουσία σε επί τόπου συνεννοήσεις που γίνονταν κατά περίπτωση, παρά σε μια ορθολογική διαδικασία εφαρμογής προγραμματισμένων σχεδίων. Το ρυθμιστικό πλαίσιο από τις αρχές της συγκρότησης του ελληνικού κράτους όμως, δηλώνει την πρωτοπορία της κρατικής παρέμβασης στον αστικό χώρο. Το αρχικό σχέδιο των Κλεάνθη _ Schaubert βασιζόταν σε μια διαμορφωμένη κατάσταση όπου η μορφολογία του εδάφους, ο κτισμένος χώρος, η κοινωνική διαστρωμάτωση και η σύνδεση με την αγροτική ενδοχώρα αποτέλεσαν κύριους παράγοντες για την εκπόνηση του σχεδίου το οποίο στόχευε στην εν μέρει - εξάλειψη των

⁶¹ Πετράκη, Γ., Η κοινωνική διάρθρωση της μειονότητας, 1998 τ.46, Πολίτης

παραπάνω κοινωνικών ανισοτήτων κάτι που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε. Η τοποθέτηση των ανακτόρων του Όθωνα καθόρισε τη διαίρεση του αθηναϊκού χώρου σε ανατολική και δυτική. Η ανατολική με την άρχουσα τάξη και η δυτική με τις φτωχές γειτονίες. Το επίσημο κέντρο και οι βιοτεχνίες με το ανθυγιεινό περιβάλλον.⁶²

Η κοινωνική διαστρωμάτωση στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αποτελείται α) από την χαμηλή οικονομικά τάξη, τη λαϊκή, η οποία απασχολείται στον βιομηχανικό κλάδο, στη μεταποίηση κλπ. Δεν έχει σχέση με την εργατική τάξη των δυτικοευρωπαϊκών χωρών εφόσον συνειδητοποιεί τα συμφέροντα και τις αντιπαραθέσεις της με τις άλλες κοινωνικές ομάδες⁶³. β) Τη μεσαία τάξη που αφορά τους υπαλλήλους του εμπορικού κλάδου, μικροϊδιοκτήτες γης και γ) την αστική τάξη που έχει στην ιδιοκτησία της τα μέσα παραγωγής και επιδιώκει τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού.

Σε αντίθεση με τις δυτικο - ευρωπαϊκές χώρες, στην Ελλάδα του 19ου αιώνα η οικονομία βασίζεται κυρίως στην αγροτική παραγωγή. Τέλη του 19ου αιώνα ξεκινάει η κεφαλαιοκρατική διαδικασία μέσω της εκβιομηχάνισης. Η μεταβολή αυτή μεταβάλλει και τη κοινωνική κατάσταση με την σταδιακή εμφάνιση της αστικής τάξης και τη διόγκωση της εργατικής⁶⁴. Στο ανατολικό τμήμα της πόλης κατοικούν οι πλουσιότεροι και στο δυτικό οι χαμηλότερες οικονομικά τάξεις μαζί με τις βιοτεχνίες, τα εργαστήρια και το ανθυγιεινό περιβάλλον. Ο κοινωνικός διαχωρισμός της πόλης, σε δυτική και ανατολική διαμορφώνει την μετέπειτα εξέλιξη της.

Η αργή βιομηχανική ανάπτυξη χωροθετήθηκε στο δυτικό τμήμα, διαμορφώνοντας μίας μικρής κλίμακας βιομηχανική περιοχή που αναπτύχθηκε γραμμικά, από τον σταθμό Λαρίσης - που είχε μόλις λειτουργήσει μέχρι το λιμάνι του Πειραιά -από την σημερινή οδό Πειραιώς. Εσωτερικοί μετανάστες από την υπόλοιπη χώρα εγκαθίστανται για δουλειά και δίπλα στα εργοστάσια αναπτύσσονται οι πρώτοι εργατικοί οικισμοί της πόλης. Το πρώτο εργοστάσιο ήταν στο Μεταξουργείο το 1855 και λίγα χρόνια μετά το εργοστάσιο αεριόφωτος στο Γκαζοχώρι.

Το προσφυγικό κύμα του 1922 συνδέθηκε με ισχυρές κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις και το εργατικό δυναμικό που έφτασε στην Αθήνα άλλαξε τα δεδομένα στην οικονομική ανάπτυξη. Η ανάγκη για εγκατάσταση των προσφύγων ενεργοποίησε άμεσα την κρατική παρέμβαση και άλλαξε τον γεωγραφικό χάρτη της πόλης. Η τοποθέτηση των προσφύγων στο Λεκανοπέδιο από τους αρμόδιους φορείς και σε απόσταση από τον υφιστάμενο ιστό δεν έγινε τυχαία. Υπαγορεύθηκε από έναν γεωγραφικό διαχωρισμό αφενός για λόγους υγιεινής και αφετέρου για πολιτική χειραγώγηση και τροφοδότηση με φτηνό εργατικό δυναμικό τις βιομηχανίες. Η διαδικασία παραγωγής κοινωνικής κατοικίας των προσφύγων σταμάτησε σύντομα και μαζί σταμάτησε η οργανωμένη δόμηση στη παραγωγή φθηνής, εργατικής κατοικίας στη Ελλάδα. Μετά το 1930 η αυθαίρετη αυτοστέγαση γίνεται η βασική μέθοδος απόκτησης στέγης και οι αυθαίρετοι οικισμοί εμφανίζονται στην πόλη.

⁶² Σαρηγιάννης, Γ. Αθήνα 1830 – 2000. Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 2000

⁶³ Καρύδης Ν.Δ., 2008(2η έκδ.), Τα επτά βιβλία της πολεοδομίας, εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα

⁶⁴ ο.π.σελ 47

Προσφυγικός συνοικισμός Δουργούτι (Νέος Κόσμος) πηγή: <http://pisostapalia.blogspot.gr>

Μεταπολεμικά ο τομέας της οικοδομής καθώς και οι βιομηχανίες οικοδομικών υλικών αναπτύσσονται παρέχοντας εργασία σε μια περίοδο με πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας. Το κράτος δε στηρίζει τη μεγάλη ιδιοκτησία γης, αντίθετα ευνοεί τον κατακερματισμό της και τη διάχυση της μικρής ιδιοκτησίας. Διατηρώντας ασαφή όρια μεταξύ νόμιμου και μη-νόμιμου, εξασφαλίζει κατοικία στο μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού και διαχειρίζεται το πρόβλημα της στέγασης και της αστικής υποδομής διαθέτοντας ελάχιστους πόρους. Εφάρμοσε δηλαδή τις επιταγές της Διεθνούς Τράπεζας, με την αποτροπή της εκβιομηχάνισης της χώρας και ταυτόχρονα τόνωσε την οικονομία εξασφαλίζοντας στέγη στα μεσαία στρώματα. Η εργατική τάξη εξακολουθεί να κατοικεί στα αυθαίρετα του δυτικού Λεκανοπεδίου.

Στη μεταπολεμική φάση αστικοποίησης των ελληνικών πόλεων δεν προωθήθηκαν από το κράτος οργανωμένα στεγαστικά προγράμματα σε αντίθεση με τις κρατικές πρακτικές που εφαρμόστηκαν στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες. Η μέθοδος της αντιπαροχής, έδινε το προνόμιο σε μικρούς ιδιοκτήτες γης να αναδειχθούν κοινωνικά και οικονομικά μέσω της απόκτησης διαμερισμάτων στην πόλη. Η διεύρυνση των μεσαίων στρωμάτων που προέκυψε είχε σαν αποτέλεσμα τη συρρίκνωση των δύο άκρων. Η έκφραση στο χώρο αυτής της κοινωνική μεταβολής είναι οι αυθαίρετες συνοικίες – παραγκουπόλεις και οι εργατικές κατοικίες του προλεταριάτου και από την άλλη οι «πιο πολιτισμένες» πολυκατοικιοποιημένες περιοχές.

«Ο οργανωτικός πυρήνας της Αθήνας παραμένει ισχυρός. Περίγυρος της που αποτελείται από καινούριες γειτονιές και ημι-παραγκουπόλεις, κατοικημένες από ανθρώπους ξεριζωμένους και αποδιοργανωμένους, εξασφαλίζει στον πυρήνα τεράστια ισχύ... Επιπλέον, η οικονομία της Ελλάδας εξαρτάται από το κύκλωμα – κερδοσκοπία πάνω στη γη, δημιουργία κεφαλαίου και επένδυση κεφαλαίων στην οικοδόμηση. Ένας τύπος αστικοποίησης χωρίς ή με πολύ χαμηλή εκβιομηχάνιση, αλλά με γρήγορο ρυθμό οικιστικής εξάπλωσης».⁶⁵

Γ.2. ο εργατικός οικισμός του «Γκαζοχωρίου»

Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα η περιοχή του Γκαζοχωρίου στην οποία θα επικεντρωθεί η εργασία ήταν ελεύθερη από κτίσματα. Το εργοστάσιο φωταερίου ξεκινάει τη λειτουργία του το 1857. Η περιοχή εντάχτηκε στο σχέδιο πόλεως το 1880 βασισμένο στο διαμορφωμένο πια δίκτυο δρόμων του αυθαίρετου οικισμού που είχε αναπτυχθεί γύρω από το εργοστάσιο. Από τους δρόμους που εφάπτονταν στα τείχη του εργοστασίου που αποτελούσε τοπόσημο της περιοχής, ο οικισμός επεκτείνονταν μέχρι τις οδούς Πέτρου Ράλλη, Κωνσταντινουπόλεως, - που βρίσκονταν οι γραμμές του τρένου - την Πειραιώς, και την Ιερά Οδό. Εκεί βρίσκονταν μεσοαστικά και αστικά διώροφα νεοκλασικά σπίτια και πίσω από αυτά, στις οδούς Περσεφόνης, Βουτάδων, Ορφέως κλπ. ο αυθαίρετος εργατικός οικισμός.

Το εργοστάσιο φωταερίου 1950 πηγή:<http://www.mixanitouxronou.gr>

⁶⁵ Lefebvre, H., (1977), Δικαίωμα στην πόλη- Χώρος και πολιτική, εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2007

Η Λαχαναγορά στο Γκαζοχώρι 1930

Η επιλογή της περιοχής για την εγκατάσταση του εργοστασίου έγινε με βάση τον υφιστάμενο διαχωρισμό της πόλης, που στηρίζονταν στις άσχημες κλιματικές συνθήκες - σε σχέση με άλλες περιοχές που βρίσκονταν σε ύψωμα, ακριβώς κάτω από την Ακρόπολη ενώ παράλληλα βρίσκονταν κοντά στο κέντρο της πόλης που θα τροφοδοτούσε⁶⁶.

Παράλληλα βρίσκονταν στον εμπορικό άξονα που οδηγούσε στον Πειραιά και είχαν συγκεντρωθεί από νωρίς εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες. Παρόλη την άμεση εγγύτητα της περιοχής με το ιστορικό κέντρο, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος λόγω της ρύπανσης του εργοστασίου διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τον χαρακτήρα της. Την

εγκατάσταση του εργοστασίου ακολούθησαν όχλουσες δραστηριότητες - αμπατζιδικά, βιοτεχνίες, χαλυβουργίες κλπ. Η περιοχή κατοικήθηκε από το εργατικό δυναμικό του εργοστασίου και γύρω του αναπτύχθηκε ο αυθαίρετος εργατικός συνοικισμός, το λεγόμενο Γκαζοχώρι όπου κατοικούνταν από χαμηλά οικονομικά στρώματα και από την εργατική τάξη.

Μετά τη μικρασιατική καταστροφή του 1922, η εργατική τάξη του Γκαζιού αυξάνεται, με την εγκατάσταση προσφύγων προκειμένου να απορροφηθούν από τις βιομηχανικές δραστηριότητες της περιοχής. Η περιοχή σταδιακά άρχισε να εμφανίζει εικόνα υποβάθμισης, με κακές συνθήκες κατοίκησης, ρύπανση από το εργοστάσιο και θνησιμότητα ιδιαίτερα αυξημένη. Στα **τέλη της δεκαετίας του '30**, εγκαθίσταται στο Γκάζι η πρώτη οργανωμένη λαχαναγορά. Η μεταφορά της λαχαναγοράς στην περιοχή του Γκάζι, σε αυτό το «*απεριγράπτου βρωμερότητας οικοδόμημα*»⁶⁷, δεν ήταν τυχαία επιλογή, λόγω των ήδη εξαθλιωμένων συνθηκών διαβίωσης που επικρατούσαν στην περιοχή. Οι συνθήκες ακολουθούν τον χαρακτήρα της περιοχής την εποχή εκείνη, καθώς πρόκειται για ένα υπαίθριο χώρο, στενό και βρώμικο, όπου άνθρωποι, κάρα, ζώα και εμπορεύματα συνευρίσκονται.

Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην περιοχή λειτουργούσαν πολλά καπηλειά και υπήρχε γενικότερα έντονη η παρουσία αντρικού πληθυσμού με 127 άντρες, ενώ δεν καταγράφεται καμία γυναίκα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην περιοχή λειτουργεί η πλειονότητα των οίκων ανοχής της Αθήνας. Οικογένειες εγκαθίστανται κυρίως με την έλευση των προσφύγων. Τμηματικά σχηματίζεται ο οικισμός χτισμένος με χαμηλά ισόγεια εργατικά σπίτια, ισόγεια και αυλές - πολλά από τα οποία υπάρχουν ακόμα - και που με το

⁶⁶ Σαρηγιάννης, Γ. Αθήνα 1830 – 2000. Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 2000

⁶⁷ Σιταράς, Θ., Στη Λαχαναγορά της Πειραιώς, Η παλιά Αθήνα

χρόνο «μαύριζαν και μύριζαν από το θειάφι του εργοστασίου»⁶⁸. Στις κατοικίες αυτές ζούσαν σε πολύ λίγα τετραγωνικά πολυπληθείς οικογένειες και οι εσωτερικές αυλές που σχηματίζονταν αποτελούσαν τον χώρο που πραγματοποιούνταν οι καθημερινές δραστηριότητες και συναναστροφές. Πλύσιμο ρούχων, παιχνίδι, συγκεντρώσεις και γλέντια. Η υποβάθμιση της περιοχής από τη ρύπανση, αποτυπώνονταν στη μαυρίλα από τα φουγάρα του εργοστασίου στα απλωμένα ρούχα. Εγκληματικότητα - με την έννοια τουλάχιστον που χρησιμοποιείται σήμερα- δεν υπήρχε και οι πόρτες των σπιτιών έμεναν ξεκλείδωτες το βράδυ όπως περιγράφει πρώην κάτοικος της περιοχής.

Μέχρι τη δεκαετία του '50 η περιοχή ήταν ιδιαίτερα ζωντανή με χιλιάδες εργάτες να πηγαινοέρχονται σε συνεχείς βάρδιες και την λειτουργία της λαχαναγοράς όπου επισκέπτονταν πλήθος κόσμου καθημερινά. Οι χωματόδρομοι είχαν μικρό πλάτος και από την έντονη χρήση τροχοφόρων για την εξυπηρέτηση της λαχαναγοράς φθείρονταν, γέμιζαν λακκούβες και λάσπη. Οι κάτοικοι της περιοχής ήταν κυρίως εργάτες του εργοστασίου, ή δούλευαν στη λαχαναγορά και σε δραστηριότητες συναφείς με τις λειτουργίες αυτές. Ξεχώριζαν ελάχιστες αριστοκρατικές οικογένειες προσφύγων «που κράταγαν την αρχοντιά της Ιωνίας»⁶⁹ και κάποιοι ελεγκτές της αγοράς.

Την περίοδο της έντονης ανοικοδόμησης της Αθήνας, από το '50 έως το '70 και με το φαινόμενο της αντιπαροχής να μετασχηματίζει όλη τη πόλη, το Γκάζι δεν επηρεάστηκε. Η κατάτμηση των οικοπέδων ανάμεσα σε πολλούς ιδιοκτήτες που είχε προηγηθεί, οι στενοί δρόμοι, η αδυναμία εκμετάλλευσης του συντελεστή δόμησης, η μη αρτιότητα των οικοπέδων και ο υπόγειος αρχαιολογικός πλούτος ήταν αποτρεπτικοί παράγοντες για την ανοικοδόμηση της περιοχής. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη ρύπανση από το εργοστάσιο, την έλλειψη πρασίνου και δημόσιων χώρων οδήγησαν στην διατήρηση του χαρακτήρα της περιοχής αλλά και στην περαιτέρω υποβάθμιση της.

⁶⁸ Δημήτρης Αποστολόπουλος, Από το Γκάζι στο Μπουργκάζι, 2012, περ. Ροζ καφενείο

⁶⁹ Καλτσόγια -Τουρναβίτη, Ν., Ιεροφαντών και Βουτάδων, 2015 Ο Κόσμος της τρίτης ηλικίας

Γ.3. Η εγκατάσταση της μειονότητας στο Γκάζι

Από τα τέλη του '50 και έπειτα, η περιοχή σταδιακά ερήμωσε. Αρχικά με την απομάκρυνση της Λαχαναγοράς καθώς και ότι από το 1963 η λειτουργία του εργοστασίου άρχισε να φθίνει. Η απομάκρυνση της λαχαναγοράς αποτελεί την αρχική αιτία εγκατάλειψης της περιοχής από τους κατοίκους της. Αφενός, πολλοί ήταν εργαζόμενοι σε αυτήν οπότε μετακινήθηκαν πιο κοντά στη νέα τοποθεσία της – στου Ρέντη- και αφετέρου ήταν η βασική χρήση που προσέλκυε κόσμο από άλλα μέρη που συντηρούσαν και άλλες εμπορικές δραστηριότητες στην περιοχή. Εφόσον το Γκαζοχώρι δεν τους έλκυε για διαμονή, δεν υπήρξε ενδιαφέρον από τους ιδιοκτήτες για συντήρηση των σπιτιών τους. Οι κατοικίες που μένουν άδειες δεν είναι εύκολο να κατοικηθούν από νέους κάτοικους και σε συνδυασμό με την όχληση του εργοστασίου η περιοχή αρχίζει να έχει σημάδια εγκατάλειψης και μεγάλη πτώση των τιμών γης .

Στη φάση αυτή εγκαθίστανται στην περιοχή οι πρώτοι εσωτερικοί οικονομικοί μετανάστες από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Το πιθανότερο είναι οι νέοι αυτοί κάτοικοι να ήταν μεταφορείς αγροτικών προϊόντων από τη Θράκη στη λαχαναγορά. Η ελπίδα για καλύτερες συνθήκες από αυτές, της κοινωνικής και οικονομικής περιθωριοποίησής που βίωναν στη Θράκη, ήταν βασικός λόγος για να την εγκαταλείψουν. Το εργοστάσιο και οι υπόλοιπες βιομηχανικές χρήσεις που λειτουργούσαν στην περιοχή φαίνονταν ευκαιρία για μια καλύτερη ζωή, μακριά από τις «διοικητικές ενοχλήσεις» και περιορισμούς που βίωναν στα μέρη τους. Τα χαμηλά ενοίκια, ο χαρακτήρας και η οικειότητα που είχαν αποκτήσει με την περιοχή και η συμβατή οικιστική ατμόσφαιρα που είχε για αυτούς το Γκαζοχώρι ήταν επίσης βασικοί παράγοντες εγκατάστασής τους εκεί. Η τάση για εσωτερική μετανάστευση προς τα μεγάλα αστικά κέντρα είχε ήδη ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας και το Γκαζοχώρι αποτελούσε έναν από τους στόχους. Αρχικά εγκαταστάθηκε στην περιοχή ο αντρικός πληθυσμός ώστε να βρει δουλειά και να δημιουργήσει τις συνθήκες για την υπόλοιπη οικογένεια που με τον καιρό κατέβηκε. Κύριοι τομείς αναζήτησης εργασίας για τους ανειδίκευτους άνδρες ήταν οι οικοδομές και η βιομηχανία, ενώ οι γυναίκες ασχολούνται κυρίως με τις εργασίες του σπιτιού.

Η περιοχή ήταν ο αρχικός και προσωρινός χώρος εγκατάστασης τους μέχρι να μπορέσουν να στηρίξουν κάτι καλύτερο. Από το προηγούμενο κεφάλαιο όμως γίνεται εμφανές πως τα μέλη της μειονότητας δεν έχουν καλύτερη τύχη από αυτή στη Θράκη και η εργασιακή ανέλιξη δεν γίνεται εφικτή συνεπώς και η μετεγκατάστασή τους. Η πρώτη αυτή κοινότητα που σχηματίστηκε στο Γκαζοχώρι αποτέλεσε αφορμή για την μετανάστευση και άλλων μελών της μειονότητας στο Γκάζι και στις γύρω περιοχές (Βοτανικός, Κεραμεικός και στο Ρουφ). Μειονοτικοί που πλέον είχαν ένα μέρος για την αρχική τους εγκατάσταση προς ανεύρεση μιας καλύτερης τύχης. Μέρος προέλευσης ήταν κυρίως η Κομοτηνή, η Ξάνθη και ο Ήφαιστος. Ο Ήφαιστος είναι ένας οικισμός κοντά στη Κομοτηνή που δημιουργήθηκε το 1938, επί Μεταξά, από τον δήμο Κομοτηνής για την μετεγκατάσταση Τουρκογενών από το κέντρο της πόλης για λόγους καθαριότητας, τάξης και αξιοποίησης του κέντρου της..

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70 η μετακίνηση μειονοτικών αυξάνεται σταδιακά ενώ στα μέσα της δεκαετίας του '80 είχε μια κάθετη αύξηση. Την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας, η μειονότητα υπέστη διπλή καταπίεση γεγονός που βοήθησε

στην αναζήτηση νέων περιοχών για εγκατάσταση. Το νέο αυτό κύμα μεταναστών ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής "γραμμής" για διάσπαση της μειονότητας ενώ αντίθετα δημιουργούνται κίνητρα προκειμένου να παραμείνει ο πλειονοτικός πληθυσμός στη Θράκη σημεία στα οποία έχει γίνει αναφορά στα προηγούμενα κεφάλαια. Στο πλαίσιο αυτό και με τον αυστηρό όρο της μεταδημότευσης, προσφέρονται θέσεις εργασίας και ασφάλιση στον δημόσιο τομέα, στεγαστικά δάνεια αλλά και σπίτια στην περιοχή του Γκαζοχωρίου. Υπήρξαν και εδώ αρκετοί μειονοτικοί που δεν δέχθηκαν τελικά να μεταφέρουν τα δικαιώματά τους και απολύθηκαν από τις δημόσιες ή ιδιωτικές επιχειρήσεις στις οποίες είχαν προσληφθεί. Επίσης, κάποιον αν και πραγματοποιήσαν τις διαδικασίες μεταφοράς δεν συμπεριλήφθηκαν στις προσλήψεις. Συνολικά πάντως, η πολιτική τακτική της προσφοράς δεν έπεισε το σύνολο της μουσουλμανικής μειονότητας, η οποία είχε μάθει πια να δυσπιστεί στις κινήσεις των ελληνικών κυβερνήσεων.⁷⁰

Τα κίνητρα που δόθηκαν για τη μετεγκατάσταση πολλών μειονοτικών στα αστικά κέντρα εφαρμόστηκαν για ένα ή δύο χρόνια. Όσο χρειαζότανε μέχρι να πειστεί η μειονότητα πως η μετακίνησή τους θα αποτελούσε και το τέλος της περιθωριοποίησής και των διακρίσεων εις βάρος τους. Πίστεψαν πως η απομάκρυνσή τους από τη Θράκη - ένα επώδυνο φορτισμένο με μνήμες και ιστορία μέρος, που τους είχε φτάσει στην εξαθλίωση - θα έσβηνε το άσχημο παρελθόν. Η εγκατάστασή τους στη πρωτεύουσα, στο κέντρο λήψης αποφάσεων σε μια περίοδο οικονομικής και πολιτικής ανάκαμψης και ευρωπαϊκού αέρα, θα συμπεριλάμβανε και μια νέα αρχή για τους ίδιους. Το ποσοστό της μειονότητας που δέχτηκε την προσφορά του ελληνικού κράτους ήταν σχετικά μικρό σε σχέση με το ποσοστό που τελικά μεταφέρθηκε στα αστικά κέντρα και συγκεκριμένα στην Αθήνα. Οι περισσότεροι κατέβηκαν με αφορμή την εγκατάσταση κάποιου κοντινού συγγενή ή φίλου που κοντά του θα μπορούσε και αυτός να ζήσει μακριά από την καταπιεστική πολιτική της Θράκης. Ιδιαίτερα κατατοπιστική για τη διαδικασία προσέλευσης είναι η περιγραφή ενός κάτοικου της περιοχής: *«Ξεκινήσανε κάποιοι και τους βολέψανε ως πούμε στον ΟΣΕ, οπότε ήτανε κοντά... Που να νοικιάσω, στο Γκάζι ένα σπιτάκι βρήκα εκεί με 2 φράγκα, μπήκα ... Έλα και ο ξάδερφός μου, έλα εσύ, έλα κουμπάρε, έλα ανηψιέ, που.. ξέρεις εμείς έτσι είμαστε... δηλαδή η μειονότητα... ο ένας τραβάει τον άλλο... έτσι πάει... και δεν ξέραμε και πέντε πράγματα παραπάνω...»*. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 τα μέλη της μειονότητας στην περιοχή είναι περίπου 3500 άτομα. Χαρακτηριστικά αναφέρει μειονοτικός κάτοικος της περιοχής *«Το Γκάζι έγινε δεύτερη Κομοτηνή, έγινε δηλαδή μεγάλη έκταση.. δηλαδή όλο το Γκάζι, όλο το Γκάζι, ένα 80% ήτανε δικό μας...»*. Ο τρόπος που διατυπώνεται η παραπάνω δήλωση εμπεριέχει ένα αίσθημα περηφάνιας

Από το 1938 η λειτουργία του εργοστασίου έχει περάσει στο δήμο Αθηναίων και το 1984 - παύει η λειτουργία του, όταν γίνεται αντιληπτό πως η παραγωγή φωταερίου ήταν ιδιαίτερα ρυπογόνα και ιδιαίτερα οχλούσα χρήση για το κέντρο της πόλης. Με το κλείσιμο του εργοστασίου μένει άνεργο ένα μεγάλο ποσοστό των κατοίκων της περιοχής και μεγάλο μέρος του εγκαταλείπει την περιοχή. Αυτούς που μπορούν οικονομικά να στηρίξουν μια τέτοια επιλογή. Η εξαίρεση της περιοχής από την διαδικασία ανοικοδόμησης - για τους

⁷⁰ Αβραμοπούλου, Ε., Καρακατσάνη, Λ., Διαδρομές Ταυτότητας : Από τη δυτική Θράκη στο Γκάζι-Αναστοχασμοί και συγκρούσεις στη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων. Η περίπτωση των τουρκόφωνων μουσουλμάνων στο Γκάζι, Περιοδικό Θέσεις, τ. 79, 2002

λόγους που αναφέρθηκαν - και άρα από την αναπτυξιακή διαδικασία ήταν από μόνος του λόγος οι ιδιοκτήτες να επιθυμούν ένα τρόπο ζωής στα νέα πρότυπα. Οι ίδιοι δηλαδή οι κάτοικοι υποτιμούν και εγκαταλείπουν το χώρο τους και έρχεται μια νέα κατώτερη οικονομικά τάξη να τους αντικαταστήσει.

Τις δεκαετίες του '70 και '80 οι περισσότεροι παλιοί κάτοικοι της περιοχής μετακινήθηκαν σε άλλες περιοχές επιθυμώντας μια καλύτερη ποιότητα ζωής, εγκαταλείποντας ένα σημαντικό ποσοτικά κτιριακό απόθεμα στο οποίο κατοίκησαν τα μέλη της μειονότητας που κατέβαιναν συνεχώς από τη Θράκη.

«Αυτοί είχανε μονοκατοικίες με αυλές, χαμόσπιτα και τέτοια πράγματα και τώρα επειδή είπαμε ήτανε Αθηναίοι πολιτισμένοι ξεκίνησαν και μένανε στις πολυκατοικίες, θέλανε εκεί πέρα να μένουνε, τέταρτο, πέμπτο και τέτοια... αυτοί πήγανε Κηφισιά, Πεντέλη και τέτοια....» κάτοικος από τη μειονότητα.

Η «εισβολή» της μειονότητας

Τα μέλη της μειονότητας οικειοποιήθηκαν εύκολα την περιοχή και δημιούργησαν το «χώρο τους». Ο εργατικός οικισμός του Γκαζοχωρίου θύμιζε τους οικισμούς και τα χωριά προέλευσης τους. Οι στενοί δρόμοι, το δαιδαλώδες δίκτυο, τα χαμηλά σπίτια και οι εσωτερικές αυλές - χαρακτηριστικό στα σπίτια των μουσουλμάνων οι ψηλοί μαντρότοιχοι που διαχωρίζουν τις ιδιωτικές αυλές από το δρόμο - δημιούργησε σύντομα την αίσθηση του «δικού μας» μέρους. Οι καθημερινές συνήθειες άρχισαν να βρίσκουν το ρυθμό τους, οι δρόμοι γέμισαν ζωή, χρώμα και φωνές. Αυτές οι φωνές φυσικά δεν άρεσαν γιατί δεν ήταν ελληνικά αλλά τουρκικά. Ούτε η οικειοποίηση των δημόσιων χώρων άρεσε. Μέσα σε μια δεκαετία άλλαξε άρδην η κοινωνική σύνθεση της περιοχής. Οι νέοι πλέον κάτοικοι εργάστηκαν στις βιομηχανικές και βιοτεχνικές ζώνες της περιοχής σε συνθήκες που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, πολλοί έψαχναν για ένα μεροκάματο, πολλοί άνεργοι, άλλοι δούλεψαν στις οικοδομές ενώ ένα μικρό ποσοστό είχε αποκτήσει θέσεις στο δημόσιο τομέα και αποτελούσε την καλύτερη οικονομικά τάξη στο εσωτερικό της μειονότητας.

Η κάθοδος των μουσουλμάνων μειονοτικών και η εγκατάστασή τους στο Γκάζι και τις γύρω περιοχές από τους παλιούς κατοίκους της περιοχής αντιμετωπίστηκε σαν εισβολή. Αποτελούσαν πλέον μειονότητα στην περιοχή και **υπολογίζεται πως μόνο το 20% των ιδιοκτητών παρέμειναν στο Γκάζι**. Η προσωπική μου αίσθηση είναι ότι μπορεί και να ήταν σαν εισβολή, αλλά δικαίως. Συνειρμικά γυρνάω στο πρώτο κεφάλαιο στις αξίες του Διαφωτισμού. «Ελευθερία και ισότητα που στο όνομα τους **νομιμοποιείται ακόμα** και η ηθική της βίας.» Δεν υπονοείται πως υπήρξε βία στην διαδικασία εγκατάστασης της μειονότητας στο Γκάζι απλώς δίνεται έμφαση την φόρτιση που έχει η αίσθηση της απελευθέρωσης από τον «τύραννο» θεωρώντας πως αυτό το συναίσθημα κυριαρχούσε στη μειονότητα κατά την μετακίνησή της. Η μειονότητα βίωσε την αδικία και την καταπίεση από το ελεύθερο ελληνικό κράτος ήδη εξήντα χρόνια. Είχαν καταφέρει μια νίκη μέσα από αυτή τη διαδικασία, να κατακτήσουν μια θέση στην ελληνική κοινωνία. Ή έστω υπήρχε αυτή η αίσθηση. Από Οθωμανοί έγιναν μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, διαχωρίστηκαν σε

Τούρκογενεις, Πομάκους και Αθίγγανους, μετά έγιναν όλοι Τούρκοι έως ανιθαγενείς και τελικά Αθηναίοι πολίτες.

Στο σημείο αυτό παρεμβάλλεται το θεωρητικό πλαίσιο μέσα από το οποίο στηρίζεται η παραπάνω υπόθεση. Πως δηλαδή επηρέασε η εγκατάσταση της μειονότητας από τη Θράκη τους υφιστάμενους κάτοικους της περιοχής και τις χωρικές και οικονομικές επιπτώσεις αυτής της αλλαγής. Πιο κάτω οι ρόλοι θα αντιστραφούν και στην περιοχή γίνεται «εισβολή» μιας νέας ομάδας με την έμμεση βοήθεια αυτών που στο σημείο αυτό εκδιώχνονται. Οι διαδικασίες αυτές δεν γίνονται τυχαία και ουσιαστικά στηρίζονται στην εξουσία που επιβάλλει η κυριαρχία της αγοράς μέσα στο καπιταλιστικό πλαίσιο. Γιατί όπως αναφέρει ο David Harvey «οι πλούσιοι μπορούν να κυριαρχήσουν στο χώρο ενώ οι φτωχοί είναι παγιδευμένοι σε αυτόν».

ΘΡΑΚΗ

ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΓΚΑΖΟΧΩΡΙ

Γ.4. Η άμυνα :φόβος, διαχωρισμός, συσπείρωση, κοινότητα

Ο Ένγκελς στις περιγραφές του για τις περιοχές κατοικίας που έμενε συνήθως η εργατική τάξη στην Αγγλία του 19^{ου} αιώνα αναφέρει *«σοκάκια κρυμμένα δίπλα στα παλάτια των πλουσίων όμως, γενικά, της έχουν προσδιορίσει μια απομονωμένη περιοχή, όπου μακριά από τα μάτια των πιο ευτυχισμένων τάξεων δεν έχει παρά να τα βγάλει, καλά κακά, πέρα μόνη της»*⁷¹, χωρίς να σημαίνει πως αυτή η συνθήκη είναι αποτέλεσμα κάποιας κρυφής συμφωνίας αλλά συνηθισμένη και συνειδητή πρόθεση για αυστηρό διαχωρισμό από τη μεσαία τάξη. Η παραπάνω περιγραφή αποτυπώνει την συνεισφορά του Ένγκελς στην ανάλυση της κοινωνικής συγκρότησης της πόλης υποστηρίζοντας πως ο χώρος κατοικίας επιτελεί τρεις λειτουργίες. Την οικονομική, την πολιτική που σχετίζεται με τον τρόπο της αστικής τάξης να κυριαρχήσει στην εργατική - και την ιδεολογική που αναφέρεται στην διαμόρφωση ταξικής συνείδησης και πολιτισμικών προτύπων. Ο Ένγκελς θεωρεί πως ο κοινωνικός διαχωρισμός στην πόλη δημιουργεί συνθήκες για την ταξική ευαισθητοποίηση και συνείδηση. Σε αυτό βοηθάει η ορατότητα της κοινωνικής ανισότητας μέσω του κοινωνικού διαχωρισμού στην πόλη. Οι κυρίαρχες τάξεις επιλέγουν το χώρο κατοικίας τους αντίθετα με το προλεταριάτο που ο χώρος του αποκρυσταλλώνεται μέσα από πλήθος περιορισμών και αντικειμενικών δυσκολιών και μεταβάλλεται σε συνάρτηση με τους μετασχηματισμούς ενός ευρύτερου πλαισίου. Οι συνθήκες που οριοθετούν το χώρο της εργατικής τάξης και η συνειδητοποίηση του χάσματος από τις εύπορες τάξεις αποκρυσταλλώνει την προλεταριακή ιδεολογία⁷².

Η παραπάνω υπόθεση περιγράφεται απλουστευμένα από κάτοικο της περιοχής όταν αναφέρεται στην μετακίνησή του από τη Θράκη: *«Έρχεσαι από μια πόλη, από την Κομοτηνή στην ουσία που μέναμε σε χωριά έτσι; Έρχεσαι εδώ πέρα... εμείς το μόνο που βλέπαμε ήτανε κάτι γαϊδούρια κάτι κάρρα και τέτοια... αρχίσαμε εδώ και βλέπαμε τον πολιτισμό, διαφορετικά.. είναι λίγο διστακτικά.. δηλαδή να βγεις στο δρόμο και ξαφνικά τώρα να βλέπεις αυτοκίνητα, φορτηγά, διάφορους ανθρώπους με γραβάτες και λες τι γίνεται εδώ πέρα...»*, μειονοτικός κάτοικος περιοχής. Συνδυάζοντας τα λόγια αυτά με την ανάλυση που έχει προηγηθεί αντιλαμβάνεται κανείς το χάσμα μεταξύ των μειονοτικών και της κυρίαρχης κοινωνίας που ζει στην Αθήνα.

Η διαφορετικότητα μίας ομάδας σε συνδυασμό με το χαμηλό οικονομικό της επίπεδο, έχει αποτέλεσμα τον χωρικό διαχωρισμό και σχετίζεται με το βαθμό αφομοίωσής της στην κοινωνία υποδοχής - στην περίπτωση μας την ελληνική - αθηναϊκή. Ως αφομοίωση θεωρείται η ταύτιση των πολιτισμικών συνηθειών και των κοινωνικών και εργασιακών σχέσεων της μειονοτικής ομάδας με την κυρίαρχη. Η παραπάνω διαδικασία έχει να κάνει αφενός με τη συλλογική συμπεριφορά της κυρίαρχης ομάδας και αφετέρου με τη συνεκτικότητα της μειονοτικής ομάδας. Δηλαδή με τη ρατσιστική συμπεριφορά αλλά και τις αντιλήψεις της κυρίαρχης ομάδας και με το βαθμό ομοιογένειας της μειονοτικής. Οι παράγοντες αυτοί καθορίζουν και το βαθμό σύγκρουσης μεταξύ των δύο ομάδων που

⁷¹ Ένγκελς, Φρ., (1945), Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία Α', εκδ. Μπάυρον, Αθήνα, 1974

⁷² Λεοντίδου, Λ. (1989) Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ

χωρικά μεταφράζεται με τον στεγαστικό διαχωρισμό και τη συσπείρωση.⁷³ Όταν οι διακρίσεις ανάμεσα στις δύο ομάδες είναι μικρές ο διαχωρισμός αποτελεί προσωρινό στάδιο μέχρι την αφομοίωση της ομάδας. Αποτελεί δηλαδή σημείο εισόδου παρέχοντας μια βάση από την οποία αφομοιώνονται πολιτισμικά και διασπείρονται χωρικά. Φυσικά, αυτό σχετίζεται με την κινητικότητα στον εργασιακό χώρο και την ανοδική μεταβολή του κοινωνικού και οικονομικού πλαισίου.

Η χωρική απομόνωση μιας μειονοτικής ομάδας συμβαίνει λόγω «εισβολής» της σε περιοχές που κατοικούν μέλη της κυρίαρχης με συνέπεια την αποχώρησή τους. Επομένως η κατανομή των μειονοτήτων στις πόλεις σχετίζεται τη γεωγραφία του οικιστικού αποθέματος που αυτή προσφέρει. Οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες της μειονοτικής ομάδας δικαιολογούν την εισβολή της σε περιοχές που κατοικεί η εργατική τάξη της κυρίαρχης ομάδας. Όμως η εισβολή σε μια τέτοια περιοχή δεν περιορίζεται στο οικιστικό πεδίο αλλά εισβάλλει και στον εργασιακό. Η νέα - χειρότερης μοίρας - εργατική τάξη, αποτελεί το πλεονάζον εργατικό δυναμικό - τον ανταγωνιστή - του οποίου η παρουσία θα συντελέσει στην επιδείνωση των εργασιακών συνθηκών του παλιού εργαζόμενου. Η εισβολή της μειονοτικής ομάδας είναι δηλαδή αυτό που χρειάζεται το καπιταλιστικό σύστημα προκειμένου να καλύψει τις αδυναμίες του.

Η συσπείρωση των μειονοτήτων αποτελούσε από την αρχαιότητα το μόνο μέσο άμυνας στο εχθρικό περιβάλλον με πολλά παραδείγματα. Οι εθνοτικές συνοικίες υπήρχαν κατά το Μεσαίωνα και ήταν απαίτηση της κάθε μειονότητας η προφύλαξή της ακόμα και με τείχη όπως για παράδειγμα οι εβραίοι προκειμένου να προφυλαχθούν από τους φανατικούς χριστιανούς. Η εδραίωση μιας της μειονοτικής ομάδας στο χώρο, είναι αποτέλεσμα της εσωτερικής της συνοχής και του βαθμού συσπείρωσης που εμφανίζει και για τον ίδιο λόγο προβάλλει αντίσταση σε εισβολή άλλων. Η συσπείρωση προκύπτει ως αντίδραση στο αίσθημα απειλής που στρέφει την μειονοτική ομάδα στην εσωτερική συνοχή για να νοιώθει ασφαλής μέσα από τη διατήρηση της κοινωνικής και πολιτισμικής της ταυτότητας. Είναι δηλαδή ένας τρόπος άμυνας απέναντι στο εχθρικό. Το αίσθημα ασφάλειας που προσφέρει η εσωτερική συνοχή σε μια ομάδα είναι βασικός παράγοντας για τη προσπάθεια συντήρησης και αναπαραγωγής της που ενδεχομένως σε άλλες συνθήκες να μην πραγματοποιούνταν με τόση συνέπεια ή και φανατισμό. Γύρω από τα στοιχεία που τη διαφοροποιούν από την κυρίαρχη δημιουργείται ένας ισχυρός πυρήνας προκειμένου που τονωθούν οι ιδιαιτερότητες τους ενώ με την ενδογαμία η ομάδα δεν έχει πληθυσμιακές απώλειες. Στην περίπτωση που η μειονοτική ομάδα αφομοιώνεται στην κυρίαρχη, η διατήρηση της στο χρόνο εξαρτάται από την συνεχή εισροή νέων μελών της μειονοτικής ομάδας. Από μια άλλη οπτική η συσπείρωση μιας ομάδας ενδεχομένως να είναι προϊόν της δυσκολίας να αναπτύξουν σχέσεις με άτομα έξω από αυτήν με συνέπεια την αναγκαστική κοινωνικοποίηση εντός της κοινότητας. Η δυσκολία αυτή ορίζεται σε σχέση με τη πρόσβαση ή όχι σε ευρύτερα κοινωνικά και εργασιακά δίκτυα. Και αυτός τελικά είναι ένας φαύλος κύκλος μέσα στον οποίο αναπαράγονται οι κοινωνικές τάξεις και παραμένουν εντός ορίων. Τα φαινόμενα που προκύπτουν μέσα από αυτό το σύστημα όπως

⁷³ Knox P. & Pinch S. 2009. Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων, Μαλούτας Θ. (Επιμ.). Σαββάλας. Αθήνα.

η φτώχεια, η ανεργία και ο ρατσισμός αποτελούν τμήμα της συνολικής καπιταλιστικής στρατηγικής.⁷⁴

Η παραπάνω διαδικασία πραγματοποιείται με ανάλογο τρόπο σε μικρότερες χωρικές κλίμακες. Οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες που μέσα από αυτές προκύπτει ο διαχωρισμός δεν είναι αποκλειστικό στοιχείο της πόλης απλώς στις πόλεις τέτοια φαινόμενα εντείνονται. Αυτό συμβαίνει γιατί αποτελούν φαινόμενα - όπως αναφέρθηκε - που ευνοούν την καπιταλιστική ανάπτυξη η οποία εμφανίζεται πιο «άγρια» στα αστικά κέντρα. Ο στεγαστικός διαχωρισμός των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, διαμορφώνοντας διαφορετικές συνθήκες διαβίωσης, σχηματίζει θύλακες μέσα στην πόλη προσομοιώνοντας τη ζωή στα χωριά. Η πληθώρα αντικρουόμενων κοινωνικών θεωριών σε σχέση με τη ζωή στην πόλη και τις κοινωνικές της συνέπειες, αναπτύσσεται κατά τον μεσοπόλεμο αρχικά από τη Σχολή του Σικάγο. Η προσέγγιση αφορά στην αποξένωση, την αλλοτρίωση και στην έλλειψη εμπιστοσύνης που χαρακτηρίζει τη ζωή στην πόλη και στον αστικό χώρο που ενισχύει την εικόνα της κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις θεωρούν πως τα παραπάνω συμβαίνουν στα κοινωνικά δίκτυα που αφορούν συνδιαλλαγές με τους «άλλους» ενώ δεν επηρεάζουν τη κλίμακα της γειτονιάς, συνδέοντας την με την έννοια της κοινότητας.

Σχετικά με το αν υφίστανται κοινότητες στις πόλεις και αν η έννοια αυτή ταυτίζεται με την έννοια της γειτονιάς είναι θέμα που έχει προβληματίσει την κοινωνιολογία της πόλης. Η έννοια της γειτονιάς εμπεριέχεται μεν στην έννοια της κοινότητας ωστόσο δεν ταυτίζεται με την κοινωνική διάδραση και συνοχή που χαρακτηρίζει τη κοινότητα. Μέσα από τον προβληματισμό αυτό προέκυψε η ιδέα του «αστικού χωριού» που - σύμφωνα με τον Herbert Gans - εμφανίζει στοιχεία συνεκτικότητας αντίστοιχα με αυτά της ζωής στο χωριό. Τα αστικά χωριά βασίζονται σε ταξικές ή εθνοτικές σχέσεις μεταξύ των κατοίκων που καταλαμβάνουν μια κοινή εδαφική περιοχή και εμφανίζουν ένα αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ τους. Είναι οι ίδιες συνθήκες διαβίωσης που δημιουργούν στους ανθρώπους κοινούς κώδικες συμπεριφοράς μέσα από τη συνείδηση μιας κοινής μοίρας.

Συνήθως ξεκινάει από τα ισχυρά δίκτυα συγγένειας και διευρύνονται μέσα από την απασχόληση και την αναψυχή επιδεικνύοντας αφοσίωση στην περιοχή κατοικίας και τις καθημερινές συνήθειες.⁷⁵ Στη διαμόρφωση συνθηκών κοινότητας βοηθάει πολύ η σταθερότητα, με την έννοια της παραμονής εντός κοινωνικών, εργασιακών, εκπαιδευτικών και οικιστικών ορίων, χαρακτηριστικό της εργατικής τάξης. Η ορατότητα των κοινωνικών ανισοτήτων που αναφέρθηκε και η αίσθηση αμοιβαιότητας μεταξύ των ατόμων μιας κοινότητας βοηθάει επίσης πολύ στην ανάπτυξη και τη συγκράτηση τους «εντός ορίων». Το χωρικό πλαίσιο, με την έννοια του περιορισμένου χώρου που μοιράζονται τα άτομα της κοινότητας και της συνύπαρξής τους σε εργασιακό, εκπαιδευτικό και οικιστικό πλαίσιο αποτελεί επίσης παράγοντα που ενώνει τα μέλη μιας κοινότητας. Το ζήτημα του χώρου όμως μπορεί να λειτουργήσει και αντίστροφα αποτελώντας αφορμή για εντάσεις στο

⁷⁴ Βαΐου, Ντ., Χατζημιχάλης, Κ., Ο χώρος στην αριστερή σκέψη, Εκδ. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Νήσος (2012)

⁷⁵ Knox P. & Pinch S. 2009. Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων, Μαλούτας Θ. (Επιμ.). Σαββάλας. Αθήνα.

εσωτερικό της κοινότητας όταν αυτές έχουν υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα. Η στενότητα χώρου και έλλειψη ιδιωτικότητας προκαλούν πιέσεις που οδηγούν πολλές φορές σε σύγκρουση.

Στην Ελλάδα...

Η έννοια της γειτονιάς – κοινότητας στην Ελλάδα, είναι ταυτισμένη με τις περιοχές που κατοικεί κόσμος με κοινά χαρακτηριστικά και που η διαδικασία εγκατάστασης τους σχετίζεται με ιστορικά γεγονότα και τον τόπο προέλευσης. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Αθήνα για παράδειγμα οδήγησε στη δημιουργία χωρικών ενοτήτων και γειτονιών που ευνόησαν την ανάπτυξη συγκεκριμένων κοινωνικών δικτύων και αποτέλεσαν πόλο έλξης για νέους κατοίκους που στηρίχθηκαν στις σχέσεις αλληλοβοήθειας που αναπτύχθηκαν χάρη στις προσωπικές επαφές και τις αναφορές σε ένα κοινό παρελθόν και, ίσως, σε ένα κοινό πεπρωμένο.⁷⁶ Η διαφορά με την ομάδα που εξετάζεται εδώ είναι η ανάπτυξη σχέσεων έξω από τις περιοχές εγκατάστασης και η κοινωνική και οικονομική άνοδος μεγάλου ποσοστού των κατοίκων. Πάντως οι προσφυγικοί συνοικισμοί εμφάνιζαν σε μεγάλο βαθμό κοινωνική συνοχή αναπτύσσοντας σχέσεις αλληλεγγύης και συσπείρωσης που εμφανίστηκαν ιδιαίτερα στις διαδικασίες κατεδάφισής τους. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια ενός κάτοικου του συνοικισμού Χαροκόπου που ήταν παρόν στη κατεδάφιση του συνοικισμού : *«Όπου και να πάω ο συνοικισμός μ' ακολουθεί. Μ' ακολουθεί σαν σκιά, μ' ακολουθεί σαν σύννεφο. Διαμόρφωσε τη συνείδησή μου, τη σκέψη μου, την ταξική μου έκφραση και θωριά, γιατί ήταν το ίδιο το είναι μου, η ίδια μου η ψυχή!...»*.⁷⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί επίσης η *«μάχη της παράγκας»*, στη Δραπετσώνα το 1960 που συσπείρωσε τους κάτοικους με αίτημα την «αυτοστέγαση για όλους». Η κινητοποίηση ξεκίνησε από το Σύλλογο Προσφύγων Δραπετσώνας μετά από εξαγγελίες για στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων μέσα από την κατασκευή τετραώροφων έως οκταώροφων πολυκατοικιών και μετεγκατάσταση σε άλλες περιοχές. Η κάτοικοι άνηκαν στην εργατική τάξη και είχαν αναπτύξει πολιτικές πεποιθήσεις και συνείδηση που δεν βόλευαν τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις. Κι αυτός ήταν ένας τρόπος διάσπασης που παρά τις κινητοποιήσεις τελικά λειτούργησε με επιτυχία, σε πολλούς προσφυγικούς συνοικισμούς.

Οι πρόσφυγες δημιούργησαν συλλόγους που ανέπτυξαν μεγάλο φιλανθρωπικό και πολιτιστικό έργο πέρα από τα όρια της γειτονιάς και την κοινή καταγωγή⁷⁸. Σε αυτό συνέβαλε οι κοινή εθνοτική ταυτότητα με την χώρα υποδοχής, η κοινή γλώσσα, η θρησκεία κλπ και σταδιακά αφομοιώθηκαν στην κυρίαρχη κοινωνία μέσα από την κινητικότητα στο εργασιακό και εκπαιδευτικό πλαίσιο. Η κρατική πολιτική όσο και αν ευνόησε αρχικά τον διαχωρισμό βοήθησε τελικά στην αφομοίωσή τους με τη μετατροπή του οικοδόμου σε

⁷⁶ Βαΐου Ντ. (2007), «Ανάπτυξη μεθοδολογικών εργαλείων για τη συγκριτική έρευνα της γειτονιάς σε μεγάλες πόλεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης»

⁷⁷ Λιόγκαρης, Β., Συνοικισμός Χαροκόπου, 1996, Σύγχρονη Εποχή

⁷⁸ Βαΐου Ντ. (2007), «Ανάπτυξη μεθοδολογικών εργαλείων για τη συγκριτική έρευνα της γειτονιάς σε μεγάλες πόλεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης»

μικροϊδιοκτήτη μέσα από την βιομηχανία της οικοδομής και τελικά του προλετάριου σε μικροαστό.⁷⁹

Αυτή είναι και η διαφορά με την ομάδα που μελετάμε. Ο μειονοτικός πολίτης δεν κάλυπτε τις προϋποθέσεις για αφομοίωσή συνεπώς δεν φρόντισε για ένταξή του. Μέσα από την μειονοτική πολιτική – επίσημη ή όχι – οι μειονοτικοί από αγρότες, όσοι μεταφέρθηκαν στα αστικά κέντρα προλεταριοποιήθηκαν και παρέμειναν εργατική τάξη. Η μειονότητα παρέμεινε σταθερά στη κατώτερη κατηγορία εργατικού δυναμικού - μέχρι να αντικατασταθεί από τους μετανάστες του '90 όπως έγινε τις προηγούμενες δεκαετίες με την «κάθοδο» της μειονότητας. Οι εσωτερικοί μετανάστες και οι πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί εκεί ως κατώτερο εργατικό δυναμικό έδωσαν τη θέση τους στους μειονοτικούς ενώ οι ίδιοι μικροαστικοποιήθηκαν. Επομένως οι θέσεις εργασίας χαμηλών προσόντων και αποδοχών κατεύθυναν το τόπο και τις συνθήκες κατοίκησης κυρίως στα αστικά κέντρα.

⁷⁹ Σαρηγιάννης Γ., 2008. Η μικροαστική πόλη, τ.26, Διάπλους

Γ.5. Η ιστορία ως καταναλωτικό προϊόν: χωρικός μετασχηματισμός στο Γκάζι

Μέσα από τις κοινωνικές – εθνοτικές - ταξικές διακρίσεις μεταφέρεται ο ρατσισμός σε ολόκληρο το σύστημα κατανομής του χώρου. Οι επιπτώσεις της διάκρισης αυτής, εντείνονται μέσα από πολεοδομικές παρεμβάσεις, με αναπλάσεις περιοχών, τροποποίησης χρήσεων γης, αποκαταστάσεις παλαιών κτισμάτων κλπ. που φέρνουν αύξηση των τιμών γης αποκλείοντας ομάδες χαμηλών εισοδημάτων. Οι αναπλάσεις, εντάσσονται σε ένα συνολικότερο πλαίσιο της αστικής πολιτικής ανάπτυξης, αναδεικνύοντας τον χώρο ως το κεντρικό πεδίο για το κέρδος και την ανάπτυξη μέσω διαδικασιών όπως είναι οι ιδιωτικοποιήσεις, το gentrification, οι νέοι τύποι κατοικίας. Μέσω των παραπάνω διαδικασιών ενισχύεται η άσκηση ελέγχου, εγγράφοντας και στο χώρο τις διάφορες διαιρέσεις, αποκλεισμούς και περιφράξεις που αυτό επιδιώκει.⁸⁰

Από τη δεκαετία του '70 στο κέντρο της Αθήνας ξεκινάνε παρεμβάσεις για την ανάπλαση περιοχών με κυριότερο παράδειγμα τη Πλάκα. Μετά την μεθοδευμένη απαξίωση της, το 1972 αποφασίστηκε η εξυγίανση της περιοχής με τα εργαλεία αυτά και την μετέτρεψε σε τουριστικό προορισμό, κέντρο διασκέδασης και κατοικία υψηλών εισοδημάτων εκδιώχνοντας τους παλιούς κάτοικους. Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να αναφέρουμε την αντίσταση των Αναφιωτών σε αυτή τη διαδικασία. Τα Αναφιώτικα είναι από τις λίγες κοινότητες που τη περίοδο των αναπλάσεων της πόλης αντιστάθηκαν συλλογικά στο να εγκαταλείψουν τη περιοχή τους για την αναβάθμιση του κέντρου της Αθήνας. Τα Αναφιώτικα βέβαια, αποτελούσαν απομακρυσμένο και απομονωμένο σημείο και δεν εμπόδιζαν την περαιτέρω ανάπλαση.

Τη δεκαετία του '90 ξεκινάνε διαδικασίες εξυγίανσης περιοχών στα πλαίσια στρατηγικών επενδύσεων προσανατολισμένα στον πολιτισμό, μέσα από την επανάχρηση εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών κελυφών. Η στρατηγική αυτή εκμεταλλεύεται τον ιστορικό χαρακτήρα της περιοχής και μεταβάλλει την οικονομική, τη χωρική και κοινωνική διάρθρωση της εκάστοτε περιοχής. Αυτή η αγοραία στρατηγική του εξευγενισμού, λειτουργεί εκτοπιστικά στον ιδιωτικό χώρο - κατοικία, εμπόριο, παραγωγή - και ταυτόχρονα καθορίζει τη φυσιογνωμία και περιορίζει δραστικά την αξία χρήσης του δημόσιου χώρου της πόλης και τη δυνατότητα οικειοποίησής του από το σύνολο των κατοίκων της Αθήνας. Η αποσπασματικότητα τέτοιων παρεμβάσεων έχει σαν αποτέλεσμα τη μετατροπή του πολιτισμού σε οικονομικού αγαθό και το διαχωρισμό της πόλης από τους κατοίκους της, διαταράσσοντας την όποια υγιή κοινωνική ισορροπία και συνύπαρξη στα πλαίσια της γειτονιάς.⁸¹ Ένα από τα κελύφη αυτά αφορά στο εργοστάσιο φωταερίου στο Γκάζι το οποίο το 1999 μετατρέπεται σε πολιτιστικό χώρο του δήμου Αθηναίων, την Τεχνόπολη. Η νέα αυτή χρήση του εργοστασίου θα γίνει η αφορμή για τις μετέπειτα διαδικασίες μετασχηματισμού όλης της περιοχής.

⁸⁰ Urban Conflicts (συλ.), 2015, Εργαστήριο - συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη, Θεσσαλονίκη

⁸¹ Πορτάλιου Ε. (2008), «Εξευγενισμός: κοινωνικές και χωρικές ανακατατάξεις στις σύγχρονες πόλεις. Το παράδειγμα της Αθήνας» ΔΙΑΠΛΟΥΣ, τ.28

Η περιοχή μελέτης μετά τα έργα ανάπλασης

Το Γκαζοχώρι, βρίσκεται κοντά στο κέντρο της Αθήνας, συνορεύει με σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους (Κεραμεικός, Αρχαία Αγορά, Ακρόπολη) και οριοθετείται από μεγάλες οδικές αρτηρίες. Το όραμα για την ανάδειξη της ιστορίας και του αρχαιολογικού πλούτου της πόλης ως κυρίαρχο εργαλείο για την πολιτισμική, τουριστική και εν τέλει οικονομική ανάπτυξη του τόπου, δεν συμβάδιζε με την εικόνα της περιοχής του Γκαζοχωρίου. Το οδικό δίκτυο ήταν ανεπαρκές, υπήρχε έλλειψη κοινόχρηστων χώρων και κοινωνικού εξοπλισμού, ασύμβατες χρήσεις, ρύπανση κλπ. Η κομβική θέση της περιοχής, εικόνα υποβάθμισης που είχε διαμορφωθεί επέβαλαν την ανάγκη κρατικής παρέμβασης. Η κοινωνική σύσταση της περιοχής ήταν ακόμα ένας παράγοντας που επέβαλε αφενός κάτι τέτοιο και αφετέρου βοήθησε στην διαδικασία. Οι παρεμβάσεις μέσα από το πολεοδομικό πλαίσιο Στο σημείο αυτό γίνεται μια ιστορική αναδρομή στο πλαίσιο που αφορά στις διαδικασίες αναβάθμισης της περιοχής του Γκαζοχωρίου με αφετηρία τα μέσα της δεκαετίας του '80, που εγκρίνεται το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας (Ν.1515/85) ενώ το 1988 εκπονείται το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της Αθήνας (ΦΕΚ 80/88) που θεσμοθετούνται οι στόχοι και οι κατευθύνσεις της περιοχής. Η περιοχή συμπεριλαμβάνεται στις προς ανάπλαση περιοχές και προωθείται η τόνωση της κατοικίας με μείωση των συντελεστών δόμησης και αναβάθμιση της ποιότητας, αποκατάσταση παλαιών κτιρίων και διαπλάτυνση πεζοδρομίων. Παράλληλα απαγορεύεται η εγκατάσταση νέων χρήσεων συνεργείων ενώ προτείνεται η δημιουργία πολιτιστικού πάρκου για το πρώην εργοστάσιο φωταερίου.

Νωρίτερα ο Ν. 1337/83 επιτρέπει σε περιοχές προς ανάπλαση να καθοριστούν Ζώνες ειδικών κινήτρων ώστε να μπορούν να εφαρμοστούν σε αυτές ειδικά χρηματοδοτικά πολεοδομικά κίνητρα για κτίρια αναψυχής, πολιτιστικών χρήσεων, στάθμευσης κλπ, που είναι αναγκαία στα κέντρα πολεοδομικών ενότητων όπως έχει οριστεί η περιοχή του Κεραμεικού, η οποία περιλαμβάνει και μέρος του Γκαζοχωρίου. Την ίδια περίοδο έχει πραγματοποιηθεί διάνοιξη και διαπλάτυνση της Ιεράς Οδού με απαλλοτριώσεις

ΣΤΟ ΓΚΑΖΙ... ΓΙΝΕΤΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟ

εκατέρωθεν με συνέπεια την σημαντική αύξηση της κυκλοφορίας και την απομόνωσή της περιοχής του Γκαζοχωρίου. Πέρα από την όχληση που δημιουργήθηκε έφερε και χρήσεις σχετικές με τις μεταφορές και τη κυκλοφορία και παραμέρισε την κατοικία. Την ίδια χρονιά με το π.δ. 84/84 οι λειτουργίες αυτές κηρύχτηκαν παράνομες προκειμένου να μην αποτελέσουν εμπόδιο για τα μετέπειτα σχέδια του κράτους που σκόπευε να μεταφέρει «*χρήσεις κεντρικών λειτουργιών για μια δυναμική προέκταση του κέντρου της Αθήνας κατά μήκος της Ιεράς Οδού*».

Παραβλέποντας το νομοθετικό πλαίσιο, δημοτικές πρωτοβουλίες

προτείνουν παρεμβάσεις για την περιοχή οι οποίες κινητοποιούν τους κατοίκους της περιοχής όπως μετατροπή σε παρκινγκ ή/και πολυώροφο κτίριο σύγχρονης τεχνολογίας του προβλεπόμενου από το ΓΠΣ χώρο πρασίνου που βρίσκεται πίσω από το εργοστάσιο φωταερίου. Παρά τις κινητοποιήσεις, μέσα από σειρά τροποποιήσεων ο Δήμος Αθηναίων επιβάλλει την άμεση απαλλοτρίωση ενός μέρους της περιοχής αυτής, με απομάκρυνση της κατοικίας και αναστολή οικοδομικών αδειών για την ανέγερση κτιρίων υπερτοπικής σημασίας προκειμένου η περιοχή να γίνει ελκυστικός πόλος προσέλκυσης κοινού.

Αυτό πράγματι συμβαίνει με την μετατροπή του εργοστασίου φωταερίου σε πολιτιστικό χώρο του δήμου Αθηναίων το 1999. Η περιοχή γίνεται προσβάσιμη σε κόσμο που μέχρι τότε δεν είχε λόγο να επισκεφτεί τη περιοχή. Σιγά σιγά άρχισε να μεταμορφώνεται σε μία από τις πιο ενδιαφέρουσες περιοχές της Αθήνας λειτουργώντας ως πόλος έλξης καλλιτεχνών. Τα χαμηλά ενοίκια των μικρών εργαστηρίων και βιοτεχνιών που έκλειναν, ήταν λόγος εγκατάστασης των καλλιτεχνικών ομάδων που δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή. Σταδιακά άνοιξαν θέατρα, ομάδες χορού, πολιτιστικοί σύλλογοι και ακολούθησαν τα πρώτα μαγαζιά. «*Μιαν καθαρά Ευρωπαϊκή γειτονιά πολλά υποσχόμενη φαίνονταν να ξεπροβάλλει δειλά –δειλά*».⁸²

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 αποτέλεσαν αφορμή για εντατικοποίηση των παρεμβάσεων στο κέντρο της Αθήνας αλλά και στο Γκάζοχωρι ειδικά. Οι αναπλάσεις αν και ήταν αναγκαίες για την πόλη, δεν εντάχθηκαν σ' ένα σχέδιο δημόσιων ρυθμίσεων με αποτέλεσμα να λειτουργήσουν σαν τονωτική ένεση για τις δυνάμεις της αγοράς που κατέλαβαν το ιστορικό κέντρο, και, διαμόρφωσαν τη νέα κοινωνική του σύνθεση⁸³. Η σημαντικότερη παρέμβαση ήταν η Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων (ΕΑΧΑ), που ξεκίνησε

⁸² Αποστολόπουλος, Δ., Από το Γκάζι στο Μπουργκάζι, 2012, περ. Ροζ καφενείο

⁸³ Πορτάλιου Ε. (2008), «Εξευγενισμός: κοινωνικές και χωρικές ανακατατάξεις στις σύγχρονες πόλεις. Το παράδειγμα της Αθήνας» ΔΙΑΠΛΟΥΣ, τ.28

το 1998. Η παρέμβαση αυτή αφορά την οργάνωση μιας διαδρομής η οποία συνδέει ιστορικού και αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος κτίρια, αρχαιολογικούς χώρους, χώρους πρασίνου και χώρους πολιτιστικού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα με στόχο την ανάδειξη και προβολή της Αθήνας και την ένταξή τους στον λειτουργικό ιστό της πόλης⁸⁴. Η διαδρομή αυτή ξεκινώντας από το μουσείο της Ακρόπολης και διασχίζοντας το ιστορικό κέντρο καταλήγει στη Τεχνόπολη. Μέσα από τη διαδρομή αυτή προβάλλεται η πόλη και η ιστορία της και συνεπώς οτιδήποτε εμποδίζει την προσπάθεια αυτή ή οτιδήποτε φέρει αρνητικές μνήμες και δεν ικανοποιεί την εικόνα ευημερίας εξαφανίζεται. Σύμφωνα με διατύπωση της ΕΑΧΑ «όλα γίνονταν [...] για να χτίσουμε τον πολιτισμό του άστεως».

Ένα από αυτά τα στοιχεία που εξαφανίστηκε ήταν η Κορεάτικη Αγορά που βρίσκονταν απέναντι από Τεχνόπολη προκειμένου να δημιουργηθεί η σημερινή πλατεία Κεραμεικού. Η Κορεάτικη Αγορά βρισκόταν στο τέλος του Μεγάλου περιπάτου της πόλης και απαλλοτριώθηκε το 2005 από την ΕΑΧΑ Α.Ε., με κατεδάφιση του συγκροτήματος των παραπηγμάτων (καταστημάτων, παλαιών κατοικιών, αποθηκών κλπ.) και την διαμόρφωση του χώρου σε κοινόχρηστο χώρο πρασίνου.

Μετατροπή της Κορεάτικης Αγοράς σε πάρκο στα πλαίσια της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων

Το 2007 ανοίγει το μετρό – στάση Κεραμεικός, ακριβώς δίπλα από την Τεχνόπολη και συνοδεύεται από ανάπλαση της πλατείας που βρίσκεται ο σταθμός και η πρόσβαση στην περιοχή γίνεται εύκολη από όλο το Λεκανοπέδιο. Η Τεχνόπολη, η απαλλοτριωμένη πλατεία Κεραμεικού και το μετρό, αποτελούν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της περιοχής με όρους ανταγωνιστικότητας, μέσω επενδύσεων σε χώρους εστίασης και κατοικίας. Η πολιτική του Δήμου Αθηναίων στόχευε συστηματικά στην ανάπτυξη γύρω από το παλιό εργοστάσιο και τη νέα πλατεία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αφεθεί αρκετά ανεξέλεγκτη η ιδιωτική πρωτοβουλία, συγκεντρώνοντας μπαράκια, εστιατόρια και καφετέριες, όλα πανομοιότυπα μεταξύ τους, κατά μήκος των στενών δρόμων. Η παραπάνω εξέλιξη της περιοχής έρχεται σε αντίθεση και με τις κατευθύνσεις που είχαν αρχικά το Ρυθμιστικό Σχέδιο και το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο που στόχευαν στη συγκράτηση της κατοικίας στην περιοχή.

⁸⁴ Γκόννη, Κ., Δέφνερ, Α., Η μετατροπή πρώην βιομηχανικών περιοχών του κέντρου σε πολιτιστικές και ψυχαγωγικές περιοχές: Η περίπτωση του Γκαζιού στην Αθήνα. 2011

Γ.6. Κοινωνικοί μετασχηματισμοί στο Γκάζι

Η κοινότητα της μουσουλμανικής μειονότητας

Σχετικά με τα όσα έχουν ειπωθεί παραπάνω έχει γίνει αντιληπτό το πρίσμα μέσα από το οποίο διερευνάται το ζήτημα της μειονότητας. Προκειμένου να εντοπιστούν οι συνέπειες των παραπάνω διαδικασιών, στη μειονοτική ομάδα που μελετάται, αφετηρία θα αποτελέσει η υπόθεση πως τα μέλη της μειονότητας που εγκαταστάθηκαν στο Γκαζοχώρι συγκρότησαν τελικά μία κοινότητα. Μία κοινότητα που παρά τις συγκρουσιακές σχέσεις που έχουν προκύψει ανάμεσα στο εσωτερικό της και αφορά στα ζητήματα ταυτότητας - με τη βοήθεια του ελληνικού κράτους, όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο - η ομάδα αυτή ανέπτυξε σχέσεις αλληλεγγύης, βασισμένη στα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία, τη κοινή θρησκεία, τη κοινή γλώσσα, τη κοινή καταγωγή, τον κοινό «εχθρό» και τελικά τη κοινή μοίρα. Οι δεσμοί αυτοί αποδείχτηκαν ιδιαίτερα ισχυροί στο εσωτερικό ενός γεωγραφικού και κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο κυριαρχούν πολιτισμικές αξίες διαφορετικές από τις δικές της. Η συγκεκριμένη κοινότητα ιδιαίτερα εσωστρεφής δεν ανέπτυξε σχέσεις με τη πόλη συνολικά αλλά μόνο με τις περιοχές που συνορεύει και που κατοικήθηκαν από άλλα μέλη της μειονότητας.

Ο φόβος για τη μετακίνησή τους και η έλλειψη εμπιστοσύνης στο ελληνικό κράτος διακρίνεται μέσα από τη συζήτηση με το Χουσεΐν που αναφέρει την αρνητική αντίδραση «των δικών του» στην απόφασή του να έρθει στην Αθήνα: *«Μην πας.. Θα σε κάνουν χριστιανό εκεί..»*. Παρόλα αυτά, η κάθοδος της μειονότητας στη πρωτεύουσα, συνοδεύονταν με την ελπίδα των ανθρώπων για ενσωμάτωση. Διστακτικά μεν αλλά το θέλανε. *«Οπότε λες, κάτσε θα μπω και εγώ, αλλά να δούμε πρώτα τι ρόλο θα βάρανε...»* αναφέρει κάτοικος σχετικά με τις προθέσεις του όταν κατέβηκε. Εγκαταστάθηκαν αρχικά στο «φρούριο» προκειμένου να εντοπίσουν το σημείο εκκίνησης της νέας ζωής, δεν έφυγαν ποτέ και μάλλον το μετανιώνουν όπως προκύπτει από τον απολογισμό κάποιου άλλου. *«Η κοινωνία μας είναι κλειστή, είμαστε όλοι πολύ κοντά.. Αν μέναμε και ο καθένας και σε άλλο μέρος, ίσως τα πράγματα να ήταν καλύτερα γιατί δεν θα παρέσυρε ο ένας τον άλλον»*.⁸⁵ Τα κοινωνικά δίκτυα που διατηρήθηκαν ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τον τόπο καταγωγής τους αφενός λόγω των οικογενειακών δεσμών και αφετέρου λόγω του ότι η Θράκη αποτελεί το μόνο θρησκευτικό και διοικητικό κέντρο της μειονότητας.

Μέσα στους στόχους του θεσμικού πλαισίου που αναφέρθηκε γίνονται αναφορές σχετικές με την *«εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων μέσα από την κατανομή του κοινωνικού εξοπλισμού και ανακατανομή των χρήσεων προς όφελος κυρίως των υποβαθμισμένων δυτικών περιοχών»*. Παράλληλα ως στόχος αναφέρεται η βελτίωση του περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής των κατοίκων της πόλης. Η μειονότητα προφανώς δεν συμπεριλαμβάνεται σε αυτούς και μάλλον ο εκτοπισμός της από τη περιοχή αποτελεί παράγοντα για την βελτίωση της ζωής των υπολοίπων.

⁸⁵ Αβραμοπούλου, Ε., Καρακατσάνη, Λ., Διαδρομές Ταυτότητας, Περιοδικό Θέσεις, τ. 79, 2002

Σύλλογος κατοίκων...

Τη δεκαετία του '90 ιδρύεται στην περιοχή ο σύλλογος «Μέγας Αλέξανδρος» προκειμένου να κινητοποιηθούν οι κάτοικοι συλλογικά για να υπερασπιστούν τις ιδιοκτησίες τους και τα δικαιώματά τους που θίγονται από τις απαλλοτριώσεις στην περιοχή. Παράλληλα θέτουν το ζήτημα των μουσουλμάνων που «έχουν κατακλύσει τη περιοχή και έχουν επιφέρει την υποβάθμισή της και την εκδίωξη των παλιών κατοίκων». Το γεγονός πως ήταν ανεπιθύμητοι στην περιοχή έχει εκδηλωθεί και νωρίτερα, μέσα από πιέσεις που τους ασκήθηκαν τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στην περιοχή με μηνύσεις σε καφενεία που είχαν ανοίξει μειονοτικοί στην περιοχή και πάγωμα

επιδομάτων. Στη φάση αυτή έγιναν και ακραίες φασιστικές επιθέσεις σε βάρος τους με πυροβολήσεις σπιτιών, ακόμα και πυροβολισμούς. Θυμίζει το πογκρόμ της Κομοτηνή, σε μικρότερη κλίμακα αλλά με σκληρότερους όρους. Στις επιθέσεις αυτές η μειονότητα απάντησε με τη δημιουργία του συλλόγου «Αλληλεγγύη», κίνηση που χαρακτηρίζει τέτοιου είδους γειτονιές για λόγους συσπειρώσεως και άμυνας. Ενδιαφέρον έχει η επιλογή των ονομάτων των δύο αντικρουόμενων συλλόγων – Μέγας Αλέξανδρος vs Αλληλεγγύη...

Στις αρχές της δεκαετίας του '90 ο σύλλογος Αλληλεγγύη διασπάται σε πέντε συλλόγους. Αυτό θεωρήθηκε - εκ των υστέρων - προσπάθεια ελέγχου και χειραγώγησης της μειονότητας μιας και βρέθηκαν μέλη των νέων συλλόγων να χρηματίζονται. Από διάσπαρτες πληροφορίες - που επιβεβαιώνονται μόνο από προφορικές μαρτυρίες - οι διαδικασίες διάσπασης της μειονότητας του Γκαζοχωρίου, μεθοδεύτηκε από επιχειρηματία που ασκούσε γενικότερα επιρροή στη μειονότητα (ιδρυτής της ΕΠΑΘ -βλ. 2^ο κεφ, χρηματοδότησε το λεξικό των Πομάκων, κλπ) θίγοντας το ζήτημα της ταυτότητας. Ήταν ο τρόπος η μειονότητα να μην είναι συσπειρωμένη. Γιατί είναι γνωστό πως «η ένωση των σκλάβων είναι η αρχή της λύτρωσης από τη σκλαβιά. Όταν οι σκλάβοι ενώνονται, η αυλή του Φαραώ κάτι παθαίνει και δεν μπορεί να κρατήσει τους σκλάβους στη σκλαβιά. Γι' αυτό πρέπει να μείνουμε ενωμένοι. Πρέπει να διατηρήσουμε την ενότητά μας. Όταν ο Φαραώ ήθελε να παρατείνει την περίοδο της σκλαβιάς στην Αίγυπτο χρησιμοποιούσε ένα αγαπημένο του τέχνασμα. Διατηρούσε τους σκλάβους σε σύγκρουση μεταξύ τους» Martin Luther King.⁸⁶

⁸⁶ Ομιλία του Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, 3.4.1968

Αν συνδυάσουμε αυτές τις πληροφορίες με τις κρατικές παροχές του '80 συμπεριλαμβανομένης και της προσφοράς κατοικίας για τη μειονότητα στην περιοχή φεύγει η σκέψη από το πεδίο της συνωμοσιολογίας και κατευθύνεται στην οργανωμένη στρατηγική που πατάει στην κερδοσκοπία και την εκμετάλλευση. Η εγκατάσταση των μειονοτικών στο Γκάζι γινότανε την στιγμή που το εργοστάσιο έκλεινε και δύο χρόνια μετά η περιοχή συμπεριλήφθηκε στις προς ανάπτυξη περιοχές και αποφασίστηκε η δημιουργία πολιτιστικού κέντρου στο Γκάζι. Η υποβάθμιση της περιοχής μέσα από την εγκατάσταση της μειονότητας θα έριχνε τις τιμές προκειμένου να παραχθεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερη υπεραξία αργότερα.

Τα έργα ανάπτυξης εκτός από τις οικονομικές μεταβολές που προκαλούν με αύξηση των τιμών αγοράς κατοικίας συντελούν στην κοινωνική πόλωση. Η αύξηση των ενοικίων αναγκάζει τους οικονομικά ασθενέστερους να εγκαταλείψουν την περιοχή λόγω αδυναμίας πληρωμής ενώ παρατηρείται και η τάση των ιδιοκτητών που ανήκουν πια στη μεσαία τάξη να επιστρέψουν στις περιοχές που κάποτε άφησαν λόγω υποβάθμισης της περιοχής. Επίσης η επιλεκτική πώληση των κατοικιών είναι συχνό φαινόμενο με τους ιδιοκτήτες να προτιμούν η περιουσία τους να μην πωληθεί σε άτομα κατώτερης οικονομικής θέσης από αυτούς ακόμα και όταν υπάρχει αυτή η δυνατότητα. Στη περίπτωση αυτή, η ιδιωτική πρωτοβουλία διαμορφώνει την κοινωνική σύσταση μιας περιοχής. Έτσι έγινε και στο Γκαζοχώρι. *«Δεν πήραμε από κει πέρα σπίτι γιατί έγινε τόσο γρήγορα, έγινε πολύ γρήγορα και ξυπνήσαμε οι ενοικιαστές και όταν θέλαμε να κάνουμε ανανέωση το συμβόλαιο σου λέγανε δεν το ανανεώνω γιατί σκέφτομαι να το πουλήσω... πούλα το σε μένα... όχι δεν μπορείς εσύ... δεν μπορείς εσύ να το πάρεις, είναι πολλά τα λεφτά...»*μειονοτικός κάτοικος περιοχής.

Οι συνέπειες της ανάπτυξης στη μουσουλμανική μειονότητα Νέες χρήσεις

Η μετατροπή του πρώην εργοστασίου σε πολιτιστικό κέντρο το έκανε ξανά τοπόσημο και άρχισε να προσελκύει κόσμο από άλλες περιοχές του κέντρου. Όπως αναφέρθηκε οι πρώτοι επισκέπτες της περιοχής ήταν καλλιτέχνες που χρησιμοποίησαν εγκαταλειμμένα βιοτεχνικά κελύφη ως εργαστήρια. Εκτός από τα χαμηλά ενοίκια, βοήθησε και η μετεγκατάσταση της σχολής Καλών Τεχνών που είχε προηγηθεί το 1995 στην οδό Πειραιώς στο πρώην εργοστάσιο Αγγλοελληνικής Εριουργίας, το "Σικιαρίδειο. Η νέα αυτή χρήση σε συνδυασμό με κάποια καταστήματα άλλαξαν τελείως τη φυσιογνωμία της περιοχής που σταδιακά έγινε προορισμός για εναλλακτικές εξόδους στην πόλη. Η μειονότητα δέχτηκε θετικά την αλλαγή γιατί με ένα τρόπο συμμετείχε στη κοινωνική ζωή της πόλης. Σταδιακά στην περιοχή άρχισαν να πληθαίνουν τα καταστήματα και να γίνεται πόλος έλξης για κόσμο από όλο το Λεκανοπέδιο κυρίως της ομοφυλοφιλικής κοινότητας. Για το συγκεκριμένο κοινό η περιοχή αποτέλεσε ένα ασφαλές πλαίσιο ελεύθερης έκφρασης, σε μια χώρα που δεν είναι ακόμα εξοικειωμένη με τη διαφορετικότητα και την ανοχή στον κοινωνικό ρατσισμό. Έτσι *«μιαν καθαρά Ευρωπαϊκή γειτονιά πολλά υποσχόμενη*

φαίνονταν να ξεπροβάλει δειλά –δειλά»⁸⁷. Οι μουσουλμανική μειονότητα ως το εξωτικό στοιχείο της περιοχής, ο κόσμος της τέχνης, η ομοφυλοφιλική κοινότητα παράλληλα με τα πολιτιστικά κτίρια που παίρνουν τη θέση των παλιών εργοστασίων, μετατρέπουν τη περιοχή στο νέο εναλλακτικό νυχτερινό κέντρο της πόλης. Η περιοχή σε λίγα χρόνια έχει κατακλυστεί από καφετέριες και νυχτερινά μαγαζιά για μαζική κατανάλωση.

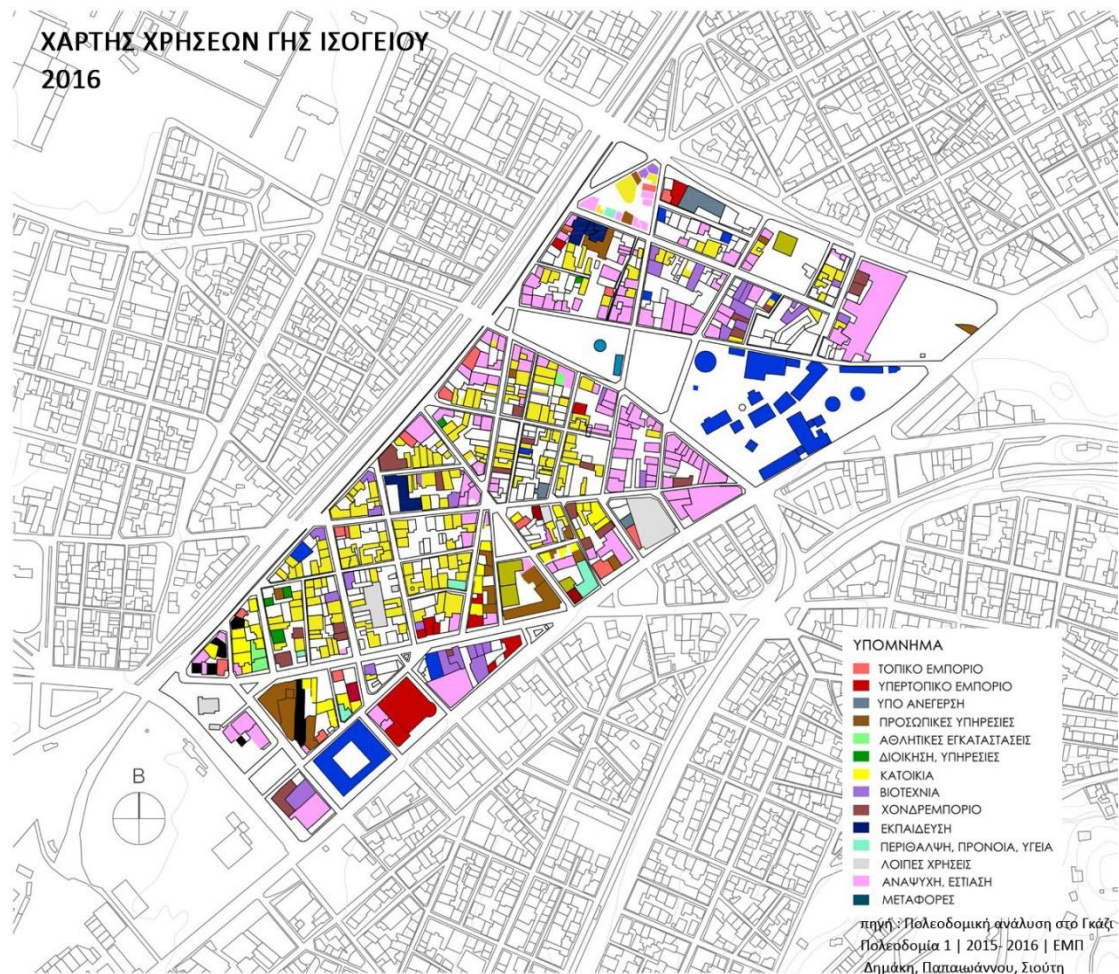
«Κάποτε που ήταν λίγα τα μαγαζιά, αυτοί που είχαν λίγα και έβγαίνες και έκανες παράπονα και σου έλεγε την επόμενη μέρα έλα να σου κάνω και το τραπέζι... για να σε καλοπιιάσει.. τώρα που γίνανε πολλά τα μαγαζιά το πολύ-πολύ να σε απειλήσουνε τώρα...».

Οι δρόμοι που εφάπτονται στη πλατεία - Βουτάδων και Περσεφώνης –και που σε λίγα χρόνια αργότερα θα ανοίξει ο σταθμός του μετρό είναι το κέντρο της ανεξέλεγκτης ανάπτυξης ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων που απλώνεται στα γύρω στενά και οδηγεί στην εμπορευματοποίηση της περιοχής. Το κέντρο αυτό όμως, αποτελούσε τον πυρήνα της καθημερινής ζωή των κατοίκων. *«Το μετρό ήρθε κάτω από το παρκάκι με τις κούνιες και τις μπασκέτες του Κυρ-Φάνη»* όπως αναφέρει πρώην κάτοικος αλλά και τον πυρήνα κατοίκησης *«συνεργεία και χαμηλόσπιτα, όσοσλος ο βοτανικός που είναι η πλατεία στο μετρό... Ο πολύς πληθυσμός ήταν στην Βουτάδων. Είχε ένα μεγάλο σπίτι ας πούμε με αυλή που ήταν 30 οικογένειες μέσα...»*, κάτοικος περιοχής. Εννοείται πως οι μπασκέτες, το παρκάκι ξηλώθηκαν και οι κάτοικοι έφυγαν ανίκανοι να πληρώσουν τα ενοίκια που είχαν κατακόρυφα αυξηθεί. Ένα μικρό ποσοστό από τη μειονότητα κατοικούν σε ιδιόκτητα σπίτια τα οποία αγόρασαν με δάνεια ή τους παραχωρήθηκαν τη δεκαετία του '80, όταν η αξίες ήταν ιδιαίτερα χαμηλές λόγω υποβάθμισης. Το ιδιαίτερο στοιχείο εδώ είναι ότι οι ίδιοι προτιμούν να μένουν σε αυτά, από το να τα πουλήσουν ή να τα νοικιάσουν παρά τη δύσκολη οικονομική τους κατάσταση. Πολλοί εγκαταλείπουν την περιοχή και μετακινούνται δυτικότερα, όχι πολύ μακριά, κάτω από τις γραμμές του τρένου, στο Βοτανικό. Αλλά εκεί *«λίγο δύσκολο να βρεις κάποιο σπίτι ...τώρα πια δεν έχει, τότε είχε πολλά.. τώρα έχει γεμίσει πακιστανούς, αλβανοί, από δω και από κει... αν δεν πας σε πολυκατοικία δεν βρίσκεις σπίτι...»* μειονοτικός κάτοικος.

Μείξη χρήσεων στην οδό Ιεροφάντων πηγή : προσωπικό αρχείο

⁸⁷ Δημήτρης Αποστολόπουλος, Από το Γκάζι στο Μπουργκάζι, 2012, περ. Ροζ καφενείο

Νέοι κάτοικοι

Τα εγκαταλειμμένα κτίρια της περιοχής είναι αρκετά, ενώ πολλά από αυτά έχουν κριθεί διατηρητέα από το ΥΠΠΟ και το κόστος αναπαλαίωσης αυξάνεται πολύ. Αυτό όμως εξασφαλίζει την διατήρηση του χαμηλού ύψους στην περιοχή κάτι που έκανε το Γκάζι να διαφέρει πολύ από την πολυκατοικιοποιημένη και ομοιογενή πόλη. Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με τη κεντρική θέση της περιοχής την μετέτρεψαν σε νέο προορισμό προσφέροντας εκτός από διασκέδαση και τέχνη ένα νέο τρόπο κατοίκησης.

Οι νέοι κάτοικοι δεν είναι οι μεσοαστοί ή νεόπλουτοι ιδιοκτήτες που εκδιώχτηκαν από τους μουσουλμάνους πριν 20 χρόνια. Αυτοί έχουν πουλήσει τις ιδιοκτησίες τους σε κατασκευαστικές εταιρείες που τώρα χρησιμοποιούν για επενδυτικές ενέργειες κατασκευάζοντας τα lofts. Τα νέα κτίρια κατοικίας είναι πολυτελείς κατασκευές διαφοροποιημένες μέσω του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού που εκτός από το design περιλαμβάνει και εσωτερικές ποιότητες που δεν βρίσκει κανείς στις πολυκατοικίες του κέντρου. Διαμερίσματα με ενιαίους χώρους, διώροφα ύψη, πατάρια και μεγάλες γυάλινες όψεις. Η χαμηλή δόμηση της περιοχής επιτρέπει την αβίαστη θέα. Οι κατοικίες αυτές δεν απευθύνονται σε οικογένειες αλλά σε εργένηδες ή νέα ζευγάρια. Οι νέοι κάτοικοι δεν

ενσωματώνονται στη γειτονιά, περιορίζονται στον ιδιωτικό τους χώρο, παρακολουθώντας από ψηλά τη περιοχή που λειτουργεί τελικά σαν σκηνικό. Το ύψος των νέων κτιρίων επιτρέπει και την οπτική επαφή με τις εσωτερικές αυλές των χαμηλότερων κατοικιών κάτι το οποίο μπορεί να θεωρηθεί εισβολή των νέων κάτοικων στην ιδιωτικότητα των υφιστάμενων ενώ κατά τα άλλα οι σχέσεις μεταξύ των δύο ομάδων είναι ανύπαρκτες. *«Καλύτερα επαφή έχουμε εκεί που είμαστε χαμηλά σπίτια παρά σε μια πολυκατοικία που μένεις και δεν ξέρεις απέναντι ποιος είναι...» κάτοικος της μειονότητας.*

Κατοικία τύπου loft στο Γκάζι με θέα την αυλή του 87^{ου} διαπολιτισμικού σχολείου

Κοινό σημείο των δύο ομάδων κατοίκων (παλιών και νέων) αποτελεί η δυσφορία τους από την όχληση των νυχτερινών μαγαζιών εστίασης και αναψυχής που έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή. Δεν τους αφορούν και σπάνια τα επισκέπτονται ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια που έχει εμπορευματοποιηθεί η διασκέδαση καταλήγοντας τα περισσότερα από αυτά σε μπουζουξίδικα. Η ηχορύπανση που κρατάει μέχρι τις πρωινές ώρες, η κυκλοφοριακή φόρτιση και η πληθώρα κόσμου που συγκεντρώνει η περιοχή, την κάνει ακατάλληλη για κατοικία που ήταν ο στόχος μέσα από το θεσμικό πλαίσιο για τη περιοχή. *«Καλά, εκεί πέρα που μένω εγώ ... το μόνο σπίτι που έχει μείνει είναι το δικό μου, όλα τα άλλα γύρω είναι μαγαζιά.. Η βραδινή έξοδος για τον κόσμο είναι πολύ ωραία αλλά εγώ δεν μπορώ να κοιμηθώ όλο το βράδυ. Μέχρι τις εφτά η ώρα σπάνε μπουκάλια μπροστά στην πόρτα μου... Αλλά για φαντάσου τώρα να είσαι κουρασμένος να είσαι ηλικιωμένος και να γυρίζεις και να έχεις δουλειά το πρωί... υποχρεωτικά θα φύγεις...».*

Την ίδια αντίδραση έχουν και οι ιδιοκτήτες των συνεργείων, σιδηρουργείων και άλλων μεταποιητικών δραστηριοτήτων που λειτουργούν ακόμα στην περιοχή. Η χρήση αυτή δεν είναι απαραίτητα ασύμβατη με αυτή των κέντρων διασκέδασης γιατί ουσιαστικά λειτουργούν εντελώς διαφορετικές ώρες της ημέρας. Όμως η αύξηση της κυκλοφορίας στους στενούς δρόμους της περιοχής, δυσκολεύει τη δουλειά τους η οποία κατά βάση σχετίζεται με τις μεταφορές και σε συνδυασμό με την αύξηση των ενοικίων, τους αναγκάζουν να εγκαταλείψουν την περιοχή ή να κλείσουν. Αυτό επηρεάζει τα άτομα της μειονότητας που απασχολούνται στον κλάδο αυτό καθώς η εργασιακή τους κινητικότητα είναι δύσκολη. Ο μετασχηματισμός της περιοχής σε συνδυασμό με τη κρίση και με την ανυπαρξία οικοδομικής δραστηριότητας έχει επηρεάσει πολύ την απασχόληση των μελών της μειονότητας με αποτέλεσμα το μεγάλο ποσοστό ανεργίας. Σε αυτό έχει βοηθήσει και η αυξημένη εισροή μεταναστών που υπήρξε τις προηγούμενες δεκαετίες, οι οποίοι τους ανταγωνίζονται στη μαύρη εργασία και γενικότερα σε χαμηλής ειδίκευσης και επισφαλείς εργασίες που είχαν κυρίως πρόσβαση τα προηγούμενα χρόνια. Έτσι η απασχόλησή τους περιορίζεται στην ευκαιριακή, κακοπληρωμένη, ανασφάλιστη εργασία, (μεταφορές, επισκευές στα μαγαζιά, καθαριότητα) που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Μικρό ποσοστό νέων έχει εργαστεί στις καφετέριες της περιοχής, γεγονός το οποίο θεωρείται επιτυχία για κάποιον μειονοτικό. Το μεγαλύτερο ποσοστό απασχολείται σε εποχιακές αγροτικές δουλειές που συνήθως βρίσκουν στη Θράκη και πολλές φορές οι μετακινήσεις αυτές καταλήγουν στην οριστική εγκατάστασή τους στη Θράκη. Εκεί τελικά επιστρέφουν και όσα άτομα από τη μειονότητα πήραν σύνταξη από το δημόσιο που αποτελούσαν και το περισσότερο ενσωματωμένο τμήμα της μειονότητας, στις συνθήκες και τον τρόπο ζωής στην Αθήνα.

Η απασχόληση μέσα από την οποία βιοπορίζεται το μεγάλο ποσοστό ανέργων από τη μειονότητα, είναι το επάγγελμα του ρακοσυλλέκτη παρακάμπτοντας έτσι την ελεγχόμενη από τη κυρίαρχη τάξη αγορά εργασίας. Αντικατέστησαν το «Σωματείο Ρακοσυλλεκτών ο Κλεάνθης» που απασχολούσε τις εξαθλιωμένες μάζες που κατοικούν στις δυτικές συνοικίες τη δεκαετία του '60 που *«αφορούσε τους νέους εποίκους των μεγαλουπόλεων, της εσωτερικής προσφυγιάς και μάλιστα των πιο εξαθλιωμένων τμημάτων της που εγγίζουν τα όρια του lubenproletariat»*.⁸⁸ Επίσημα αυτό ξεκίνησε το 1992 με την ίδρυση του συλλόγου ρακοσυλλεκτών «ο Ερμής» από μέλη της μειονότητας.

Η εργασία αυτή ήταν αρκετή για να συντηρεί μια οικογένεια όσο λειτουργούσε στην πλατεία Κεραμεικού, στο χώρο της παλιάς Κορεάτικης Αγοράς που απαλλοτριώθηκε. Το 2004, με αφορμή τους Ολυμπιακούς Αγώνες, αναγκάστηκαν να φύγουν, γιατί το σημείο αυτό αποτελούσε τμήμα του Μεγάλου τουριστικού Περιπάτου της πόλης, ένα πρόγραμμα που στόχο έχει την τελειοποίηση της βιτρίνας της πόλης, ενταγμένο στα πλαίσια της παγκόσμιας ανταγωνιστικής στρατηγικής των πόλεων. Ο αρχαιολογικός χώρος, οι τουρίστες, η ανάπτυξη, η εικόνα της πόλης και οι κάτοικοι των γειτονικών περιοχών αποτέλεσαν μοχλό πίεσης για τον εκτοπισμό τους. Η μεταφορά του Κυριακάτικου παζαριού

⁸⁸ Σαρηγιάννης Γ., Αστικοποίηση και λογοτεχνία: Η προσέγγιση της αστικοποίησης μέσα απ' τη λογοτεχνική βιβλιογραφία

των ρακοσυλλεκτών από τον «παράδεισο» -όπως αναφέρουν τη πλατεία Κεραμεικού - σε άλλη περιοχή, στον Ελαιώνα, έχει δυσκολέψει πολύ την επιβίωση του παζαριού αλλά και των ίδιων. *«Ξέρεις τι είναι να έχεις ένα γωνιακό μαγαζί, ένα σουβλατζίδικο και να πουλάς δέκα χιλιάδες πίτες την ημέρα και ξαφνικά να σε βάζουνε κάπου αλλού στην άκρη, στην ΑΚΡΗ... είμαστε στην άκρη έτσι;» ρακοσυλλέκτης.* Ταυτόχρονα η οικονομική κρίση ώθησε πολλούς στο επάγγελμα αυτό και πλέον έχουν προστεθεί Ρομά -χωρίς να είναι μέλη του σωματίου - Αφγανοί, Πακιστανοί, Σύριοι αλλά και Έλληνες.

Η δουλειά του Ρακοσυλλέκτη

Οι γυναίκες που ανήκουν στη μειονότητα κυρίως ασχολούνται με τις δουλειές του σπιτιού και με το μεγάλωμα των παιδιών. Τις Κυριακές συμμετέχουν στο παζάρι μαζί με τα παιδιά το οποίο αποτελεί και έναν τρόπο κοινωνικοποίησης. Γενικά παρουσιάζουν μεγάλα ποσοστά ανεργίας ενώ η μόνη εργασιακή απασχόληση είναι η καθαριότητα καταστημάτων της περιοχής. Οι συνθήκες διαβίωσης των μειονοτικών γυναικών στην περιοχή, ο έντονος διαχωρισμός των φύλων και η έλλειψη ενδιαφερόντων προκαλεί στις γυναίκες της περιοχής καταθλιπτικές τάσεις⁸⁹. Οι γυναίκες φαίνεται να είναι η περισσότερο επηρεασμένη ομάδα από τις αλλαγές στην περιοχή, εφόσον η καταπίεση που βιώνει λόγω των θρησκευτικών πεποιθήσεων της μειονότητας την έχουν απομονώσει περισσότερο στον ιδιωτικό χώρο. Ο δρόμος λειτουργούσε ως προέκταση του σπιτιού και της αυλής ενώ πλέον είναι κατειλημμένος από αυτοκίνητα και περαστικούς. Τα τελευταία χρόνια οι γυναίκες αλλά και τα παιδιά, περνάνε δημιουργικό χρόνο στην ΜΚΟ «Δρόμοι Ζωής» που ξεκίνησε τη λειτουργία της το 1992. Η συγκεκριμένη οργάνωση έχει εστιάσει και στην ενισχυτική διδασκαλία λόγω της δυσκολίας των μαθητών να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις του σχολείου.

⁸⁹ Ελληνικό Κέντρο Διαπολιτισμικής Ψυχιατρικής περίθαλψης με θέμα "Κοινωνικά Χαρακτηριστικά των Μουσουλμάνων των Περιοχών Βοτανικού – Γκάζι - Κεραμικού" 1993.

Η ανεπαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας από τα μέλη της μειονότητας δημιουργεί πρόβλημα στην επικοινωνία και στην ανάπτυξη σχέσεων και δεσμών με άτομα έξω από αυτήν. Η κοινή γλώσσα αποτελεί το βασικό μέσο πρόσβασης στον τομέα της εκπαίδευσης και της απασχόλησης δημιουργώντας έτσι εσωστρέφεια και δυσκολία στην ενσωμάτωσης της μειονότητας. Ο έντονος αναλφαβητισμός, η σχολική διαρροή, η παιδική εργασία αποτελούν τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η μειονότητα και που αναπαράγουν τον αποκλεισμό τους.

Η ελληνική πολιτική απέναντι στη μουσουλμανική κοινότητα του Γκαζιού χαρακτηρίστηκε από ένα χρονικό χάσμα ανάμεσα στην περίοδο των προσλήψεων τη δεκαετία του '80 και την μετατροπή το 1996 του 87ου δημοτικού σχολείου της περιοχής σε "σχολείο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης" και την ένταξή του το 1997 σε τριετές πιλοτικό

Εικαστικό έργο από τα παιδιά του 87^{ου} διαπολιτισμικού σχολείου για την ελληνική επανάσταση...

πρόγραμμα του πανεπιστημίου Αθηνών μέσω του οποίου προσφέρθηκαν μια σειρά από παροχές όπως σίτιση, ολοήμερη διδασκαλία και μελέτη. Η εγγύτητα με το μητροπολιτικό κέντρο αποφάσεων έδειξε εδώ μια μεγαλύτερη ευχέρεια δράσης της πολιτικής βούλησης για αλλαγές στην αντιμετώπιση των μειονοτικών πληθυσμών, σε αντίθεση με τις δυσκολίες που αντιμετώπισε το ίδιο πρόγραμμα στη Δ. Θράκη. Παρά ταύτα, τα αιτήματα αφενός για κάποια διευθέτηση των χώρων θρησκευτικής λατρείας και οι κινήσεις και προτάσεις για ένταξη και της τουρκικής γλώσσας στο πρόγραμμα σπουδών δεν έχουν ευδοκιμήσει.

Ο χαρακτηρισμός του 87ου δημοτικού σχολείου σε 'διαπολιτισμικό', ήταν μία προσπάθεια να βοηθήσει τις σχέσεις μεταξύ των κατοίκων της περιοχής και των μουσουλμάνων αλλά δεν ήταν ενταγμένη σε ένα γενικότερο πλαίσιο κοινωνικής ένταξης του συνόλου της μειονότητας. Όπως υποστήριξε κάποιος από τους κατοίκους *«σχεδόν κανένας δεν πηγαίνει τα παιδιά του στο σχολείο*

της περιοχής γιατί τα μαθήματα είναι προσαρμοσμένα για να διευκολύνουν τα παιδιά των μουσουλμάνων, άρα είναι χαμηλότερου επιπέδου». Στο διαπολιτισμικό εκτός από τα παιδιά της μειονότητας υπάρχει πολύ μεγάλο ποσοστό αλλοδαπών μαθητών που δεν γνωρίζουν καθόλου την ελληνική γλώσσα. Η ύπαρξη ανισοτήτων στην εκπαίδευση συνδέεται με τις προϋπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες, τις οποίες η εκπαίδευση λόγω του

ρόλου της στις σύγχρονες κοινωνίες και της συμβολικής της δύναμης τις αναπαράγει και τις νομιμοποιεί⁹⁰.

Τα αποτελέσματα επομένως δεν ήταν ικανοποιητικά. Τα παιδιά τελειώνουν με δυσκολία το δημοτικό και όσα από αυτά τα καταφέρουν σπάνια συνεχίζουν στο γυμνάσιο. Το δημοτικό εξάλλου προσφέρει χρόνο και χώρο για παιχνίδι και συναναστροφή με άλλα παιδιά κάτι που δεν συνηθίζεται πλέον στη καθημερινότητα τους λόγω έλλειψης χώρου για παιχνίδι. Η εκπαιδευτική ανέλιξη των μαθητών έχει προεκτάσεις που αγγίζουν το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο της μειονότητας. Το φράγμα για τη συνέχιση του σχολείου σχετίζεται με τις αξίες που έχουν τα παιδιά για τη ζωή. Τα αγόρια πρέπει να δουλέψουν και τα κορίτσια να παντρευτούν. Αν οι γονείς το επιτρέψουν, η επιλογή του σχολείου είναι απόφαση που καθορίζει με έναν τρόπο την αποδοχή ή όχι αυτών των αξιών. Αν συνεχίσει κάποιος το σχολείο διαφοροποιείται αυτόματα από την υπόλοιπη ομάδα ενώ η ενσωμάτωση σε μια άλλη δεν είναι ποτέ σίγουρη.. Αυτή η ανασφάλεια αναπαράγει την σχολική διαρροή και διαδοχικά αναπαράγεται ο κοινωνικός, εργασιακός, στεγαστικός διαχωρισμός.

Η Αισέ – από τα λίγα παιδιά που τους επέτρεψαν οι γονείς της να συνεχίσει το σχολείο - επέλεξε να δουλέψει και να φτιάξει τη προίκα της όπως έχουν τα άλλα κορίτσια..

Απολογισμός

Τριάντα περίπου χρόνια μετά την εγκατάστασή τους στην περιοχή - υπάρχει μεγάλο ποσοστό της μειονότητας που δεν μιλάει καλά ή και καθόλου την ελληνική γλώσσα η οποία

90. Μπέλλα, Μ. Σχολείο και πολιτισμός: οι απόψεις και προτάσεις του Pierre Bourdieu, στο <http://criticeduc.blogspot.gr/2013/02/pierre-bourdieu.html>

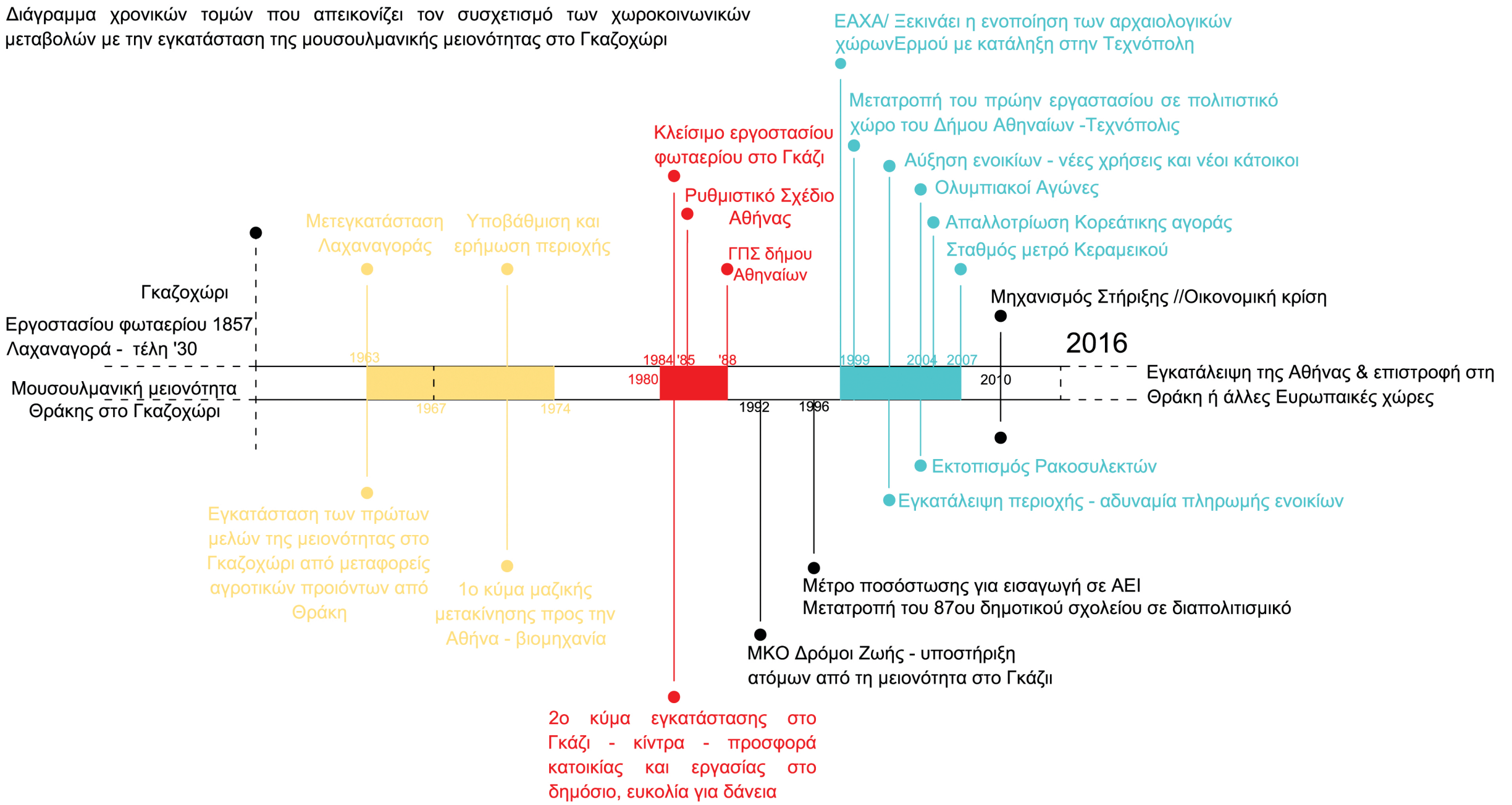
αποτελεί βασικό δείγμα ένταξης ή όχι σε μια κοινωνία. Το κράτος υιοθετεί χρόνια μια σειρά μέτρων, που συνεπάγονται την άμεση άσκηση εξουσιαστικού ελέγχου πάνω στη μειονότητα. Είναι προφανής η πολιτική για τον αποκλεισμό της μειονότητας από την ελληνική κοινωνία, μέσα από το παράδειγμα της μειονότητας στο Γκάζι. Το τμήμα που τελικά εγκατέλειψε τη Θράκη είχε την χειρότερη δυνατή εξέλιξη σε σχέση με την κοινωνική ανέλιξη και τον βαθμό ένταξης της στην ελληνική κοινωνία. Μετά από τόσα χρόνια δεν έχουν χώρο λατρείας, χώρο ταφής, δεν έχουν σχολεία και χώρους πολιτιστικών εκδηλώσεων. Και κυρίως δεν έχουν δουλειά. Η σχέση επομένως με τη Θράκη παρέμεινε στενή και η ανάπτυξη κοινωνικών δικτύων περιορίστηκε εκεί. Η θωράκιση της μειονότητας και η επιθυμία της πλέον να παραμείνει εντός ορίων είναι προφανής συνέπεια. Πλέον βλέπουν ξεκάθαρα τη πολιτική του κράτους. *«...Ναι, στη διάσπαση ξεκίνησε όλο το σκηνικό... Θέλανε να κάνουνε τη διάσπαση, και δώσανε δουλειές στο δημόσιο στον ΟΤΕ, στη ΔΕΗ, στις τράπεζες θάλανε κόσμο... διασπάσανε δηλαδή τη μειονότητα πάνω, και έτσι καταλήξαμε εμείς εδώ πέρα».* Δεν γίνεται λοιπόν να μην γίνουν διστακτικοί στην όποια παρέμβαση του κράτους. Για το λόγο αυτό επιλέγουν συστήματα έξω από τον κρατικό έλεγχο όπως για παράδειγμα οι ρακοσυλλέκτες. Είναι ένας τρόπος να θωράκισης που για κάποιον που δεν γνωρίζει μεταφράζεται ως ελευθερία. Αλλά η απάντηση του ίδιου είναι : *«Όχι. Η φτώχεια σε καταβάλλει. Τι ελευθερία. άμα θέλει να πάρει ένα πράμα και δε μπορεί, πως είναι ελεύθερος, δεν είναι ελεύθερος. Είναι δέσμιος της φτώχειας του».*

Έτσι η μειονότητα παραμένει υποταγμένη, διασπασμένη, φτωχή και ανίκανη να διεκδικήσει. Η μειονότητα τώρα αποτελεί ιδανικό σκηνικό για την πολυπολιτισμική ατμόσφαιρα στο Γκάζι. Είναι πλέον μικρό το ποσοστό που ζει ακόμα εκεί, η κοινότητα διαλυμένη και η συσπείρωσή της είναι δύσκολη επομένως είναι ακίνδυνοι. Η στρατηγική του κράτους λειτούργησε με επιτυχία για όσους είχαν τη ψευδαίσθηση ότι η ταυτότητά τους χωράει στο ελληνικό έθνος. Η αρχή της ισονομίας και ισοπολιτείας ρίχνει το βάρος στους ίδιους, αφού νομικά είναι ίσοι με τους «άλλους». Οι θετικές διακρίσεις λειτουργούν εις βάρος τους αφού ακόμα και έτσι δεν μπορούν να ενταχθούν. Κάτι δεν κάνουν καλά οι ίδιοι αφού το κράτος τι άλλο να κάνει; Ενώ οι μετανάστες από την Αλβανία που ήρθαν το '90 τώρα γίνονται σημαιοφόροι, αγοράζουν σπίτια, βρίσκουν δουλειές. Αλλάζουν και τα ονόματά τους βέβαια.

Στη Θράκη η διάσπαση της μειονότητας γίνεται μέσα από το ζήτημα της ταυτότητας. Έχουν χωριστεί ξανά σε Πομάκους, Τουρκογενείς και οι Αθίγγανους, τρεις διαφορετικές ομάδες με διαφορετικά χαρακτηριστικά και πολλές φορές αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα. Έστω όμως κι έτσι, κάθε ομάδα εμφανίζει συνεκτικότητα στο εσωτερικό της και άρα τη δύναμη να διεκδικεί. Η καθοδική μεταβολή όσων εγκατέλειψαν τη Θράκη δεν συμπίπτει με όσους παρέμειναν.

Η επιστροφή τους πίσω αρκεί για να ενσωματωθούν στην ομάδα τους ή μήπως αποτελούν τους «προδότες», τους αλλοτριωμένους και τους φτωχότερους; Η μειονοτική πολιτική σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση τους εξόντωσε και οι πιο προνομιούχοι είναι όσοι παρέμειναν εξ' αρχής στον αγροτικό χώρο.

Διάγραμμα χρονικών τομών που απεικονίζει τον συσχετισμό των χωροκοινωνικών μεταβολών με την εγκατάσταση της μουσουλμανικής μειονότητας στο Γκαζοχώρι

Yellow bar: Το Γκαζοχώρι αρχίζει να ερημώνει και να υποβαθμίζεται με το κλείσιμο της Λαχαναγοράς. Περίοδος της επταετίας στην οποία η μειονότητα βιώνει διπλή καταπίεση στη Θράκη και μεταναστεύει με κίνητρα που δίνονται για εργασία σε εργοστάσια της Αττικής.

Red bar: Μαζική μετανάστευση μειονότητας μέσα από κίνητρα για εργασία σε θέσεις δημοσίου -ΟΣΕ κλπ. Δόθηκαν και κατοικίες στο Γκαζοχώρι. Κλείσιμο εργοστασίου και περίοδος που το Γκαζοχώρι περιλαμβάνεται στις προς ανάπλαση περιοχές

Teal bar: Υλοποίηση έργων ανάπλασης και χωροκοινωνικός μετασχηματισμός Γκαζοχωριού - Εκτοπισμός μειονότητας

Επίλογος

Η μειονότητα δεν μπόρεσε να ενταχθεί στο ελληνικό κράτος και αυτό γιατί αρνήθηκαν να αφομοιωθούν στο επίσημο ελληνικό έθνος αλλάζοντας όνομα, θρησκεία και γλώσσα. Παράλληλα η εθνοτική τους ταυτότητα εμπόδιζε από την ένταξή τους, η οποία ωστόσο συνδέθηκε με τη ταυτότητα του πολίτη. Η έννοια της μειονότητας έτσι όπως την ορίζει ο L.Wirth δείχνει πως ο χαρακτηρισμός της ως μειονότητα, με τη συνθήκη της Λωζάννης, είχε καθορίσει το μέλλον της: "*Μειονότητα αποτελεί κάθε ομάδα ατόμων, που έχοντας ορισμένα φυσικά ή πολιτισμικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, βλέπει να της συμπεριφέρονται διαφορετικά, μάλιστα, χειρότερα από ότι στα άλλα μέλη της κοινωνίας στην οποία ζει, οπότε θεωρεί ότι αποτελεί αντικείμενο συλλογικής διάκρισης*"⁹¹.

Η διαδικασία εκτοπισμού ξετυλίγεται μέσα από την αλλαγή στρατηγικής που χαρακτηρίζει τις τρεις χωρικές κλίμακες. Η ανεπιθύμητη μουσουλμανική μειονότητα εγκατεστημένη στο ελληνικό έδαφος βρίσκεται διασκορπισμένη στον αγροτικό κυρίως χώρο της Θράκης. Μέσα από την αγορά της αγροτικής της γης - από την οποία όμως η ίδια επιβιώνει - γίνεται η πρώτη προσπάθεια για να μεταναστεύσει εκτός της χώρας. Η πρακτική επομένως του ελληνικού κράτους δεν είχε την αναμενόμενη επιτυχία και οι πρώην αγρότες γίνονται εργάτες γης ή μετακινούνται για εργασία στα αστικά κέντρα της Θράκης. Το πρόβλημα εντείνεται με την υποβάθμιση της περιοχής (ανυπαρξία αναπτυξιακών έργων) και με την εγκατάλειψή της από τον πλειονοτικό πληθυσμό.

Τα κατασταλτικά μέτρα της χούντας εξοντώνουν τη μειονότητα η οποία όμως παραμένει στη Θράκη. Επόμενο βήμα αποτελεί η μετακίνησή της στα αστικά κέντρα εκτός Θράκης. Τη δεκαετία του '80, πριν ξεκινήσει η αναπτυξιακή διαδικασία της περιοχής, δίνουν κίνητρα για να εγκαταλείψει η μειονότητα τη περιοχή και να αλλάξει η πληθυσμιακή αναλογία στη Θράκη. Με αυτό τον τρόπο όσοι εμπιστεύονται το ελληνικό κράτος αποχαρκτηρίζονται από τον όρο μειονοτικός. Τη δεκαετία του '90 στο κλίμα της ισονομίας και ισοπολιτείας γίνονται οι θετικές διακρίσεις για τη μειονότητα στις οποίες όμως δε συμπεριλαμβάνονται όσοι έχουν μεταδημοτευτεί τις προηγούμενες δεκαετίες. Τα μέτρα αυτά αφορούν την πρόσβαση στην παιδεία, την εργασία και την ιδιοκτησία. Τα μέτρα θετικής διάκρισης δείχνουν προφανώς πως το ελληνικό κράτος αποδέχεται τα λάθη του, παράλληλα όμως δείχνουν πως ακόμα δεν έχει επέλθει ισονομία και ισοπολιτεία και γι αυτό είναι απαραίτητες. Το μέτρο της ποσόστωσης για παράδειγμα που αφορά στην πρόσβαση στα ΤΕΙ και ΑΕΙ της χώρας πάντως είναι επιτυχής τρόπος για την μετακίνηση των νέων σε όλη την Ελλάδα. Ίσως τελικά οι θετικές διακρίσεις να είναι ο καλύτερος τρόπος για τη διάσπαση της μειονότητας.

Σκοπός της εργασίας δεν είναι να καταλήξει σε προτάσεις, ούτε να εξαντλήσει το ζήτημα της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, αλλά να καταγράψει τις πρακτικές μέσα από τις οποίες το κράτος ελέγχει και χειραγωγεί ομάδες για τη διατήρηση συνθηκών που εξυπηρετούν με διάφορους τρόπους το καπιταλιστικό σύστημα. Η προσέγγιση αυτή διατρέχει όλη την έρευνα μέσα από τις τρεις χωροκοινωνικές κλίμακες: τα διακρατικά σύνορα, το έθνος - κράτος, την πόλη. Η έρευνα της σχέσης της μειονότητας, με το

⁹¹ L. WIRTH : "The Problem of Minority Groups. The Science of Man in the World Crisis". Columbia University Press, New York, 1945.

καπιταλισμό ξεκινάει από τη συγκρότησή του ελληνικού έθνους κράτους. Η επιλογή αυτή γίνεται διότι η δημιουργία των ομοιογενών εθνών κρατών είναι ταυτόχρονα η αφετηρία του καπιταλισμού ενώ η ανομοιογένεια εμποδίζει την επέκτασή του. Στην εθνική κλίμακα επιλέγεται η αστικοποίηση της μειονότητας που ταυτίζεται με την προλεταριοποίησή της εξυπηρετώντας το κεφάλαιο ενώ στη κλίμακα της πόλης η μειονότητα χρησιμοποιείται προκειμένου να υποβοηθήσει τη δημιουργία υπεραξίας στη περιοχή του Γκαζοχωρίου. Οι αρχικές εθνοτικές διαφορές της μειονότητας μετατράπηκαν σε ταξικές, αναπαράγοντας τη μειονότητα ως ένα ιδιότυπο κοινωνικό και οικονομικό μόρφωμα.

Η κρατική πολιτική απέναντι στη μειονότητα όπως περιγράφηκε παραπάνω δεν αποτελεί εξαίρεση στην ελληνική πολιτική αλλά και ούτε στη παγκόσμια κλίμακα. Οι πρακτικές που εφαρμόζονται για να διατηρείται ο καπιταλισμός βασίζονται πάνω σε αυτές τις διαδικασίες και συνήθως αφορούν φτωχές μειονοτικές ομάδες που προσπαθούν να επιβιώσουν στα επιθετικά, αστικά κυρίως, περιβάλλοντα. Όπως αναφέρει ο Harvey στο βιβλίο του *Social Justice and the City* «οι πλούσιοι μπορούν να κυριαρχήσουν στο χώρο ενώ οι φτωχοί είναι παγιδευμένοι σε αυτόν». Αντίστοιχες διαδικασίες γίνονται από την απαρχή του καπιταλιστικού συστήματος με την αστικοποίηση του αγροτικού πληθυσμού και μετατροπή του σε εξαθλιωμένο προλεταριάτο.

Πιο πρόσφατα, χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Ισραήλ που εμφανίζονται αντίστοιχες πολιτικές με σκοπό την ανατροπή των πληθυσμιακών αναλογιών και εδαφικών διεκδικήσεων στη Παλαιστίνη. Κατά τη περίοδο του μεσοπολέμου, μάλιστα 20.000 περίπου εβραίοι μετανάστευσαν από την Θεσσαλονίκη προκειμένου να τροφοδοτήσουν τις προσπάθειες αυτές. Αυτό εντασσόταν και στην αντίστοιχη πολιτική της «εθνοκάθαρσης» της πόλης από το, οικονομικά, κυρίαρχο εκείνη την εποχή ιουδαϊκό στοιχείο. Στην Ελλάδα οι πρόσφυγες του '22 στελέχωσαν τις βιομηχανίες της εποχής ως φθηνό εργατικό δυναμικό μέχρις ότου η φτωχοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας να την μετατρέψει σε ακόμα φτηνότερο της κατώτερης βαθμίδας. Από το '90 και μετά αντικαταστάθηκε από τις στρατιές μεταναστών που έφθναν στη χώρα εξαθλιωμένοι, άρα περισσότερο συμφέροντες για το κεφάλαιο.

Η πολιτική αυτή στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης έχει αντίστοιχα συμπεριλάβει και τη μεσαία τάξη στη στρατηγική αυτή. Με άλλους πλέον τρόπους και πρακτικές το πλεονάζον εργατικό δυναμικό του δευτερογενή τομέα που πιέζει προς τα κάτω μισθούς και εργασιακά δικαιώματα, τώρα αποτελείται από μορφωμένους υπαλλήλους του τριτογενή τομέα. Η οικονομική κρίση αποτελεί ένα εργαλείο για την επίτευξη αυτή.

Τα εθνικά σύνορα στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης διευρύνονται και το κράτος αποδυναμώνεται ενώ το έργο του αναλαμβάνουν παγκόσμιες επιτροπές και κοινότητες. Το αίσθημα ελευθερίας τώρα αντιστρέφεται ξανά. Δεν αναφέρεται στα κλειστά, προστατευμένα, ομοιογενή και «ειρηνικά» σύνορα αλλά στα αποεδαφοποιημένα σύνορα προβάλλοντας έτσι την ελευθερία μετακίνησης ιδεών, προσώπων και αγαθών. Η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί πλέον τμήμα της σύγχρονης ευρωπαϊκής κοινωνίας και αναδύεται η έννοια της διεθνούς- παγκόσμιας κοινωνίας η οποία "εισβάλλει" στην τοπική κοινότητα προκαλώντας νέες μορφές κοινωνικού και χωρικού αποκλεισμού. Γιατί τα διευρυμένα σύνορα παραμένουν κλειστά για τους μετανάστες και το εθνικό κράτος μπορεί επιλεκτικά να ελέγχει τα σύνορα του.

Κοινωνικά χαρακτηριστικά της μουσουλμανικής μειονότητας που ζει στο Γκάζι ⁹²

1. Αρχικές αιτίες εγκατάστασης

- Φθινό ενοίκιο
- Κίνητρα από το κράτος για δουλειές στο δημόσιο
- Ύπαρξη συγγενών και φίλων στην περιοχή
- Μεγαλύτερες πιθανότητες εύρεσης εργασίας
- Διευκόλυνση πολιτισμικών αναγκών με τη χαμηλή δόμηση και τους ακάλυπτους χώρους

2. Γλώσσα επικοινωνίας

- Τούρκικα
- Ελληνικά και Τούρκικα

3. Στοιχεία ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης

- Πάνω από τα μισά παιδιά δεν εμβολιάζονται
- Οι αρρώστιες αντιμετωπίζονται είτε με τη συμβουλή κάποιου φαρμακοποιού, είτε χωρίς καμιά ιατρική βοήθεια. Μόνο σε πολύ βαριές περιπτώσεις καταφεύγουν στο νοσοκομείο
- Οι μισοί περίπου δεν είναι ασφαλισμένοι

4. Στοιχεία για τους τύπους θρησκευτικών εκδηλώσεων

- Κατοικία για τους περισσότερους
- Η εκκλησία για κάποιους λόγω έλλειψης τζαμιού
- Δεν εκτελεί τα θρησκευτικά του καθήκοντα ένα μικρό ποσοστό που αυξάνεται

5. Επίπεδο εκπαίδευσης

- Αναλφάβητοι το μεγαλύτερο ποσοστό
- Λίγες τάξεις πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης
- Δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή κάποια τεχνική σχολή πολύ μικρό ποσοστό

6. Στοιχεία για την απασχόληση

- Περιστασιακές εργασίες το μεγαλύτερο μέρος του αντρικού πληθυσμού
- Υψηλά ποσοστά ανεργίας
- Συνήθη επαγγέλματα:
 - Εργάτες (σε εργοστάσια ή στο λιμάνι ή στην οικοδομή)
 - Ρακοσυλλέκτες
 - Μικροπωλητές
- Αυξημένη παιδική εργασία
- Το σύνολο σχεδόν των γυναικών δεν εργάζεται

7. Στοιχεία λειτουργικότητας κατοικίας

⁹² Οι πληροφορίες είναι από έρευνα του Κέντρου Διαπολιτισμικής Περίθαλψης στο Γκάζι και από προσωπική έρευνα στην περιοχή η οποία αφορά στη ΜΚΟ «Δρόμοι Ζωής», στους δασκάλους του 87^{ου} διαπολιτισμικού σχολείου στο Γκάζι, στα μέλη του συλλόγου ρακοσυλλεκτών Ερμής και σε μεμονωμένους κάτοικους και εργαζόμενους της περιοχής.

- Τρόπος απόκτησης : ένα πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού ζει σε κατοικίες, οι οποίες του παραχωρήθηκαν τη δεκαετία του '80, ενώ το μεγαλύτερο μέρος ζει σε ενοικιαζόμενες κατοικίες.
- Το μεγαλύτερο ποσοστό των νοικοκυριών ζει σε κατοικίες ενός ή δυο δωματίων.
- Ο μέσος όρος. ατόμων ανά κατοικία είναι περίπου 5 άτομα /κατοικία και είναι σαφές ότι οι συνθήκες κατοίκησης είναι ασφυκτικές. Ο υψηλός αυτός αριθμός υποδηλώνει επίσης τη συστέγαση των οικογενειών, η οποία είναι δεδομένη στην περιοχή για οικονομικούς λόγους κυρίως.
- Ζουν σε σπίτια που τους θυμίζουν τα μέρη από όπου ήρθαν, προσπαθώντας να αναπαράγουν τη γειτονιά τους.
- Υπάρχουν νοικοκυριά που ζουν χωρίς νερό μέσα στην κατοικία ενώ μεγάλο ποσοστό δεν έχει ηλεκτρικό και θέρμανση.

8. Στοιχεία για το οικιακό περιβάλλον

- Το μεγαλύτερο ποσοστό των νοικοκυριών ζει σε κατοικίες ενός ή δυο δωματίων.
- Ο μέσος όρος. ατόμων ανά κατοικία είναι περίπου 5 άτομα /κατοικία και είναι σαφές ότι οι συνθήκες κατοίκησης είναι ασφυκτικές. Ο υψηλός αυτός αριθμός υποδηλώνει επίσης τη συστέγαση των οικογενειών, η οποία είναι δεδομένη στην περιοχή για οικονομικούς λόγους κυρίως.
- Ο πατέρας απουσιάζει λόγω δουλειάς ενώ σε περίπτωση εύρεσης εποχιακής εργασίας σε άλλη πόλη μεταφέρεται όλη η οικογένεια και διακόπτεται η σχολική χρονιά για τα παιδιά.
- Η μητέρα ζει απομονωμένη στο σπίτι παρουσιάζοντας υψηλά ποσοστά κατάθλιψης.

9. Στοιχεία για τη σχέση με το σχολικό περιβάλλον και την εκπαίδευση

- Κακή επίδοση εξ' αιτίας:
 - Απουσία από το σχολείο λόγω έλλειψης κινήτρων, αδιαφορίας
 - Οι γονείς δεν προβάλλουν την παιδεία ως αξία
 - Αναλφάβητοι γονείς και δυσκολία στο να βοηθήσουν τα παιδιά στα μαθήματά τους
 - Απουσία από το σχολείο λόγω εργασίας του πατέρα σε άλλη πόλη και αναγκαστική μετακίνηση και των παιδιών
 - Δεν υπάρχει χώρος στο σπίτι για μελέτη
 - Αδιαφορία από δασκάλους και κακή σχέση με τα παιδιά που δεν ανήκουν στη μειονότητα
 - Διαμαρτυρία γονιών της πλειονότητας σε περίπτωση που οι δάσκαλοι επικεντρώνονται στα παιδιά της μειονότητας
 - Δυσκολία εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας
- Υψηλά ποσοστά σχολικής διαρροής εξαιτίας:
 - Ανασφάλεια λόγω του πολύ μικρού αριθμού μαθητών από τη μειονότητα ειδικά μετά το δημοτικό. Δημιουργείται μια διαφοροποίηση από τα άλλα παιδιά στην ηλικία τους με αποτέλεσμα αισθήματος μοναξιάς και έλλειψης του αισθήματος του «ανήκειν».
 - Τα κορίτσια προσπαθούν να κάνουν τη προίκα τους προκειμένου να παντρευτούν όπως τα άλλα κορίτσια και το σχολείο αποτελεί εμπόδιο για. Όποιο κορίτσι αποφασίσει να συνεχίσει νοιώθει ότι μένει πίσω.
 - Τα αγόρια πρέπει να δουλέψουν για να βοηθήσουν οικονομικά την υπόλοιπη οικογένεια. Η δουλειά αποτελεί δείγμα αντρισμού, γι αυτό όσο πιο νωρίς τόσο καλύτερα.
 - Οι γονείς δεν επιτρέπουν πολλές φορές την φοίτηση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Διακρίνεται η ανάγκη των παιδιών να συντηρήσουν και όχι να αλλάξουν το επίπεδο μόρφωσης προκειμένου να μείνουν στο κοινωνικό περιβάλλον που νοιώθουν ασφαλείς.

10. Στοιχεία για τη σχέση με τη γειτονιά τους

- Έλλειψη δημόσιων χώρων που να αφορούν τα παιδιά. Δεν υπάρχει χώρος για παιχνίδι πέρα από τις αυλές των σχολείων που είναι όμως ταυτισμένες με το μάθημα και αναπαράγεται εκεί η σχολική πραγματικότητα.
- Συναναστροφή μόνο με μέλη της μειονότητας μετά από την ανάπλαση της πλατείας και τη λειτουργία του μετρό που αποτελούσε χώρο συνάντησης
- Μετακίνηση μόνο μέσα στην περιοχή του Κεραμεικού.
- Ο δρόμος παλαιότερα είχε το ρόλο του δημόσιου χώρου για όλες τις ηλικίες / παιχνίδια για τα παιδιά, συναναστροφή και δουλειές για τις γυναίκες(άπλωμα ρούχων, άσπρισμα, κουτσομπολιό) και ξεκούραση για τους άντρες ή ψήσιμο στο δρόμο. Με τη νέα κατάσταση που επικρατεί (μαγαζιά, νέοι κάτοικοι, τουρίστες, αυτοκίνητα, φασαρία) στην περιοχή οι λειτουργίες αυτές έχουν περιοριστεί στην ασφάλεια του σπιτιού και της εσωτερικής ιδιωτικής αυλής όπου αυτό είναι ακόμα εφικτό.

11. Στοιχεία για τη σχέση με τις νέες χρήσεις πολιτισμού και ψυχαγωγίας

- Οι άντρες βρίσκουν συχνά μεροκάματα στα μαγαζιά, μερεμέτια ή άλλες βαριές δουλειές
- Ευκολότερη πρόσβαση σε πολιτιστικές εκδηλώσεις εφόσον βρίσκονται στα «όρια» της γειτονιά τους.
- Αύξηση ενοικίων με αποτέλεσμα πολλές οικογένειες να μετακινούνται κάτω από τις γραμμές της Κων/πόλεως.
- Όχληση από τη μουσική, τον κόσμο, τα αυτοκίνητα.
- Αίσθημα πως είναι ανεπιθύμητοι

12. Στοιχεία για τη σχέση με τους νέους κάτοικους των lofts

- Δεν υπάρχει καθόλου συναναστροφή με τους νέους κάτοικους των lofts
- Η μειονότητα αποτελεί φολκλορική εικόνα για τους νέους κάτοικους και η ύπαρξη τους συνέβαλε στην ατμόσφαιρα που τους γοήτευσε στην περιοχή.
- Δεν υπάρχει αίσθημα φόβου μεταξύ τους.

1. Ακαδημία Αθηνών (συλλογικό τόμος), Η Ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και Προοπτικές. Ακαδημία Αθηνών, 2η έκδ., Αθήνα 1995.
2. Ανδρίτσος, Θ., Από την Κοινωνική Δικαιοσύνη και την Πόλη στις Εξεγερμένες Πόλεις, Μια αναφορά στη ριζοσπαστική γεωγραφία μέσα από το έργο του David Harvey, Διπλωματική ΔΠΜΣ, Πολεοδομία- Χωροταξία, Αθήνα 2012
3. Βαΐου Ντ. «Ανάπτυξη μεθοδολογικών εργαλείων για τη συγκριτική έρευνα της γειτονιές σε μεγάλες πόλεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ΕΜΠ-Σχόλη Αρχιτεκτόνων-Τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας, Πρόγραμμα Ενίσχυσης Βασικής Έρευνας «Λεύκιππος», Αθήνα- 2007.
4. Βαΐου, Ντ., Χατζημιχάλης, Κ., Ο χώρος στην αριστερή σκέψη, Εκδ. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Νήσος, Αθήνα 2012.
5. Βασιλειάδη, Β., Βουζαβάλης, Ζ. Συνθήκες αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (Πέραμα), Σπουδαστική εργασία -, Πόλη και Κοινωνικές Πρακτικές, ΔΠΜΣ – Πολεοδομία-Χωροταξία, 1985
6. Ένγκελς, Φρ., Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία Α', εκδ. Μπάυρον, Αθήνα, 1974
7. Ένγκελς, Φρ., (1872), Για το ζήτημα της κατοικίας (σελ.75), εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2012
8. Ηλιάδης, Χ., "γρίφος" της μειονοτικής αδράνειας κατά την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου, εφ. Η Αυγή, 1/2015
9. Καστέλς, Μ. Πόλη-και-Κοινωνία-Ιδεολογία-Κοινωνιολογική-Θεωρία-και-Σχεδιασμός, εκδ. Λιβάνης
10. Καλτσόγια -Τουρναβίτη, Ν., Ιεροφαντών και Βουτάδων, 2015 Ο Κόσμος της τρίτης ηλικίας
11. Καρύδης Ν.Δ., (2η έκδ.), Τα επτά βιβλία της πολεοδομίας, εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα 2008
12. ΚΕΜΟ, (Συλ.) Μετανάστες και μειονότητες – λόγος και πολιτική, εκδ. Βιβλιόραμα, 2009
13. Κομνηνός, Ν., Θεωρία της Αστικότητας Ι, κρίση, μητροπολιτική αναδιάρθρωση, νέα πολεοδομία, Αθήνα, Σύγχρονα Θέματα
14. Κωστόπουλος, Τ., Το Μακεδονικό της Θράκης –Κρατικοί σχεδιασμοί για τους Πομάκους (1956-2008), ΚΕΜΟ, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009
15. Κωστόπουλος, Τ., Η κληρονομιά του «εσωτερικού εχθρού» - Αφαιρέσεις Ιθαγένειας από το ελληνικό κράτος(1927-2003), Εκδ.ΕΕΔΑΠ, Ιστορία και συγκυρία της ελληνικής Ιθαγένειας, Αθήνα, 2005
16. Λεοντίδου, Λ. (1989) Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ
17. Λιόγκαρης, Β., Συνοικισμός Χαροκόπου, 1996, Σύγχρονη Εποχή
18. Μαλούτας, Θ., Πανταζής, Π., Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας, ΕΚΚΕ, 2000

19. Μαντουβάλου, Μ. Μαυρίδου, Μ. 'Αυθαίρετη Δόμηση: Μονόδρομος Σε Αδιέξοδο;' Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, 1993.
20. Μαρξ, Κ., Φ. Έγκελς (1989), «Η γερμανική ιδεολογία», τόμος 1ος, Αθήνα, Gutenberg.
21. Μαυρομάττης, Γ., Τα παιδιά της Καλκάντζας Εκπαίδευση, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός σε μια κοινότητα μουσουλμάνων της Θράκης, Μεταίχμιο, 2004
22. Πουλαντζάς, Ν., Το έθνος, το κράτος και ο σοσιαλισμός, Εκδ. Θεμέλιο, γ' έκδοση, 2001
23. Σαρηγιάννης, Γ. Αθήνα 1830 – 2000. Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα, 2000
24. Σαρηγιάννης, Γ. Αστικοποίηση και λογοτεχνία: Η προσέγγιση της αστικοποίησης μέσα από τη λογοτεχνική βιβλιογραφία, τ. 3, 1978, Τεχνικά Χρονικά
25. Σάσσην Σ., 2003, Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης, Αθήνα, Μεταίχμιο
26. Συλλογικό, Το κέντρο της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα, ΕΚΚΕ & Χαροκόπειο Παν., Αθήνα, 2013
27. Τρουμπέτα, Σ., Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων, ΚΕΜΟ- εκδ. Κριτική, 2001
28. Χάρβευ, Ντ., Το δικαίωμα στην πόλη, κομπρεσέρ, τ.1
29. Χριστόπουλος Δ.(επιμ.) 2008. Το ανομολόγητο ζήτημα των μειονοτήτων στην ελληνική έννομη τάξη, ΚΕΜΟ- εκδ. Κριτική
30. Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), Το ανομολόγητο ζήτημα των μειονοτήτων στην ελληνική έννομη τάξη, 2008, Συλ. Τόμος, ΚΕΜΟ, Εκδ. Κριτική, 2008.
31. Davis, M., Ο πλανήτης των παραγκουπόλεων, New Left Review, 2004
32. Gans, H., 1962. The Urban Villagers: Group and class in the life of Italian Americans USA: The Free Press of Glencoe, pp. 336-350.
33. Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*. Athens, GA: University of Georgia Press.
34. Hobsbawm, E., Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Εκδ. Καρδαμิตσα, Αθήνα, 1994
35. Hobsbawm, E., Η εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2012.
36. Knox P. & Pinch S. 2009. Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων, Μαλούτας Θ. (Επιμ.). Σαββάλας. Αθήνα.
37. Lefebvre, H., (1977), Δικαίωμα στην πόλη- Χώρος και πολιτική, εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2007
38. Taw J. M., Hoffman B., 1991. «The Urbanization of Insurgency - The Potential Challenge to U.S. Army Operations»
39. Urban Conflicts (συλ.), 2015, Εργαστήριο - συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη, Θεσσαλονίκη
40. WIRTH, L., The Problem of Minority Groups. The Science of Man in the World Crisis". Columbia University Press, New York, 1945.

Αρθρογραφία

1. Αβραμοπούλου, Ε., Καρακατσάνη, Λ., Διαδρομές Ταυτότητας : Από τη δυτική Θράκη στο Γκάζι- Αναστοχασμοί και συγκρούσεις στη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων. Η περίπτωση των τουρκόφωνων μουσουλμάνων στο Γκάζι, Περιοδικό Θέσεις, τ. 79, 2002
2. Βαρδάκης, Τ., Ταξικοί φίλοι και εθνικοί εχθροί, περ. ο Πολίτης τ.83, 1987
3. Γκόνη, Κ., Δέφνερ, Α., Η μετατροπή πρώην βιομηχανικών περιοχών του κέντρου σε πολιτιστικές και ψυχαγωγικές περιοχές: Η περίπτωση του Γκαζιού στην Αθήνα. 2011, Εισήγηση στο 9ο Συνέδριο του Greek Section-RSAI
4. Δημήτρης Αποστολόπουλος, Από το Γκάζι στο Μπουργκάζι, 2012, περ. Ροζ καφενείο
5. Δημούλης, Δ., Ο Καρλ Σμιττ, τα έθνη, οι πόλεμοι και οι «απούσες» τάξεις /Θέσεις Τ.50, 1995
6. Ελληνικό Κέντρο Διαπολιτισμικής Ψυχιατρικής περίθαλψης με θέμα "Κοινωνικά Χαρακτηριστικά των Μουσουλμάνων των Περιοχών Βοτανικού – Γκάζι - Κεραμικού" 1993.
7. Ιός _ www.iospress.gr
 - ο Η Σύνοδος, η Θράκη και η αλήθεια, Ελευθεροτυπία, 14/5/2005)
 - ο Υποσχέσεις χωρίς ιθαγένεια, (Ελευθεροτυπία, 6/3/2004)
 - ο Εθνικοφροσύνη με το στρέμμα, (Ελευθεροτυπία, 19/2/2006
 - ο Ρόδα και αγκάθια για τη μειονότητα, (Ελευθεροτυπία, 14/7/2001)
 - ο Τα «γνωστά-άγνωστα» ιδρύματα, Ελευθεροτυπία, 4/01/2008)
 - ο Μια νέα πολιτική για τη μειονότητα, Ελευθεροτυπία, 16/7/2006
 - ο Η Σύμβαση-φάντασμα, Ελευθεροτυπία, 11/6/2006
 - ο Οι Ακαδημίες πάνε στον πόλεμο, (Ελευθεροτυπία, 15/7/2001)
 - ο Η συνταγή της χούντας, (Ελευθεροτυπία, 17/4/2005
8. Καλτσόγια -Τουρναβίτη, Ν., Ιεροφαντών και Βουτάδων,2015 Ο Κόσμος της τρίτης ηλικίας
9. Καυκαλάς, Γιαουτζή (επιμ.), 1977, «Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα», Αθήνα, Οδυσσέας,
10. Λαλένης, Κ., Ι. Φραγκόπουλος, Ι. Κιοσσές, Σ. Κηπουρός. : Εθνο-πολιτισμική ετερότητα, κοινωνικές δομές και πολεοδομική οργάνωση στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης. Γεωγραφίες, τ.20. 2012
11. Λόης Λαμπριανίδης. 1997. Τοπική Ανάπτυξη και Περιοριστικές Ρυθμίσεις: η περίπτωση της επιτηρούμενης ζώνης στα χωριά των Πομάκων της Ξάνθης. Περιοδικό ΤΟΠΟΣ τ.13
12. Μπέλλα, Μ. Σχολείο και πολιτισμός: οι απόψεις και προτάσεις του Pierre Bourdieu στο <http://criticeduc.blogspot.gr/2013/02/pierre-bourdieu.html>
13. Μηλιός, Γ., Εξουσία, Έθνος, Εθνικισμός
14. Μηλιός, Γ.,Μια παρατήρηση για την εγγενή «τάση ολοκληρωτισμού» του (κάθε) έθνους) / Θέσεις τ.41,1992.

15. Μπελαβίλας, Ν., Οι πρώτοι οικισμοί εργατών στην Ελλάδα, Λαύριο, Δραπετσώνα, Ελευσίνα, Εργαστήριο Αστικού Περιβάλλοντος, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχ. Ε.Μ.Π.
16. Παπάνης, Ε., και Μπαλάσα Αικ., Η επίδραση της αστικοποίησης – Βιομηχανοποίησης στη διαμόρφωση των οικογενειακών προτύπων στην ελληνική κοινωνία.
17. Πετράκη, Γ., Η κοινωνική διάρθρωση της μειονότητας, 1998 τ.46, Πολίτης
18. Πετράκη, Γ., Στην Ξάνθη και το Λαύριο: Ταξικές διαστάσεις του μειονοτικού στην Ελλάδα, τ.63, Σύγχρονα θέματα.
19. Πορτάλιου Ε. (2008), «Εξευγενισμός: κοινωνικές και χωρικές ανακατατάξεις στις σύγχρονες πόλεις. Το παράδειγμα της Αθήνας» ΔΙΑΠΛΟΥΣ, τ.28
20. Για το έθνος και το εθνικό ζήτημα, www.m-lkke.g
21. Μαρξ και Ένγκελς για το εθνικό ζήτημα, <http://atexnos.gr>
22. Σαρηγιάννης, Γ. -Πόλεις μέσα στην πόλη, τα πολλά επίπεδα της Αθήνας, Διάπλους
Η μικροαστική πόλη, 2008
Παραγκουπόλεις, ένα τυπικό καπιταλιστικό φαινόμενο, 2008
Η Αθήνα των μειονοτήτων, 2007
23. Φραγκόπουλος Ι., Κλασικές προσεγγίσεις του αστικού φαινομένου: Marx, Weber, Durkheim, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 11(10): 163-188
24. Φραγκουδάκη, Α., Η εθνική ταυτότητα, το έθνος και ο πατριωτισμός, Κλειδιά και Αντικλειδιά, 2004
25. Χατζημιχάλης, Κ. Όρια και περιοχές στην εποχή της παγκοσμιοποίησης
26. Balibar, E., Έρευνες πάνω στον εθνικισμό και τον ρατσισμό, μτφρ.Καναβάρος, περ. Θέσεις, τ.25, 1988
27. Bauman, Z., Πλούτος και ανισότητα – Μας ωφελεί όλους ο πλούτος των ολίγων?, εκδ. Οκτώ, Αθήνα 2013
28. Carl Schmitt , Για την «εθνική δημοκρατία», περ. Θέσεις, τ.50, 1995 – αποσπ. από το βιβλίο «Verfassungslehre», 1η εκδ. 1928
29. Levine, Y., The Invention of Capitalism: How a Self-Sufficient Peasantry was Whipped Into Industrial Wage Slaves
30. Loïc Wacquant Σχεδιάζοντας την αστική απομόνωση στον εικοστό-πρώτο αιώνα, Περιοδικό Ουλαλούμ 2011

Ιστότοποι

<http://valiacaldadog.blogspot.gr>

<http://www.edemography.gr/ElstatPublications/censuses>

<https://encounterathens.wordpress.com>

<https://athens.indymedia.org/>